This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

AS
+B845
X

Natural history

TERMÉSZETTUDOMÁNYI memoirs PÁLYAMUNKÁK.

vol. 1

I. KÖTET.

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF WISCONSIN
MADISON

Presented by
Bela Vasváry,
Budapest

Digitized by Google

Digitized by Google

TERMÉSZETTUDOMÁNYI

PÁLYAMUNKÁK.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

magyar tudomanyos akadémia

Jet. 1

ELSŐ KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1837.

Digitized by Google

Digitized by Google

AS
.B845

ELŐSZÓ.

Azon tizenegy feleletʼ czímei, mellyek az 1833ra feltett természettudományi ezen kérdésre: „Mi aʼ Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?“ 1835-ben martiusʼ 19-kéig érkeztek, elé levén adva az Évkönyvekʼ III-dik kötetében, itten az azokról szólott birálatok tétetnek közzé, hogy lássék, mikre alapította aʼ VI-dik nagy gyülés, jutalmazását.

Aʼ három biráló rendes tag. D. Gebhardt Ferencz, D. Bugát Pál, D. Horvát József egyezőleg jegyezte ki aʼ többiek között elsőnek eʼ jelmondatut: „*Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est*“, nyelvʼtekintetében azonban az iró által teendő kijavítás után.

Mert, irá Gebhardt: „Aʼ többek közűl, kik eredetikép (ámbár különböző szerencsével) feleltek aʼ pályakérdésre, ez azon okból érdemli

meg az elsőséget; mivel a' tárgyak' mennyiségével és fontosságával messze felül haladja társait; legjobban felfogta a' kérdést, midőn annak részeivel létalapos összefügésben lévő tárgyakról is értekezni igyekezett; mi által munkája a' többiekkel összehasonlítva a' legtökéletesebb; a' munka csaknem egész folyamatjában eredeti; a' tulajdon magyarországi pokolvart jelesen különböztette meg a' lépfene-pokolvartól és más hasonló nyavalyáktól, annak sajátságait legpontosabban jelelte ki; természete', okai', és sikeres gyógyítása' végképi felfedezésére jóltévő világot terjeszt. Nézetei, természetéről és okairól eredetiek; a' közlött gyógymódja a' valósághoz leghasonlóbb. Állításait tapasztalási és tiszta élettudományi alapokra építetett okokkal támogatja. Az egészet logice adja elő."

Dr. Bugát pedig ismertető véleményét erről ekképen végezé: „Ezen értekezés a' szerzőnek több oldalú tudományosságát és olvasottságát mutatja, de gazdag az még a' szerző által tett tapasztalások' oldaláról is, melly a' feladott tárgyat a' legtöbb oldaláról tekintve fejtegeti, az irónak a' segéd tudományokban ne-

Digitized by Google

vezetesen a' physico-logicában mint az orvosnak fő diszében való járatosságát a' munkának szinte minden lapján kitünőleg láthatni, 's a' munka kiadható is, jutalma mellett."

Dr. Horvát József következendő ókainál fogva tartotta ezt legkielégítőbbnek:

1-ör. „Mert ennek szerzője nem elégedvén meg a' kérdés' tárgya' minden tüneményeinek hű rajzolgatásával, azon igyekezék egyszersmind, hogy mellesleg azon bajokat és betegségeket is, mellyeknek a' pokolvarhoz akármelly időszakban valami hasonlatosságok lehetne, felhozza, és az ezek meg a' pokolvar közt levő különbséget minél világosabban az olvasónak elébe tüntesse.

2-or. Ügyes fontolgatás és figyelmes összehasonlítgatás által a' pokolvar' kórjelei közül a' legkülönösebbeket, legbélyegzőbbeket (pathognomicusokat) kijelelvén, a' kérdésben forgó betegség' természetére legtöbb világosságot tuda árasztani.

3-or. A' nyavalyának mind belső, mind külső okait, ha nem egyaránt meggyőzőleg is, de minden többi vágytársai között legalaposabban fejtegeti.

Digitized by Google

4-er. Másokéitól különböző nézeteit mindenütt tapasztalási forrásból, és nem erőltetve, törekszik meríteni.

5-ör. Több esztendei saját, és ott hol a' pokolvar nálunk itthonosnak mondatik, bőven szerzett tapasztalatai mellett más jeles irókéit is ezen betegségről czélszerűen használni el nem mulatta.

6-or. Szerény állításait józan okokkal védi, és munkája' folytában az eleibe gördíthető ellenvetéseket kielégítőleg czáfolgatja.

7-er. A' mástól általvett és nyolcz évek óta minden kóresetnél legfoganatosbnak tapasztalt empiricus, de általa okszerűleg megmagyarázott orvoslásmód, nem csak igen egyszerű, hanem minden előfordulandó esetekben is könnyen alkalmaztatható, 's azon felül csekély költségbe kerülő.

8-or. Előadása, nyelvbeli botlásait kivéve, világos és az orvostan' jelen állapotjához illő."

Másod karbelinek jutalomdíjra és sajtó alá itélé méltónak dr. Gebhardt ezen jelmondatút: „*Multa enim in modo rei et circumstantiis eius nova sunt, quae in genere ipso non* 'stb" birálatának így befejeztével: hogy ha nem meríti is

Digitized by Google

úgy ki a' kérdést, mint az első, mindazonáltal saját tapasztalások után készült, sok hasznost, oktatót és alapos nézeteket foglal magában, 's a' nyelv tiszta és folyó.

Hasonlóképen másod karbelinek nyilatkoztatá ezt dr. Bugát, benne sok tudományosságot találván, 's mivel szerzője sokat ön tapasztalásaiból, mintegy a' természet' könyvéből olvasva közöl. A' nyelv ugyan, irá Bugát, itt ott gondosabb lehetne, és néhány mészavakkal sincsen megelégedve; azonban e' részről sincsen olly hátra a' szerző, hogy munkája a' közönség előtt meg nem jelenhetne.

Dr. Horvát József ellenben másod karbelinek ezen jelszavút itélte: „*Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet.*"

Ezen három birólának mind az ajánlottak-mind a' nem annyira érdemesekre nézve okokkál támogatott véleményei, az augustus' 27. 1835. tartott heti ülésből, melly azokat felolvastatások után egyeztette, az ugyan ezen évbeli VI-d. nagy gyülés eleibe terjesztetvén sept. 1-ső napján a' véleményeket, ez jóvá hagyta, olly kifejléssel, hogy ezen jelmondatú: *Kiki annyit tegyen hazája' javáért* 'stb, dicsérettel említessék

Digitized by Google

meg, mivel dr. Bugát Pál is azt, mint szerencsés előadásu compilatiót, arra érdemesnek találta.

Ezek után a' pecsétes levelkék' felbontásakor tudódott ki, hogy elsőnek szerzője dr. Topperczer Tamás, Csongrád vmegyei tiszteletbeli fő orvos; a' másodiké dr. Csorba József, Somogy vármegye' rendes fő orvosa 's m. t. t. lev. tag: a' kilencz jelmondatos levelke pedig töretlenűl égettetett el, miként ezt az Évkönyvek' III-dik kötete eléadja.

Költ Pesten, a' VI-dik nagy gyülésből, 1835.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

Digitized by Google

A'

MAGYARORSZÁGI

POKOLVAR,

ANNAK TERMÉSZETE, OKAI,

ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

IRTA

TOPPERCZER TAMÁS,

O. DR., NS. CSONGRÁD VÁRMEGYE' TISZT. FŐ ORVOSA.

ELSŐ RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1837.

Digitized by Google

Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est.

A. Lucan. Pharsal. L. IX.

Digitized by Google

AS
+ B845
X

ELŐSZÓ.

Hazánk' azon táján, hol a' pokolvar honosnak mondathatik, kezdvén orvosi pályámat; aggódással teltem el, midőn egy pokolvarban szenvedő beteghez hivattam: mert tanúlásom' egész ideje alatt nem volt alkalmam ezen nyavalyát láthatni; azon szavak pedig, mellyeket már megőszült tanítómtól ezen betegség' gyógyítása felől hallék, épen fel nem bátoríthattak; mert, őszinte vallomása szerint, hosszas 's kiterjedt sebészi gyakorlatában, csak egyetlenegy szerencsés kimenetelű pokolvar-eset kerűlt elő.

Érintett aggodalmamat, mindjárt az Alföldre jutásomkor, beszéd közben tek. V.....s úrnak kinyilatkoztatám, ki ebbeli nyúgtalanságomat azon túdósítással mérséklette: hogy e' mostani lakhelyemen nem rég' halt meg egy sebész, ki ezen betegség ellen csalhatatlan orvoslásmódot gyakorlott, és annak leírását maga

Digitized by Google

után hagyta, mellynek egy példánya az itteni gyógyszertárba tétetett le.

Alig hihettem, hogy ezen egyszerű, olly mindennapi szerekből álló gyógymód (mellynek leírását, ne hogy idegen szinekkel láttassam dicsekedni, szórúl szóra Toldalék gyanánt értekezésemhöz ragasztottam) annyira hatalmas légyen egy olly nyavalya' meggyőzésére, mellyről legtapasztaltabb sebészink őszintén megvallják, hogy ellene tehetetlenek.

Minthogy azonban a' dolog' valósága sokfelől bebizonyodott, 's e' gyógymódnak tapasztalt ereje többektől magasztaltatott; mivel végre maga a' helybeli gyógyszeres úr is St... halála után a' Toldalékban leirt szereket több betegeknek legsikeresb foganattal javalá: valami bizonyost, az iskolában tanúlt bizonytalannal felcserélni nem akarván eltökélem magamat, hogy előadandó alkalommal a' másoktól több izben olly szerencsés kimenetellel üzött tapasztalat' valóságáról, annak ismétlésével, ön győződésemre bizonyságot szerzendek.

E' végre a' Toldalékban felhozott szereket az ottan előadott mód szerint pontosan megrendeltem, 's a' következmény legfényesebb leve. Azóta (9 esztendő alatt) sohasem alkalmaztattam pokolvar ellen más gyógymódot, 's mindig növekedő, csaknem határtalan bizodalmam még egy esetben sem csalt meg. Ezen állításom'

Digitized by Google

fontosságát, melly nem vakításon, nem is valami mellekes czélon, hanem egyedül a' valóságon alapúl, minden orvos-társam méltánylani tudja, ki hosszasabb orvosi pályán legnagyobb hírű gyógymódoktól, még az úgy nevezett különszerektől is tapasztalt ellenkezőt, 's már keresztűl esett a' fiatal orvosok' enthusiasmusán, kik egy szernek néhányszori sikeres hatásából, annak csalhatatlanságát szokták védeni.

Kilencz esztendő alatt tehát nem csekély számú bizonyságokat szerzék, mellyek mindazáltal 100-ra vagy 1000-re nem telnek, mint velünk a' Toldalék' szerzője el akarja hitetni. Az ő állítása csak a' pokolvarnak ritkábbi előfordúlásából vagy — mi nekem hihetőbb — a' felületesebb diagnosisból magyarázható. Magam is jegyezhettem volna fel több eseteket, ha minden pokolvarban szenvedni vélt beteget álhiedelménél hogytam vólna.

Kötelességemnek tartottam érintett tapasztalásimat az orvosi közönséggel közleni, azért is a' pokolvart figyelmem' különös tárgyáúl választám. Azonban hogy a' pokolvar' természetét csekély tehetségem szerint mélyebben nyomozhassam; a' még homályban lévő gerjesztő okok' felvilágosítására, 's a' még ingadozó kórhatározás' megalapítására tehessek valamit: késtem nehány évig barátim' felszólításait ebbeli tapasztalásim' közrebocsátása által teljesíteni.

Digitized by Google

Különös tárgya lön fontolásomnak a' közlendő orvoslásmód' olly fényes, olly bizonyos foganatja. Igyekeztem a' pusztán átvett empyriát okszeres módon magamnak megmagyarázni; minek következménye: nézetemnek a' betegségről divatozó nézettől eltérése.

Megjelent azonban a' *magyar túdós társaság' második köz gyüléséből a' természettudományi jutalomkérdésnek kihirdetése*, melly felelettel már több év óta foglalatoskodván, eltökélém magamat, hogy elébbeni dolgozásaimat a' kérdésben különösen érintett pontokhoz alkalmazandom.

Nagy félénkséggel kezdém e' munkát, megfontolván azon tulajdonságokat, mellyek egy jutalmazandó értekezésben okvetetlenül kívántatnak. Éreztem az olly munkához kivántató litteraturai segédeszközök' hiányát, mellyeket csak a' fő város' nagyobb könyvtárai, nem pedig egy faluhelyen gyakorló orvos' környülményei nyujthatnak. Esmértem a' magyar nyelvben csekélyebb járatosságomat, mivel azt mindeddig, hivatalos jelentéseken, 's levelezéseken kivül, nagyobb tudományos értekezésre még nem használtam. Ezen két tekintet elegendő lett volna, a' reám nézve hihetőleg nem kedvező kimentelű bajvivástól elidegenítni; ha fel nem bátorított volna azon szép czél' megfontolása, mellyet itéletem szerint a' túdós társaság a' jutalomkérdés' szer-

Digitized by Google

kezetében szemmel tartott: melly szerint a' magyar orvosok' szúnyadozó munkásságokat fölébreszteni, tudományos tárgyak' eredeti kidolgozásával a' magyar nyelvet 's litteraturát kiképezni 's gazdagítni, az orvosi tudományt bővítni, a' szenvedő emberi nemet segíteni, 's igy hasznos munkásságát tisztelt tagjai szük' körén kivűl is égész hazánkban példa 's útmutatás által terjeszteni igyekszik.

Ezen kitüzött nemes czélok' egyikéhez vagy másikához bármelly kís részben járulni igyekezvén, a' felhozott ellenző körűlmények' ellenére is elhatározta magát a' szerző értekezése' kidolgozására; annak kiváltképeni tiszta practicus irányzatát, és tapasztaláson alapúlt taglalatját vévén fontolóra: értekezése csupán csak tapasztaláson alapúlt észrevételeket 's természet szerinti hiv pokolvari rajzolatot foglal magában. Igyekezett a szerző minden kényállítás' elkerűlése mellett csak hasznos practicus tapasztalásokon alapúlt tettleges dolgokat felhozni, 's theoreticus következményeit csak ezen forrásból merítni.

Ezen szempontból menvén ki, kénytelen a' szerző megvallani, hogy értekezésének a' pokolvar' okairól 's óvó módjairól szóló részén, az okfürkészeten létező homály miatt, legkevesebbé sem felelhet meg a' várakozásnak, noha „a' beteségektől óvni" orvosi munkásságunk' legszebb része. Talán az értekezés' többi szaka-

Digitized by Google

szai, mellyek a' pokolvar' jeleiről, természetéről és gyógyításmódjáról szólanak, mivel azok inkább a' tapasztalásból merítendők, a' jutalomkérdés' kivánatinak jobban megfelelnek.

Értekezésem' felhozott hiányai még inkább szembetünők, mivel nincs gyakorlott kéz, melly fényes előadás által annak gyengéit eltakarhatná, 's a' nagy kérdésben lévő jót, a' gyengébb rész' javára fordíthatná.

Ha közrebocsátásra érdemesnek itéli a' túdós társaság ezen értekezést, kétszerte bóldogítva érezendi magát a' szerző, részint azon óhajtandó bizonyság miatt, hogy nem fogott hasztalan munkába; részint azon meggyőződése által, hogy egy csalhatatlan orvoslásmód' megismértetésével egy veszedelmes betegség ellen mind az orvosoknak, mind a' betegeknek hasznos szolgálatot tett.

A' szerző.

Digitized by Google

BEVEZETÉS.

Pokolvarnak mondunk különnemü állati méreg által okozott helybeli 's határozott üszögöt erős helybeli visszahatással. Úgy tűnik fel hazánkban, és mint ollyan, lészen vizsgálatunk' tárgya.

A' nélkűl, hogy itten bővebb fontolgatásba, 's bebizonyításba ereszkednénk a' meghatározás' helyes vóltáról, mellynek természetbeni alapítását vizsgálatunkból következtetni úgy is reményljük: a' betegség' nevezeteire megyünk által.

Magyarúl: *pokolvar.*

Deákúl: *carbunculus, carbunculus contagiosus, carbunculus gallicus, c. polonicus., c. septemtrionalis, furunculus gangrenosus, carbo pruna, ignis persicus, morbus pustulosus fennicus, pustula gangrenosa, pustula livida, erthonius, pustula maligna, pustula sibirica, pemphigus hungaricus.*

Görögül: *anthrax.*

Arabs nyelven: *giamrach.*

Persául: *atshac.*

Németűl: *Karbunkel, Karfunkel, die brandige Geschwulst, ungrische Brandborke, Milzbrand-Blatter, Milzbrand-Carfunkel, bösartige Blatter, blaue Blatter, schwarze Blatter, Brand-Blatter, Brandbeule.*

Digitized by Google

Franczióúl: *charbon*, *carbuncule*, *antrax*, *pustule maligne*, *abscez gangreneux*, *pute maligne*, *bouton maligne*, *feupersique*.

Tótúl: *csarna krasta*.

Lengyelúl: *ponietrzna chrosta*.

Oroszúl: ОГНЕННОЙ Вередъ.

Olaszúl; *Carboncello*, *crusco*, *carbonchio*.

Spanyol nyelven: *lobanillo*.

Angol nyelven: *carbuncle antrax*.

Ezen elég hosszú névlajstrom' átfutásából, melylyet meghosszabbítani könnyű lett volna, néhány észrevételt kell tennünk:

1-ször: hogy általok egyetlenegy betegség nem értődhetik;

2-szor: hogy némellyek közűlök, a' betegség' külső idomját, mások természetét, különségeit, vagy a' szerzőnek a' betegség felőli külön nézeteit fejezik ki.

3-szor: hogy a' nevezetek' többsége, a' betegségnek bizonyos nemzeteknél, 's bizonyos országokban, előfordúlását kizárólag jelenti, 's azért a' pokolvart honos, nép-betegségnek állítja.

A' mi észrevételünk' első pontját illeti, hogy az ismétléseket elkerűljük, ezt most érintés nélkűl kell hagyni, mivel a' betegség' leirásában 's az okfürkészetben ugy is azt fogjuk, a' mennyire lehet, vizsgálni.

Második észrevételünkre nézve örömmel látjuk, hogy a' betegség' magyar nevezete: 'pokolvar', a' legszerencsésebbek közé tartozik, mivel kijelelvén rokonságát a' gonosz elvvel, nem csak gonosz tulajdonságát 's különösségét fejezi ki; hanem érinti egyser'smind a' betegség' formáját: 'var', minthogy többnyire csak mint var kerűl orvoslás alá, első szakaszában, hol még mint hólyagocska tűnik szembe, a' szükséges figyelmet elkerűli. A' többi nevezetek között talán a' német '*ungari-*

Digitized by Google

sche Brandborke' leghelyesebb de még is nagyon határozatlan.

Ezén felhozott német elnevezés minket a' betegség' neveiből húzott harmadik észrevétel' taglalására vezet. Említettük, hogy a' pokolvar, (mit több nevei jelenteni látszanak) honos külön nép-betegség légyen. Maga a' jutalomkérdés' tartalma, mellyre felelni mostani igyekezetünk, ebből a' szempontból van szerkesztve, a' pokolvart honos nyavalyának határozván: "*Mi a' Magyarország' némely vidékein előfordúlo pokolvar' természete* stb.?"

Ezen tekintet (auctoritas) feleslegessé tészi az endemicus nyavalyák' bebizonyítását, elegendő csak nehány példát említeni. Ki nem esméri a' váltólázakat a' mocsáros vidéken? jusson eszünkbe az Alföld, Bánátunk, a' régi magyar pestilentialis láz: ide tartoznak a' hollandus lázak; a' romagnia malaria' szüleményei, a' tengerparti sárga láz, meleg tartományokban; a' napkeleti cholera, a' kairoi pestis, a' scarlievo stb.

Szintúgy nem szenved kétséget, hogy találtatnak olly betegségek, mellyek családbetegséghez hasonlítván, egyes nemzetek' vagy néposztályoknak többnyire csak tágasb értelemben tulajdoni, 's ezen értelemben hivathatnák népbetegségeknek. Említem itt a' magyar *csömört*, a' lengyel *fürtet*, az albinos *bőrkiütéseket*, a' cajennai *malrouget*, az islandi *lictroát* (Radeseuche), a' *crimiai betegséget*, az aleppói *sömört*, az aszturiai *ont* a' szerecsen *yans* 's *pians* stb.

Ezen eltávozás után térjünk vissza a' kérdéshez, valljon a' pokolvar tartozik-e az egyik, vagy másik rendbeli betegséghez, vagy mind a' kettőhez számítatik? A' mi a' kérdésnek első részét illeti, hogy "a' pokolvar honos betegség légyen-e?" arra már a' túdós társaság, jutalomkérdésében, helyettem igen-nel felelt. Részemről meggyőződésből irom alá ezen véleményt, nem mintha a' pokolvar, több ezelőtt felszámlált betegségek' módjá-

Digitized by Google

ra, kizárólag egy vidékre tartoznék, 's annak határán keresztül nem hatna, vagy egy külön nemzethez a' nélkül, hogy másnál elő nem fordúlna; mert kétséget nem szenvedhet, hogy a' pokolvar nem Európában, hanem mind az ó, mind az új világ' többi részeiben is szemléltetett.

Ha mindjárt minden kétségen túl van is a' pokolvarnak a' világ' minden részeiben előfordúlása; annyi mégis bizonyos, hogy a' nagyon ritka betegségek közé tartozik. Innen magyarázható annyi orvosi írók' hallgatása az olly gonosz indúlatú betegség felől, millyen a' pokolvar; mert a' gyakorló orvosi irónak feladásúl csak azon betegségek szolgálhatnak, mellyek ön észrevétele 's tapasztalása' tárgyai valának. Eszembe jut ittten *Wichmann'* hallgatása, *Hecker'* és *Weikard'* vallomása.

Az eddigi tapasztalások szerint a' pokolvar csak Magyar-, Muszka- 's Lengyel-országban honos, 's ezekben a' tartományokban is csak bizonyos vidékeken; igy különösen Magyarországban az Alföldön.

Az ezen tapasztaláson alapult észrevétel eyszer's-mind feleletúl szolgál kérdésünk' második részére: "nép betegség-e a' pokolvar?" Tekintvén a' vármegyéket, mellyekben a' pokolvar gyakrabban előfordúl: úgymint: Békes, Csongrád, Csanád, Bács vármegyéket; találunk bennek a' magyar helységeken kivűl többeket, mellyekben tótok, ráczok laknak, a' magyarokat pedig, mint a' külföldnek legtöbb irói, a' tótokhoz nem számítjuk. Tehát hazánkban is a' pokolvart olly egymástól igen különböző nemzeteknél találjuk: melly környülállás inkább a' pokolvar' honos bélyegére, azaz a' betegségnek egy vidéken hasonló életmód 's külső befolyásoktól származó eredetére mutat, mint nép-nyavalyára. Ezen állítást erősíti az, hogy a' pokolvar Lengyelországban, Estlandban, Lithvániában honosilag fordúl elő, ámbár ezen tartományokat a' slav nemzeten kivűl németek is lakják. Igy honilag fordúl elő a' pokolvar

Digitized by Google

Muszkaországban is, kiváltkép' ázsiai tartományaiban, ámbár azoknak lakosai sokféle nemzetekhez tartoznak.

Már Plinius is bizonyítja, hogy a' pokolvar honosilag jelent meg: "L. Paulo, Q. Martio Censoribus primum in Italiam carbunculum venisse annalibus scriptum est, *peculiare provinciae narbonensis malum.*" Lib. 26. Cap. 1..

Itten, hol a' pokolvar' természete' esmérésére néhány világot hintő kórtudományi pontokat hoztunk elő, a' betegség' korát sem hagyhatjuk említetlenül. Némelly betegség a' földről eltűnni látszik; mint: a' Mózses' *lepra*-ja, az ángol izzadás, Hippokrates' *melena*-ja; más betegségek megint későbben tűntek fel, nevezet szerint a' *hólyagos himlő* a' kereszthadak' idejében (Arabiában a' VII. század' közepén), a' *bujasenyv* Amerika' feltalálásakor, legújabb időkben a' *cholera.* — A' pokolvarról, már *Hippokrates* az orvosi tudomány' atyja, 's *Celsus* az orvosi Ciceró szól. A' 17-dik 's 18-dik században majd minden klinicus iró tesz említést a' pokolvarról. A' magyar históriában a' pokolvarról említés nincs, vagy mivel nagyon ritka volt a' betegség, vagy mivel valami nevezetes ember nem lett áldozatja.

Mint valóságos járvány a' pokolvar még alig tapasztaltatott, mindig szórványosan fordul elő még az olly tájékon is, melly valóságos hazája. Azonban tagadhatatlan, hogy némelly időszakaszban gyakrabban, máskor ritkábban fordúl elő. A' járványos váltólázak' megszűntével mintha ritkább volna a' pokolvar is.

Hogy a' pokolvar azon-egymikben többször is előfordúlhat, annak bebizonyítására szabad légyen egynehány példát említenem. A' Toldalékban felhozott legjobb idejű kisasszony 12 esztendő alatt kétszer szenvedett pokolvarban. S..... földmérő úr a' második példa, ki háromszor szenvedett pokolvarban, és mind a' háromszor balkezén jött elő: először 1816-ban balkeze' derekán, másodszor 1828-ban hüvelykének 2-dik ízén; harmad-

Digitized by Google

szor 1832-ben közép ujjának 3-dik ízén. Legelőször a' pokolvar legmérgesebb, másodszor gyengébb, harmadszor csekély volt; de mégis minden bélyegző (pathognomicus) 's mindjárt felhozandó kórjeleket szembetűnőleg mutatván, a' betegségnek csökkenése inkább a' pokolvar' megesmérésével tüstint használt orvosi szerek' hatásának tulajdonítható. Még egy igen derék asszonyságot esmérek, kínek jobb hüvelykén kétszer támadt pokolvar.

Ki a' pokolvarról bővebb litteraturával kiván megesmérkedni, azt jobb kútfőhöz nem útasíthatom, mint Frank József' e' czímü munkájához:

Praxeos medicinae universae praecepta etc. *Partis I-mae editio altera denuo elaborata.* 1826. *Lipsiae. Voluminis* 1-*mi sectio* 2-*da* 490 — 512-*ik lap.* 13-*ik czikkely: De Anthrace et Carbunculo.*

1826-ik esztendő óta a' pokolvarróli újabb litteratura csekély, 's többnyire az orvosi folyóirásokban, 's nagyobb orvosi tárakban (encyclopediákban) keresendő.

Ujabbak:

Krajcsir de anthrace et carbunculo. 1828. *Pestini.*

Krahn dissertatio de carbunculo 1827. *Berolini.*

Hoffmann Neue praktische Erfahrungen über den Milzbrand-Carbunkel, 1830. *Stuttgard.*

Orvosi Tár 1831. Dr Pólya fordítása: Bretschler Professor' értekezésének.

Digitized by Google

A' BETEGSÉG' LEÍRÁSA.

A' pokolvar' nevei' felszámításánál előakadt azon kételkedésünk, hogy annyi 's különböző nevezet alatt ugyanazon egy betegség nem értethetik; ugy hiszem, hogy a' még gyakorlatlan orvos is elesmérendi, hogy az, idomjokra, természetökre, eredetökre, befolyásokra nézve egymástól különböző betegségek közül, mellyek a' számtalan nevezetekre okot adtak, némellyek a' pokolvarrali ugyanazonságra, vagy rokonságra, nagyon kényfeltételes joggal szamíthathatnak. Ezt már a' régibb orvosok is elesmérték, 's erre bizonyságul szolgálnak ezen betegségnek felosztásai; köztök legközönségesebb volt:

1) jó indúlatú pokolvar;
2) rosz indúlatú pokolvar pestissel;
3) rosz indúlatú pokolvar pestis nélkűl.

Én a' következő felosztást javaslom:

1) *Helyben támadt idiopathicus pokolvar*, melly Magyarországban honos, 's a' jutalomkérdés' tárgya;

2) *kórjeles-pokolvar* vagy pestises pokolvar;

3) *lépfene-pokolvar*;

4) *fattyu pokolvar*, vagy az úgy nevezett jó indulatu pokolvar.

Ezen felosztásomban kijeleltt renddel igyekszem a' betegséget hiven 's természet szerint leirni, mint azt gyakran észrevenni elég alkalmam volt; mások' észre-

Digitized by Google

vételeit csak az el nem kerűlhető hiányok' kipótlására, 's homályos környülmények' felvilágosítására használandom.

Mivel a' jutalomkérdés' feladása egyedűl az idiopathicus pokolvar: a' Magyarországban honos pokolvar; tehát minden figyelmemet 's igyekezetemet annak leírására, 's természete' felvilágosítására fogom fordítani. Felosztásom' többi czikkelyeit, mellyek csak a' munka' kiegészítésére, 's a' fő czikkelynek minden oldalról való bővebb megesmértetésére szolgálnak, mint az említett használások' elérésére irányosan felelőnek vélteket, csak rövideden fogom érinteni. A' pestises pokolvar' leírását, mivel azt a' jutalomkérdés' értelme, tárgyaiból kizárja, egészen elmellőztem; különben is a' szerzőnek e' munkánál egyedül a' másolás' érdeme maradt volna.

Az idiopathicus, vagy magyarországi pokolvar.

A' kórjelek' előszámlálásánál igyekezetem egyszer'smind minden diagnosticus pontokat megvizsgálni. Kijelelem az útat, mellyen szándékom' véghezvitelére indúlok; minden megjelenő kórjellel 's minden változással, azon betegségeket mindig fel fogom hozni, melylyekkel egyik vagy másik kifejlés' szakaszában hasonlatossága van. Czélom ezen igyekezetnél, hogy a' megkülönböztető jelek' szorgalmas kiemelésével kivált a' kezdő, minden történhető tévedés' elkerűlhetésére, útmutatást nyerjen. Talán némelly gyakorlottabb practicus is, kinek a' pokolvart látni vagy épen semmi, vagy igen ritka alkalmatosság adódott, ezen próbámnak valami hasznát veendi.

A' pokolvar' diagnosticájának fontossága 's haszna nem csak észképen van elesmérve; hanem practicus kivitelre is érdemesnek tartatott. Igy Frank' József' nagy munkájában: *Praxeos medicae universae praecepta*, a'

Digitized by Google

pokolvarnak jeles diagnosticájával, az orvosi litteraturát különösen meggazdagította. Igy Töltényi professor *De diagnosi Erysipelatis*, és Krajtsir *De carbunculo et anthrace* irt értekezéseikben a' pokolvart jól megesmértették. Legújabban Dr. Oelze, Hufeland' *journaljában*; Wichmann, jeles munkájában *Ideen zur Diagnostik*, több bőrkiütéseket említ, mellyeknek egyik vagy másik időszakában, több vagy kevesebb hasonlatosságuk van a' pokolvarral: mellyet bizonyosan azért nem vehetett észre, mivel neki nem volt alkalmatossága a' pokolvart természetben szemlélhetni.

A' pokolvar' 's más betegségnek e' tájon való gyakrabbi előfordúlása 's a' néha elég kiterjedt orvosi gyakorlat engem olly helyzetbe tettek, hogy a' pokolvar' diagnosticaját magam szerzett tapasztalásimból meríthetem. Csak a' pestises pokolvarnál használtam tisztelt tanítóm Nságos Bene úr' rajzolatjait, 's a' mérges szömörczétől (rhus toxicadendrum) származó kütegnél felhozandó kútfőt.

Némelly orvosok a' pokolvarnál néhány pathologicus előjeleket vettek észre, ú. m. bágyadtságot, roszúllétet, lázt, még pedig 5—6 nappal a' betegség' kitörése előtt. Nagy fontosságuak a' betegségek' előjelei az orvosi gyakorlatban, úgy hogy sokszor eltávoztatik egy jókor adott hánytató által a' himlő, typhus, vagy a' pestis' ragálya is, mielőtt még csiráját kifejthette volna; sokszor elhárította már egy érvágás az agyvelő-, vagy tödővérzés' előjeleinél a' veszedelmes következéseket. Azon orvosok, kik a' pokolvar' előjeleit feljegyezték, rajtok, fájdalom! semmi különneműséget nem vettek észre, minél fogva több betegségek' előjeleitől megkülönböztethettek, 's megesmérésökből a' gyógymódra haszon háramlott volna. Én illyes előjárókat soha sem vettem észre, 's azon betegek is, kiket alkalmatosságom vala szemmeltartani, vagy a' kikkel a' felől értekezhettem, ugyanazt bizonyították; pedig voltak köztök miveltebb rendűek is, kiknél nagyobb az érzékenység minden

Digitized by Google

egészségbeli kisebb változás iránt is, hogysem azok figyelmöket elkerűlhették volna.

Az első tünemény, mellyel a' pokolvar mindenkor fellép: egyetlen egy kásaszemnyi, sárgás nyirkkal telt hólyagocska, a' ruhákkal nem fedett külbőrön. A' hólyagocska mindig egészséges bőrhelyen támad, mellynek feltűnte után környéke általa semmi észrevehető beteges elváltozást nem szenved. A' beteg a' hólyagocskában érezhető kis viszketegségen kivűl, egyéb bajról nem panaszolkodik. A' hólyagocska a' leirt alakban alig marad nehány, 's igen ritkán 24 óráig.

Ezen minden kórjel előtt, 's minden esetben megjelenő hólyagocskánál fogva, a' pokolvart első szakaszában könnyen megkülönböztethetjük olly bőrbetegségektől, mellyekhez utóbbi szakaszaiban hasonlatossággal bir, tudván: hogy ezen bőrbetegségeknek első kórjelök nem hólyagocska, hanem pecsét, fakadék, csomó stb., 's ennél fogva első támadásukkor a' pokolvarral nem cserélhetjük fel.

Itten tehát csak azon bőrbetegségek lehetnek figyelmünk' tárgyai, mellyek hólyagocska-formában tűnnek fel, 's első időszakban ugyanazon alakban maradnak. Itt első helyen említendő *Stark*nak epinyctise (nem Pliniusé-e?). Megjelenésök' első szempillantásában lehetetlennek tartom a' pokolvart az epinyctistől megkülönböztetni, 's ezen okból nem kevés félénk asszonyokra szokott ráijeszteni. Illy esetben hivattam éjszaka egy kisasszonyhoz, kinek ujján úgy nevezett üszögös hólyag (Brandblase) támadt. Máskor két mértföldnyi útat kellett egy asszonysághoz tennem, kinek kétségbe-esését, mint az első esetben, egy tőszúrással 's ólom-flastrommal távoztattam el. Ezen nem egészen igazságtalan kétségeskedés nem sok ideig tart, mert az epinyctis csakhamar egy borsó-, vagy mogyoró-nagyságra nő, fehéres-sárga szinű marad környéke és feneke. Ide járúl még, hogy nemcsak a' test' fedetlen részein támad mint a' pokolvar,

Digitized by Google

hanem különösen az alvégtagokon is, és hogy többnyire orbánczhoz hajlandóknál fordúl elő.

Említjük itten a' *pestises pokolvart* is, melly szinte egy hólyagocskával kezdődik, de a' pestises láz' jelenléte, a' hólyagocskának nem egészséges bőrön hanem üszögös helyen való támadása, 's nem csak egy hanem több hólyagocskák' jelenése, elegendő a' pokolvartóli megkülönböztetésre.

A' *hólyagos orbáncz* is hólyagokkal támad; de támadásakor már jelen van egy különnemü láz, a' hólyagok mindig a' daganat' kifejlése után támadnak, 's nem mindig csak egy, hanem több hólyagok jelennek meg.

A' *hólyag-küteg* is (pemphigus) a' pokolvartól, ezen első szakaszában, a' hólyagok' nagysága, több száma, 's az altagokon való gyakori jelenése által különbözik, mivel a' pokolvar mindig egyenesen apró hólyagocskával, 's csak a' test' fedetlen részein tűnik fel.

A' szömörcze' (*rhus toxicadendrum*) mérges hatásából (mint egy esetet tisztelt tanítóm *Schuster* úr beszélt, 's a' minőt *Wichmann* is hoz fel) eredő hólyagok is nagy égetéssel 's fájdalommal vannak összekötve, és itt nem egy hanem több hólyag fordúl elő. Az oknak tudása is említendő.

A' megégetés' vagy kőrösbogár' hatásától eredt hólyagot, szintúgy a' lázpersenést (*hydroa*), köleshimlőt (*phlyctenae*), 's a' *sömör'* hólyagait, a' pokolvar' hólyagocskájával senki sem cserélendi fel.

A' pokolvar, második időszakában, következő tüneményektől kísértetik: *a' hólyagocska ellapúl, mocskos szinű, kékes-barnás kezd lenni, szétfoly; a' hólyagocska' feneke elfeketedik, megkeményedik; a' pokolvar' környéke fel kezd dagadni; a' beteg égetést, futó szúrásokat érez a' tamadás' helyén, kellemetlen feszülést a' test' érintett részén vagy tagján, tetemsúlyt az egész testen. Ezen a' pokolvar többnyire egykét nap alatt keresztülmegy.*

Digitized by Google

A' külső formára nézve alig van létalapos különbség ezen időszaki, és a' pestises pokolvar közt; hanem az utóbbinál jelenlévő különnemű láz elegendő minden felcserélés' lehetetlenítésére, melly felcserélés gyakorló tekintetben ugyan ártatlan lenne.

A' leirt alakú pokolvarnak (melly igy kiképezve állandóan nem létezhet, mert akkor a' betegség, még kifejlésében lévén, tető pontját siet elérni) hasonlatossága van a' vérömlenynyel; de az ok' olly nyilvános tudása, 's a' feketés hólyagocskán kivül egyéb felhozott létalapos pokolvari kórjelnek távolléte, minden felcserélést lehetetlenít.

Ezen szakaszú pokolvarnak hasonlatossága a' *tehén-himlővel*, említés nélkül nem maradhat; az oknak tudása 's a' tehénhimlő' különnemű udvara elegendők a' megkülönböztetésre.

Nagy hasonlatossága van a' most leirt kifejlés' pontján alló pokolvarnak a' *hólyagos orbánczx*' azon nemével, mellyben az orbánczos daganat' közepét egyes hólyag foglalja el; 's tulajdon tapasztalásomból tudom, hogy ezen esetben a' könnyen történhető felcserélés valóban többször is megtörtént. Ennek elkerülésére bizonyosan szolgálnak a' két betegséget elegendőn különböztető kórjelek; mellyek következők: orbáncznál a' hólyag a' daganat' hegyét képezi, azon hólyag maga is hegyes, mellynek közepén egy nedveresztő pont vagyon, 's kinyúl szembetünően a' környékező daganaton; holott ellenben a' pokolvar, ezen szakaszában, már észrevehetőn beésve szemléltetik, hólyaga lapos, nedveresztő tető nélkül. E' fölcserélést ezen kivül még a' kór' előjárói is — mellyeket a' pokolvar' első' szakasza' meghatározásában leirtunk, a' hol kitudódhatnak, vagy az orvosi figyelem' tárgyai voltak — csaknem lehetetlenné tészik.

Az *övküteg*' hólyagai, 's ezen időszaki pokolvar közt lévő valami hasonlatosságot sem lehet tagadni, ki-

Digitized by Google

vált a' hólyagok' szinére nézve; melly hasonlatosság, az égetés', futó szúrások' 's láztünemények' tekintetében, mellyek ezen hólyagokat nyomban követik, még jobban növekedik. Illy esetben nem régen hivattam egy, a' vett tudósítás szerint pokolvarban szenvedő beteghez két mértföldnyire, holott is az övküteg pokolvarnak volt keresztelve. Én lehetetlennek tartom, hogy orvos az övküteget pokolvarral felcserélhesse, annak csak azon egy olly szembetünő különneműsége miatt is, hogy hólyagai csak a' test' fél körén terjednek el, mihez járúl az is, hogy az övküteg a' test' fedett részein is előfordúl.

Itt még egy különös nyavalyát kell említenem, mellynek leírására az orvosoknál még nem igen akadhattam. Ez egy különös *üszög-nem*, mellyet csak gyermekeknél, kiváltkép bal arczukon, mindig tartós váltóláz után találtam; melly is a' szájszeglet' szomszédságában támad, mintegy szine változott, mindjárt barnúló folttá, és csakhamar száraz üszöggé lesz. Ezen üszög mindig jobban elterjed az arcz felé, 's a' mi különös, mindig rendes kerek-formában, míg halál nem követi. Egy esetben sem sükerűlt nekem, hogy az elválasztó lobos vonal' kiképezését eszközölhettem volna. E' betegség, kezdetekor mindig pokolvarnak tartatik; mellyel ugyan fel nem cseréltethetik, már azért is, mivel csak váltóláz után szemléltetik 's gyermekeknél jelen meg, kiket a' pokolvar nem háborgat, és hogy ezen üszög mindig inkább elterűl, mi a' pokolvarral nem történik. Az 1827 — 28 — 29 — 30-dik esztendőkben nálunk nagy kiterjedésben uralkodott váltólázas járványokban, gyakori alkalmam volt ezen üszögöt szemlélni: 's, vélekedésem szerint, több tekintetben különbözik a' *vizráktól*.

A' mit diagnosticai tekintetben a' váltóláz utáni üszögnél rövideden említettünk, nagyobb részint a' *természetes himlőnél* a' bal arczon megjelenő üszögre is alkalmazható.

Digitized by Google

A' hasonlatosságra nézve, melly a' pokolvar és az első szakaszban lévő egyéb bőrbetegségek közt találtatik, ha talán a' betegség' még ezen másod szakában is észrevehető volna, a' kórhatározás az ottani utasítás szerint folytatódjék.

Térjünk vissza a' pokolvar' leirásához. *A' hólyag* (pokolvar) *varrá vál, 's körűle több hólyagok pattannak fel, és egy többé vagy kevesebbé összefüggő hólyagkoszorút képeznek, melly nem sokára varrá változva a' közép varral összeforr, és egy nagyobb alakú varhelyet alkot, a' melly szembetünőn be van esve, karimái magosbak, feneke feketés színű 's kemény; a' daganat inkább hosszas átmérőjében növekedik. A' beteg nagy fájdalomról nem panaszkodik, a' láz' kórjelei inkább előtünnek; a' beteg többnyire feküdni kénytelen, de nem mindig. A' leirt változások, a' pokolvar' kifejlésében, a' betegség' 2-dik, 3-dik, 4-dik, 5-dik napjain történnek, előtte vagy utána ritkábban.*

A' pokolvar, ezen időszakában, leginkább hasonlít a' *lépfenéhez* (antrax), mert annak pathognomicus alakja varban áll, 's, mint a' pokolvar, ez is kifejlésében vart képez. Különböznek egymástól a' következő pontoknál fogva: a' lépfene' varainak kiképzése a' hólyag' megjelenése előtt történik, nála daganat nincs jelen; a test' fedett részein is, 's egyesen ritkán találtatik, többnyire sinlődő személyeknél üt ki, néha kórjelesen.

Valami hasonlatosságot, az ezen kifejlésű pokolvar, némelly *ótvar* 's *orbáncz* közt, nem lehet ugyan tagadni; de mégis különbözik ezen két betegség a' pokolvartól, lefolyása' tekintetében; és hogy varjok ritkán egyes hanem többnyire elterjedt, és nincsen a' daganatba merűlve, mint a' pokolvarnál; sőt inkább a' daganat' felületére emelkedik, színe pedig sárgás.

A' többi bőrbetegségekre nézve, mellyeket diagnosticai vizsgálatunkra a' pokolvar' előbbi szakaszaiban használtunk, ha talán a' leirt szakaszú pokolvarral ha-

Digitized by Google

sonlatosság tűnnék ki: vélekedésem szerint hasznos lesz az ott alapított kórhatározást folytatni. Mellyre nézve, 's az ismétlések' elkerűlése végett, itt ujra egyenkint elő nem adatnak.

Nézzük tovább a' pokolvarnak kifejlésbeli lépéseit. *A' pokolvar képez beesett, fekete varral befedett, 's egy ötkrajczáros' nagyságát felül nem múló nedveresztő kerek tűlyogot* (üszögöt); *egy, kiváltképen a' test' hosszú átmérője' irányában elterjedő daganat' közepén, a' varak körűl elválasztó vonalt vehetni észre: ekkor a' betegség tető pontját elérte. Lázas tűnemények egy esetben sem hibáznak, de közönségesen nem nagy fokú csorvás vagy hurutos láz' kórjeleivel, gyengébb ingerláz' bélyegével, a' beteg nagy fájdalmakat nem érez, inkább égetésről panaszkodik, a' pokolvarban 's környékein; 's ha a' pokolvar az arczon, vagy a' főhöz közel ütött ki, a' beteg kábúltságot érez. A' pokolvar tetőpontját legfeljebb 24 óra alatt éri el.*

Jegyzés: A' pokolvar' leirt szakaszát tetőpontnak azért nevezem, mivel azon esetekben is, hol már a' betegség' előbbeni szakaszaiban helyes orvoslásmód alkalmaztatott, a' pokolvar mindig eléri ezen kifejlés' fokát, azaz valódi pokolvarrá válik: és ha már a' kifejlésnek ezen fokára hágott, további kifejlése lehetetlenné lesz, 's ekkor üszöggé változván, üszögnek kell maradnia.

Legtöbb ízben, az orvos csak a' most leírt tetőpont' szakaszában hivatik a' beteghez, mellyben a' pokolvar' különnemü bélyegei leghatározottabban ki vagynak fejtve. Azért látszik alighihetőnek, hogy a' pokolvarral más betegségek még most is felcseréltethetnének. Nekem többször volt alkalmam egy *buborékos lobos orbáncz*' nemét látni, melly a' tetőpontos pokolvarhoz csalhatásig hasonlít, 's az esetek' többségében annak is neveztetik; de ha a' szerint orvosoltatik, a' beteg ezen tévedésért halállal lakol. Ezen nemét az orbáncznak, mindig a' nyak' bal óldalán láttam; a' daganat tetemes,

Digitized by Google

a' nyelés akadályozva volt. A' daganat' közepét a' pokolvarhoz hasonló hólyagkoszorú foglalta el, mellynek közepe varas lőn. Ezen betegség a' pokolvartól a' következendőkben különbözött: a' hólyagok a' daganat' kifejlése után támadtak, 's nem barnúltak meg; az üszög' jelei hibáztak, a' daganat minden irányban terjedt el, a' nyak'szélit csak ritkán hágta keresztűl. Legközönségesebb esetben csak akkor hivatik az orvos, midőn már a' kurúzsolók pokolvarellenes szereikkel az orbánczos hólyagokat üszögössé változtatták, 's hasonlatosságát a' pokolvarral még jóval nevelték. Még ekkor egy különböztető jel marad fenn: *az észrevehető hullámzás a' daganat' mélységében*, melly genyedésnek jelei, kivétel nélkűl, a' pokolvar' minden eseteiben nem hibáznak. De gyakran történt már ellenkező orvoslás által az agyra való letétel, melly az orvos' vizsgálását felesleges-sé teszi.

A' pokolvarnak a' *keléssel* való hasonlatosságát vagy különböztetéseit említetlenűl hagyom, erősen hívén, hogy az orvos a' pokolvart keléssel össze nem zavarhatja, hacsak praxisából practicát nem csinál.

Ha egyszer elérte tetőpontját a' pokolvar, a' hely, mellyen létez, nevezetes különbséget szűl további lefolyására 's kimeneteleire nézve. Ha a' pokolvar *a' fön, vagy annak szomszédságán fejlett ki*, 's a' beteg ezen szakaszban orvosi segedelmet nem nyer; minden kifogás nélkűl elvész. A' daganat mindig növekedik, a' beteg elkábúl, nyelése és lélekzetvétele elnehezedik; a' beteg álomba merűl, és halál végzi a' szomorú jelenést. Egy esetben volt akalmam a' betegség' ezen kimenetelét szemlélni egy fiatal 20 esztendős legénynél, kihez a' bekövetkezett halál előtt egy órával hivattam: nála az orvoslás' elintézése már szükségtelen volt.

A' daganat' genyedését egy esetben sem láttam, még a' pokolvarban megholtakban sem.

Digitized by Google

Ha alkalmatos szerek' használására a' pokolvar' gyógyúlása bekövetkezik, a' daganat elapad, 's lassan egészen eloszlik; az elválasztó vonal az üszög körül jobban szembetűnik; az üszög maga, egy gömbölyű kisded dió' nagyságát alig felülmúló kemény darab idomban környékétől elválik. Az üszög' elválása után hátramaradó gödör' kisebb vagy nagyobb mélysége, az alkalmatos szerek' hamarábbi, vagy későbbi használásától, 's a' betegség' nagyobb vagy kisebb kifejlésétől függ. Az említett seb semmiben sem különbözik más egyszerű fekélytől.

Nagyon különbözik a' pokolvar' további lefolyása, tetőpontja' elérése után, azon esetben, *ha az a' kezeken tanyázik.* Még két különböző időszakot lehet észrevenni, minekelőtte a' betegség halállal végződnék:

1-ször, az üszög' elválását,

2-szor, a' pokolvart környékező daganat' kifekélyedése' szakaszát.

Minekutána a' pokolvar különnemű kifejlése' tetőpontját elérte, mellyben már az üszög' elválasztásáig, vagy a' következő halálig változatlan megmarad; a' daganat minden megállapodás nélkűl növekedik annyira, hogy nemcsak a' meglepett felső végtagon, hanem az egész oldalon elterűl; a' fájdalmak növekednek, a' beteg' nyugtalansága öregbedik, a' láz' bel-ereje nőttön nő. Az üszögös csomó egy gömbölyű 's mogyoró' nagyságát nem haladó darab idomban a' környéktől elválik; néha az üszögnek későn történendő elválása meg nem esik egyszerre, hanem a' már felázott üszög darabonkint hull ki. Ha még akkor sem alkalmaztatnak a' daganat' eloszlását eszközlő orvosi szerek; a' daganat genyedésbe 's üszögbe megy által. Az üszög a' pokolvar' tőhatáros részeit ellepi, 's egész a' csontokig elemészti; magok a' csontok is, megfosztatván organicus összefüggéseiktől, kihullnak. A' daganatban kifejlő üszög csak felűlegesen terűl el, 's főkép' a' genyedésnek köszöni eredetét; mert ez a' sejtszövetben tanyázván, kórgóczát (sedes morbi) meg-

Digitized by Google

emészti, mellynek következésében a' közönséges takaróknak az életműséggel való összefüggései felbontódnak, ezek az élet' feltételeitől megfosztva, üszögössé válnak; az üszög mindig tovább terjed, mig az élet' forrásai, ideges kórjelek közt, ki nem apadnak.

Az ideges kórjelekre nézve — mellyek, mint a' pokolvar' állandó kísérői, nem csak halál előtti, hanem korábbi szakaszaiban, némelly orvosoktól említetnek — legyen szabad egynehány tapasztalásból merített észrevételeimet itten felhozni. A' külföldi orvosok, kik a' pokolvar' feltűnésével közvetetlenül 's állandóúl kifejlő zavarokat az idegrendszerbe jegyezték fel, többnyire nem a' magyarországi idiopathicus pokolvart, hanem a' lépfene-pokolvart írták le. Ezen esetben a' lépfene-méreg' helybeli hatásán felűl, kétségkívűl az életműség' nedvei is megfertőztettek, a' betegség' ragályának a' tüdőkbe, gyomorba, bőrbe, sebbe 's a' vérbe való felvétele által. Ezen esetekben is tehát, véleményem szerint, az említett idegrendszer' zavarjai, nem mint létalaposan a' pokolvar' tüneményeihez tartozók, hanem inkább mint kór' szöveményei, tekintethetnek.

A' magyarországi pokolvarra nézve, ideges kórjelek, a' betegség' korábbi szakaszaiban, csak ollyan betegeknél vétetnek észre, kiknél az idegrendszer' érzékenysége előlegesen uralkodik, úgy hogy nálok minden lobos vagy nem lobos láz, ha csekélyebb is, idegrend. szeri zavarral jár. Ezen zavarok néha talán a' beteg' félelme 's képzelődése által is növekednek. A' pokolvar' azon eseteiben pedig, hol az a' kézen tanyázott, 's a' halál a' daganatbeli genyedésnek 's üszögösödésnek nem sikerült győződése' következésében áll be, az mindenkor ideges kórjelek' kíséretében történik. Az életműség' törvényei szerint, az életerőnek utolsó küzdése magát az idegrendszerben is tűkrözi. Nem akarom ezen ideges kórjeleket egyenkint felszámlálni; mert szemlélésökre nem

Digitized by Google

volt tapasztalásom; practicus hasznuk pedig csekélyebb, mintsem érdemlenék mások' munkáiból való kiírásukat.

Minthogy a' pokolvar, ezen utolsó genyedési 's üszögödési időszakokban is, más hasonló betegségekkel felcseréltethetik; azért ezeket sem lehet itten hallgatással elmellőzni. Igy néha felűleges genyedésbe megy által a' *kép' orbáncza*, melly idomtalan betegség a' körűlállóktól pokolvarnak tartatik; kivált, ha az orbáncz hólyagokkal, fakadékokkal fejlődött ki. Ezen esetben a' kórhatározati megkülönböztetés legkönnyebb, mert a' képen tanyázó pokolvar, a' daganat' genyedése' 's üszögödése' stadiumába soha sem megy által, mivel orvosi segedelem' hozzá nem járúltával a' beteget mindenkor még a' genyedés előtt megöli.

A' kézen létező ezen szakaszú pokolvar, *ínkörömméreggel* felcseréltethetik; azonban az ínkörömméreg lassabban fejlődik azon fokra, hogy az utolsó szakaszú pokolvarhoz hasonlítson, a' külsőképen szemlélhető összeroncsolás az ujjon túl ritkán terjed el, mély sebsípok találtatnak, a' könyök' csontjai feldagadnak 's a' t.

Czélirányosnak tartom itt a' pokolvar' azon fő esmértető 's különböztető kórjelét, mellynek a' betegség' diagnosticájában hibázni semmi esetre nem szabad, ujra említeni; nevezetesen: *a' pokolvar' vara* (*üszöge*) *be van esve, mélyebben fekszik, mint a' környékző daganat:* melly által minden más kütegtől megkülönbözteti magát; *az üszögöt környékző daganat nem mocskos, hanem egészséges szinű.*

A' pokolvar' leírásában több kórszakot hoztam fel, nem azért, mintha ezeket egymástól kitűnőleg különböző kórszakoknak kivánnám tekintetni; hanem hogy a' történt észrevehető kifejlési változásokat valamikép egy rajzolatba foglalhatnám, 's igy fiatalabb orvostársaimnak a' kóresméretet könnyebbíteném.

Digitized by Google

Az időre nézve, melly alatt a' pokolvar kifejlése bevégződik, minden kórszaknál tapasztalásomhoz képest a' szükségeseket említettem ugyan; de nem tartom feleslegesnek az ottani érintésekhez, még egykét általános észrevételt csatolni.

Alá nem írhatom némelly külföldi orvosok' azon állítását, hogy a' pokolvarnak rendes, határozott napok' számára elnyúló lefolyása légyen, melly 6 — 7 napra tétetik. Azon rendes meghatározása a' pokolvar' lefolyása' idejének a' mi pokolvarunkra azért nem alkalmazható, mivel nem ugyanazon betegség amazokéval. Ők csak a' lépfene-carbunculust írják le, mert az idiopathicus, 's belső okokból származó pokolvart el nem esmérik, vagy létét nagyon kétségesnek 's kényfeltételesnek tartják.

A' közlendő pokolvar elleni orvoslásmódnak köszönöm, hogy a' bekövetkező halál' idejét tapasztalásomból szorosan meg nem határozhatom. Azonban a' mit a' betegség' kifejléséből 's mások tapasztalásaiból állíthatok, ez általános észrevételem: hogyha a' pokolvar a' főn vagy annak szomszédságában létez, többnyire a' 8-dik nap előtt következik be, utána ritka esetekben; ha pedig a' pokolvar a' kezeken tanyázik, a' halál soha sem áll be 8-dik nap előtt, mindig utána. A' tőlem felhozott ifjú, kit élete' utolsó órájában szemléltem, a' betegség' 7-dik napján lett annak áldozatja. Két esetben, hol a' pokolvar a' kézen tanyázott, a' betegség' 8-dik napján kérték orvosi tanácsomat; 's mind a' két esetben a' betegség utólsó szakaszát már annyira kifejtve találtam, hogy a' halál 8 nap alatt bizonyosan beállott volna, ha az előre haladó betegségnek határok nem tétettek volna.

A' pokolvarban elhunytakon bonczolást nem tehettem; melly hiánynak pótlására *Frank József'* említett munkájából, a' *Chopart* és *Heiroth* által tett bonczolásróli jegyzéket közlöm:

Chopart' észrevétele szerint: "A' pokolvart környékező sejtszövet felolvadt vérrel telve találtatott, a' tüdők

véresek 's dagadtak voltak, savós folyadékban úsztak, a' fodorháj kékes színű, a' belek gyuladtak, üszögösek voltak, néhol türemmel (volvulus) találtattak."

Heiroth' bizonysága szerint: "A' pokolvar, melly a' nyaknak jobb oldalán tanyázott, körül volt véve egy kékes, az egész mellre és hasra elterjedő daganattal. A' mint a' pokolvar még az élő betegen kivágatott (!), utána ezen helyből fölolvadt rodhadt vér folyt. A' felvágatott hasüregből 20 — 24 font vereses folyadék ömlött ki, a' nagy cseplézz nem volt természetes színű, sok helyen a' hashártyához volt ragasztva, melly maga is gyuladt, 's fekete foltokkal lepve volt. A' gyomor és a' vékony belek gyuladtak, üszögösek voltak, mellyek a' haránt' remesében legnagyobb fokot értek. A' máj közönséges nagyságu volt, de terim-bele setétebbnek látszott; a' lobos epehólyag 's epecsatornák a' szokott mennyiségnél sokkal kevesebb epét foglaltak magokban."

Lépfene-pokolvar.

Ezen név alatt a' külföldi orvosoktól egy a' pokolvarhoz kisebb vagy nagyobb mértékben hasonlító betegség íratik le, melly a' lépfene-ragálynak az emberi életműségre való helybeli hatásából eredt.

Ezen hatása a' lépfene' gerjének az emberi életműségre, kivált Németországban, gyakran fordúl elő, úgy hogy sokan, az ottani orvosok közűl, minden pokolvarnemű betegségnek csak azon-egy kútfőt engedik. Nálunk a' lépfene-gerjnek ezen említett helybeli hatása az emberi életműségre sokkal ritkábban szemléltetik, 's olly belterjesen, mint leíratik, még sokkal ritkábban. Én tehát a' jutalomkérdés' értelme szerint, a' lépfene-pokolvarnak a' külföldiektől szerzett rajzát elmellőzöm, 's a' lépfene-méreg' hatását az emberi életműségre úgy írom le, mint azt nehány esetben szemlélni alkalmam volt. Hazánk' azon orvosai, kiknek bővebb alkalmuk volt a' lépfene' é-

Digitized by Google

rintett hatását szemlélni 's vizsgálni, értekezésem' ebbeli hiányát észrevételeik' közrebocsátásával bizonyosan kipótolandják.

Ezen okból származó, 's mégis egymástól olly nagyon különböző betegség azon sejdítést gerjeszti bennem, hogy az én lépfene-pokolvar-eseteimben a' gerj egészséges bőrre hatott; a' külföldieknél pedig olly kóresetek íratnak le, mellyek a' gerjnek a' kisebbedett bőrre való hatásából fejlettek ki, 's az esetek' többségében vérfertődzés kórjeleivel is felruháztatnak.

Azon kevés számú esetekben, mellyek szemlélésem' tárgyai voltak, 's mellyekben a' lépfene-méreg' hatását be lehetett bizonyítani; ezen hatás következő alakban tünt fel: kis persenések pattantak fel a' kéz' 's előkar' derekán, két nap alatt egy borsónagyságúak lettek, 's kemény tapintásúak voltak; az egész előkart elfedő daganattól környékezve, a' betegnek igen éles fájdalmat okoztak. A' pattanások' száma határozatlan 8—12 volt, mellyek hasonló állapotban csak egykét nap maradtak, azután részszerint genyedésbe, részszerint üszögbe mentek által.

További lefolyását e' nemű lépfene-pokolvarnak nem láttam, mivel kik ezen bajban szenvedőleg nálam mutaták magokat, fennjáró betegek voltak, 's egyszernél többet nálam meg nem jelentek.

Ezen betegséget 1830-ik esztendő óta, mióta a' marhadögtől mentek vagyunk, nem igen láttam. Az idén (1834) láttam egy igen hasonlót, mellyben egy háznép' gyengébb tagjai (a' leánykák) nagyon szenvedtek. A' pattanások épen ollyanok voltak, mint a' felhozott esetekben, csakhogy üszögbe nem mentek által, hanem genyedésbe. Találtattak a' kézen és előkaron nagy daganattal környékezve. A' fájdalmak nagyok voltak, 's a' betegek kénytelenek ágyban maradni. A' betegségnek hosszas lefolyása volt; üszög nem fejlődvén ki, a' pokolvar ellen annak egész kiterjedésében, az előbbeni esetekben

Digitized by Google

alkalmazott gyógymódot nem használtam. Szorgos nyomozásom után valami meghatározott állati gerj' hatását nem tudhattam ki. Udvarukban barom-orvos lakott, ki egy beteg lovon nehány nappal a' kifejlett betegség előtt eret vágott.

Itt még azon jegyzést ragasztom az előbbenihez, hogy 1835-ben a' szélesen elterjedt marhadög' uralkodása alatt, midőn nemcsak tüdőrothadásban húltak el a' marhák; hanem több lépfene-kórság' esetei is kerültek elő, miről jelenlétemben véghezvitt bonczolások által meggyőződtem: a' lépfene-pokolvarról mégis semmit sem láttam vagy hallottam.

A' leirt lépfene-pokolvar' megismerésére nézve említem, hogy egy kedves barátom' kezén, mellyet egy bélgyuladásban elholtnak bonczolásánál sértett meg, a' lépfene-pokolvarhoz hasonlító betegség fejlett ki, csakhogy karján a' daganat nem terjedt el annyira, a' pörsenések olly tökéletesen nem mentek által a' genyedésbe, 's üszögösökké sem váltak.

Legtöbb hasonlatosságot találtam a' lépfene-pokolvar' kütegjei, 's a' természetes himlő közt, ha ezeket nagyító üvegen nézzük, kivált azon esetben, ha ritkábban állanak, 's részszerint elüszögösödnek.

Oelze doctor Hufeland' folyóiratának 1833-dik juliusi füzetében egy esetet közöl a' lépfene-pokolvarról, melly általam híven leírt észrevételeimmel annyiban öszszevág, hogy ott is több (három) pokolvar támad, alkalmasint a' gerjnek megsebesített bőrre való hatásából.

Vélekedésem szerint, az igazi pokolvar az által is megkülönböztetik a' lépfenés gerj' 's más elfajzott állati anyagok' helybeli hatásának tüneményeitől, hogy az idiopathicus pokolvar, mindig mint egyes küteg jelen meg, más rendbéli elüszögösödések pedig több pontokra is eloszolnak.

Digitized by Google

Fattyú pokolvar.

Ezen czím alatt minden 'pokolvar' névvel hibásan nevezett bőrküteget összefoglalok. Ezen névvel azért ruháztattak fel, mivel valami nem tagadható kisebb vagy nagyobb külső hasonlatosságuk van a' pokolvarral, de belső valójok szerint csak keléses vagy orbánczos képzések, vagy e' két betegség' szövődései, vagy valami külbőrön történt belső betegség' elitélő kiválasztásai. Már az által is nagyon különböznek a' pokolvartól, hogy magukra hagyatva, a' beteg' életét soha sem veszedelmeztetik; innen lett elnevezésök is közönségessé: *jó indúlatú pokolvar*. Néha észellenes kuruzsolások által felülegesen üszögössé válnak, 's így már inkább hasonlítva pokolvarhoz, több joggal neveztethetnek annak; sőt ha mesterséges visszaverések 's nemes műszerekre késztetett letételek által a' magára hagyott igazi pokolvarnak közönséges kimenetelét nyerendik, az igazi (*gonosz-indúlatú*) pokolvar' nevét is megérdemlik. Ezen betegségnek nehány kitűnő alakjait, az 1833-diki Orvosi Tár' 10-dik füzetében *Jakobaei* ur a' természet szerint nem roszúl rajzolta le, 's talán nem vétkezem nagyon, ha ezen, értekezésemet nem előlegesen érdeklő tárgyban, annak leírását itt szórúl szóra felhozom:

„Sokkal gyakoribb nálunk a' hólyagos pokolvar' jelenléte, és leginkább három alakban szokott mutatkozni. Első rendű az, melly — — — — — alatt különféle terjedésű, 's alakú fehér folyadékkal töltött egy üregű hólyagot képez" (epynyclis).

„A' másod rendű hasonló ahhoz, hanem a' benne foglalt nedv barna-vörös színű, 's büdös, a' lágy részekben pedig hirtelenebben evedző sajátsága által különbözik ettől, azért is a' betegnek még az előbbinél nagyobb fájdalmat okozván" 's a' t. (epynyclis).

„Nagyon különbözik ezektől a' harmadik nemű hólyagos pokolvar. Ez a' testnek minden részein támadhat

Digitized by Google

ugyan, de leggyakrabban tapasztaltatik a' láb-bokák, 's lábújjak körül, még pedig viszketeges persenettel szokott támadni. Ezen persenés olly hirtelenséggel nevekedik, hogy 3 — 6 óra alatt már egy közönséges kopott krajczárnyi nagyságú kerekes fehér hólyag lészen belőle. Ezen hólyag' belsője szívatos, némileg több sejtecseket foglal magában, mellyek fehér, csípős és hirtelen befelé evődő folyadékkal vannak telve, azért is a' betegnek kiállhatatlan fájdalmat okoznak; a' hólyag' környéke nem nagyon dagadt ugyan, hanem annál nagyobb a' szüntelen tartó égés, és szaggató fájdalom, melly is az egész szenvedő tagra elterjed; az egész hólyag magában nem nagy emelkedésű, hanem kemény tapintatú, néha 12 — 24 óra alatt az egész hólyag megüszögösödik, és sok ideig tartó csökönyös gyógyítású fekélyt okoz; mindenkor pedig loblázzal szokott összekelni."

A' fattyú pokolvarok' tárgyai az annyira elhíresült mesterségnek: a' pokolvart egyik helyrűl a' másikra általszállítani. Ezen mesterségről a' jóslatban egykét szóval említést fogunk tenni.

Itt a' pokolvar' 's nevét viselő, hozzá többet vagy kevesebbet hasonlító betegségek' leírásának berekesztése után, czélirányosnak tartom még nehány rokon betegségeket röviden érinteni, mellyek közönségesen pokolvar névvel illettetnek, 's nehány a' pokolvarhoz hasonlító tüneményekkel járnak. De talán a' pokolvar' okainak felvilágosítására is segíthetnek? Ezek közt első helyet érdemel:

Az anthrax.

Midőn ez előtt több esztendőkkel egy pokolvarróli értekezés' kidolgozásához fogtam; az anthrax és a' pokolvar nevek közt uralkodó zavar, 's a' nép' közvéleménye majd arra bírtak, hogy az anthraxot, mint pokolvar' külön nemét, úgy néztem. Azonban a' pokolvar' termész-

Digitized by Google

tét mélyebben vizsgálván, előbbi véleményemtől elállottam, mint azt a' betegség' leírásában követett rend bizonyítja. Rokonság bizonyosan van a' pokolvar és anthrax közt, mert mind a' kettő' helyén támad üszög, a' pokolvarban bathatós életműségű visszahatással, az anthraxnál minden helybeli visszahatás nélkül.

Az anthrax mindig senyves-, ideg-, vagy rothasztólázban sínlő személyeknél fejlik ki; azért, ha talán kifejlésénél a' pokolvar' nehány külső 's belső feltétele munkálódnék is, a' már megemésztett életerő nem képes többé úgy visszahatni, mint a' pokolvar' bélyegzéséhez kívántatik. Igy tehát anthrax fejlik ki pokolvar helyett.

Őszintén megvallom, hogy az anthraxot csak holtakon láttam, kik ideg-, vagy rothasztó-lázban haltak el. Ollyan betegekben való származását az előhozott módon kívűl, még talán így is magyarázhatjuk, hogy betegségök' bélyegéhez képest, helybeli üszög' kifejlése történik, melly üszög kedvező környűlmények' hozzájárultával olly különneműn képződik, hogy anthraxxá válik.

Ezen anthrax a' bekövetkező halál előtt 2 — 3 nappal, még pedig a' test' több részein, egyszerre fejlik ki, többnyire a' beteg' képén, vagy lábán. Alakja egy fekete nem nagy kiterjedésű var, rendes idom 's minden daganat nélkül. Minden esztendőben találtatik.

Szabad légyen itt egykét szóval említenem egy betegséget, melly

Táragy

névvel illettetik az Alföldön, 's melly egy összesodorított kötélhez hasonlító, 's az ágyékban létező daganatból áll. E' betegség' leírását valahol olvastam. Két ollyan kóresetet láttam, egyiket egy kisasszonynál, másikat egy mészárosnál. Mind a' kettőnél az ágyékban tanyázott, csomós, fájdalmas volt, minden kitapogatható ok nélkűl támadt. Mind a' két esetben genyedésbe ment

Digitized by Google

által. A' kisasszonynál hamar bekövetkezet a' gyógyúlás, a' mészárosnál sípos fekélyek támadtak.

Én ezen daganat' nemét nevére nézve említém, mert 'táragy' néven az Alföldön mind lépfene-kórság értetik, mind az első lábok közti daganat a' lépfene kórságban szenvedő marháknál. A' nép' elnevezésein, 's külső hasonlatosságon kívúl, nem ritkán egy mélyebb értelem is rejtezik. A' tapasztalás igazolja ezen véleményemet, melly egyszer'smind mentségúl szolgáljon az elkövetett 's elkövetendő eltérésünkért.

Említenem kell még egy kór'elítélését

Üszög

által, melly pokolvar nevezet alatt kerűlt orvoslásom alá. A' beteg 22 esztendős asszony volt, szőke, magos termetű, erős testalkotású, noylcz hét előtt szűlte második magzatját. Első gyermekágya óta elméje zavarodva maradt; második gyermekágya rendes lefolyású volt, egy hét előtt keresztcsontján ökölnyi nagyságú daganat támadt 's elüszögösödött. Az üszög' elválasztása 4-dik napon sikerült, 's ökölnyi nagyságának megfelelő mély gödröt hagyott maga után. A' fekély' gyógyúlásával az elme'háborgásai megszűntek. Hasonló eset van Hufeland' folyóíratiban 1833-dik esztendőről feljegyezve.

A' POKOLVAR' TERMÉSZETE.

A' feltételekre, mellyek szerint a' pokolvar' kórjelei feltűnnek, ügyelvén; látni fogjuk, hogy nagy része a' pokolvar' különnemüségének, nem csupán kórjelei' kifejlődésében, hanem a' történendő kifejlés' feltételeiben gyökerezik. E' módon származnak azon bélyegző tü-

Digitized by Google

nemények, mellyek által a' pokolvar minden más hozzáhasonló betegségektől külön vál. Ezeket méltán tarthatjuk bélyegző tüneményeknek, 's a' pokolvar' természete vizsgálásában méltán első helyet érdemelnek; mivel, mint a' betegség' belső alkotásának visszatükrözései, a' betegség' természete' felvilágosítására világot adhatnak.

E' meghatározott értelemben, a' pokolvar' bélyegző tüneményeihez következőket számítom:

1-ör. A' pokolvar mindig a' test' fedetlen részein támad.

2-or. A' pokolvar mindig csak közép idejű személyeket lep meg, gyermekeket, és öregeket soha sem.

3-or. A' pokolvar mindig egyes.

4-er. A' pokolvar' kifejlése, kezdetétől fogva egész tető pontjáig, mindig rendesen megy végbe.

5-ör. A' pokolvar, tetőpontján, mindig egy rendes alakú üszögös helyet képez, melly kijelelt határát által nem hágja.

6-or. A' pokolvar' bélyeges daganatja nem minden irányban terjed ki egyformán, hanem inkább a' test' hosszas átmérője szerint.

---

1. *A' pokolvar mindig a' test fedetlen részein támad.*

Minden orvosok kik pokolvart láttak, azt soha sem szemlélték másutt, mint az arczon, nyakon, 's kezeken, azaz, azon részeken, mellyek ruhákkal nincsenek fedve. Magam tapasztalása is ezen észrevételt erősíti. Más részeken kifejlett pokolvar nem valóságos, hanem fattyú pokolvar szokott lenni.

Ezen, olly állandó tünemény minden figyelemre méltó, mivel a' pokolvar' okaira 's természetére nézve felvilágosítást ígér. Hanem, mivel ezen tünemény, 'a' betegség' okai' vizsgálásával sokfélekép' összefüggésben van; annak vizsgálását az okfürkészet' szakaszába iktatom, 's most az ismétlések' elkerűlése' tekintetéből,

Digitized by Google

hallgatással illetem. Csak nehány észrevételt szabad légyen tennem.

Szembetűnő a' most érintett különösségre nézve a' hasonlatosság a' pokolvar 's orbáncz közt, mert kevés kivétellel az igazi valóságos orbáncz csak a' test' fedetlen részeit lepi meg; hanem jól kell az igazi orbánczot a' kórjeles 's fattyú orbáncztól megkülönböztetni.

Általában a' kütegek' fő góczai a' test' fedetlen részein látszanak lenni: igy az ótvar a' főn, arczon; a' váltóláz' pörsögése a' száj' szélin, a' himlő a' képen, a' vöröshimlő (morbilli) a' szem' héjján, a' vörény (scarlatina) a' nyakon 's a' t.

Bizonyosan valami még egészen meg nem magyarázott természet' törvényén alapúl ezen egyiráyúság, melly törvény talán a' pokolvar' kifejlésénél is munkálódik. Nem virágja-e a' külső küteg egy általános betegségnek, mint valami magrejtő, melly a' világosság' befolyása nélkül tökéletesen nem érhet meg?

Kinek nem jutnak itt eszébe az amerikai orvosok' észrevételei a' természetes himlőrűl, kik a' világosság' kizárása által a' himlőküteg' virágzását és nagy mértékbeli kifejlését gátolva látták, 's igy a' beteget a' himlők' összefolyásától, elrútúlástól, korátételektől megmentették.

A' lábakon, vagy más, ruhákkal fedett részeken előfordúló fattyú pokolvar' jó indúlatosságának egy részét a' világ' befolyása' hiányának tulajdonítanám. Annyi bizonyos, hogy a' kütegek, ezen növevényélet' eldődjei, sok hasonlatossággal bírnak a' növények' tüneményeihez; de mivel ezen értekezés' czéljához nem tartoznak, itt tovább nem vizsgáltatnak.

Itt még az a' kérdés tétethetnék: valljon a' test üregeiben találtatik-e pokolvar? Erre nézve véleke-désemet már a' czikkely' felirásával kinyilatkoztattam; 's tudtomra csak *Plinius* említ pokolvar név alatt

Digitized by Google

egy nyelvalatti daganatot, mellynek azonban az adott néven 's gonosz indúlatosságon kivűl egyéb hasonlatossága a' pokolvarral nem volt. A' köznép is beszél nálunk gyakran belső pokolvarról, kivált nagy főfájásnál; hanem örömest más vélekedéshez csatolja magát, 's kétségbe-esését elhagyja. Miért nem támad pokolvar belső részeken is, annak oka csak az, mivel fedett részeken soha sem szokot támadni.

Az okfürkészetbe bevágván, említem, hogy ezen czikkely' czimjét nem lehet a' fedetlen test' részein történendő fertőzéstől következtetni; mert, a' mint példákat hoztam fel, olly nemű nyavalák — kütegek — ezen különösséggel nagyobb vagy kisebb mértékben bírnak.

2. *A' pokolvar mindig csak közép idejű személyeket lep meg; gyermekeket, vagy öregeket soha sem:*

Teljes joggal véltem ezen czikkely' felírását a' pokolvar' bélyegos tüneményei közt felhozhatni; mert sehol sem találtam esetet feljegyezve, mellyben a' pokolvar öreget, vagy gyermeket lepett vólna meg. En magam is ezen tagadó tapasztalást tettem, 's más orvosok is, kiknek a' pokolvart volt látni alkalmatosságuk, 's kiket ezen környűállás felől kikérdeztem, ugyanazt bízonyították. A' nép' véleménye is, melly csakugyan a' legkiterjedtebb tapasztalásban gyökerezik, e' mellett áll. Ellenkező esetek, vélekedésem szerint, csak mint kivételek úgy tekintődjenek.

Önkint következik ezen különösségből, hogy a' pokolvar ritka betegség, 's a' forró betegségek közé tartozik. Ritka betegségnek teszik a' pokolvart, már különnemű okain kivül, annak a' középkorú személyeknél való előfordúlása, az öregek', 's kivált a' legyszámosabb gyermekek' kizárása. Ritkaságát neveli még az, hogy nem ragadós, és mint valóságos járvány nem tapasztaltatott. Hogy a' pokolvar ritka betegség, sőt talán olly ritka, mint gonosz természetü:

Digitized by Google

megegyeznek ebben minden tapasztalások, úgy hogy van ollyan orvos, kinek orvosi gyakorlatában pokolvar' szemlélésére alkalom nem adódott.

Hogy a' pokolvar forró (acutus) betegség légyen; már azon különnemű tüneményeivel is, melly mostani viszgálatunk' tárgya, bizonyítatik. Az élet, közép korában, az életműség' kifejlése' tetőpontját eléri, hol az életműségbe befolyó ártalmas hatások ellen, az életerői visszahatás legerősebben munkálódik. A' pokolvar' feltételei pedig egy oldalról az életerő' kifejlett arányában helyheztetnek. Nincsenek is ollyan esetek feljegyezve, mellyekben a' pokolvar idűlt betegséget képezett volna, mi nem is képzelhető, mert a' közönséges kiválasztékoktól olly nagyon különböző állati méreg ellen, szerfelett nagy az életműség' visszahatása.

A' pokolvar' saját természete is elegendő azt egy forró betegség' bélyegével mindenkor felruházni. A' kórjelek' leírásából láttuk, hogy a' pokolvar mindig üszögöt képez, annak halálos következései csak akkor elkerűlhetők, ha az élő organismusból kiküszöböltetik. A' pokolvarnak tehát forró betegségnek kell lenni, mert hosszasan létező üszög az élő testnek törvényeivel ellenkezik.

A' most szóba vett sajátságnak okát magyarázni véleményem szerint csaknem lehetetlen. Gyökerezni kell annak némelly életműszerek' vagy életműves rendszerek' közép életkorbeli különös kifejlésökben 's működéseikben, nem különben az ezekből kifejlő pokolvart gerjesztő feltételek' hatása iránti fogékonyságban. Ezen életkorban a' nembeli működések legnagyobb virágzásban vagynak ugyan; de azok közt, és a' pokolvar' előfordúlása közt semminemű összefüggést sem tapogathattam ki. A' tapasztalás sem nyújtott semmi világosságot; mert ollyanoknál is láttam támadni pokolvart, kik elhálást gyakoroltak; ollyanoknál is, kik azt nem gyakorolták; szintúgy terheseknél, mint magtalanoknál.

Digitized by Google

Jegyzés: Itt Dr. *Prinz'* véleménye említendő, melly szerint a' lépfene és az ebdüh egyenlő nemű betegségek, kivált ha Hildenbranddal az ebdüh' eredetét, a' nembeli tehetségek' zavarjaiból származtatjuk.

Nem kevésbbé nehéz megmagyarázni, mi okból marad menten a' gyermeki kor a' pokolvartól? Talán hogy nagy nálok a' fogékonyság 's hajlandóság a' kütegekre, melly által azon esetben is, hol a' pokalvar' belső vagy külső feltételei munkálódnak, a' pokolvar' kifejlése egy általános küteggel eltörlődik, 's igy a' pokolvar' csirája egy kifejlési betegségben elenyészik. Vagy talán a' gyermekkornak tulajdon bőrbetegségei által töröltetik el a' pokolvar iránti fogékonyság.

Azon környűllállás' megfejtése: hogy miért maradnak az öregek menten a' pokolvartól? szintollyan nehéz, mint az előbbi ponté. Még leghihetőbb oka, az életműves erő', 's különösen a' bőrrendszer' saját élete' kiapadásában látszik helyeztetve lenni. Az elgyengűlt élet nem mindig képes olly hathatós, olly erős visszahatással összekötött betegséget létrehozni. Talán az öregek' üszöge a' pokolvar' fattyú testvére?

Vélekedésem szerint épen a' tökéletes organicus megérés teszi a' pokolvart azzá, a' minek tapasztaltatik. Csak a' nagy visszahatás képezi a' pokolvart olly különnemű betegséggé; ezen visszahatás pedig csak tetőpontját elérte életműségben fejlődik ki.

A' *nem* (sexus) a' pokolvar gyakrabbi, vagy ritkábbi kifejlésére nézve nem igen látszik különbséget okozni; én legalább a' két nem közti viszonyt igen egyenlőnek tapasztaltam. Mások' tapasztalásai az asszonyi nemnek kedvező arányt látszanak kifejteni. Az életmódra nézve sem tapasztaltam különbséget; a' pokolvart mégis inkább a' tehetősebbek', mint a' szegények' betegségének mondanám.

3. *A' pokolvar mindig egyes.*

Digitized by Google

Hogy az igazi pokolvar egy individuumál ugyanazon időben több számmal fejlenék ki; én nem hiszem, 's nem is találok feljegyezve olly esetet, mellyről meggyőződésemnél fogva nagyon kételkedném. Itt csak az igazi, 's nem lépfene-pokolvarról van a' szó.

Ha figyelembe veszszük az életműségnek pokolvarelleni hatását, kénytelenítetünk megvallani, hogy kivévén talán az ebdüh-'s kigyómérget, nem esmérünk semmit, mi ezen tekintetben oldala mellé helyeztethetnék.

Illy ellenséges elemmel való megvívásra, az életműség' egész ereje felébresztetik, 's épen ezen visszahatás a' pokolvar' legnagyobb, legmivoltosabb különnemüségeihez tartozik. Képtelen volna az életerő, két vagy több illyen ellenséggel egyszerre megvívni, midőn már egy is egész visszahatási tehetségét elfoglalja. Mi oda mutat, hogy a' pokolvar nem jelenhetne meg ezen veszedelmes alakjában, ha az életműségbeli visszaható erő több pontokra feloszolna. Ezen értelemben nekem egyetjelentőnek látszik lenni: akár két ideges lázt, akár két pokolvart mondanánk egyszerre jelen lenni.

Azon ellenvetés, mellyet itt a' pestisi carbunculus' felhozásával lehet tenni: hogy azok nemcsak egyesen, hanem többen is jelennek meg, nem ellenkezik nézetünkkel, sőt inkább kedvez annak; mivel a' pestisi carbunculusok több esetben inkább kelések, mint pokolvarok, mellyek többnyire elüszögösödnek. Ha igazi pokolvarok, úgy a' betégség' elítélését jelentik, 's nincsenek olly igen veszélyes tüneményekkel összekötve.

Vélekedésünket a' lépfenénél említett észrevétel is erősíti, hol a' betegségnek sínlődő egymiknél 's egyszerre több helyen való megjelenése, annak pokolvarrá való kiképzését lehetetlenné teszi azon esetben is, hol talán ugyanazon belső feltételeken alapúl.

4. *A' pokolvar' kifejlése, kezdetétől fogva egész tetőpontjáig, mindig rendesen megy végbe..*

Digitized by Google

A' pokolvar' azon eseteiben, mellyek orvosi figyelem' tárgyai voltak, soha sem lehetett valami rendetlenséget észrevenni annak kifejlésében, vagy lefolyásában. Ezen állítással más orvosok' tapasztalásai is megegyeznek, úgy hogy mihelyt a' pokolvar' első kórjelei mutatkoznak, bizonyosan a' többiek sem maradnak el. Mivel a' pokolvar' első kórjeleinek feltüntével az egész betegségnek veszedelmét többé semmi úton vagy módon el nem kerülheti a' beteg: ezen bizonyság teszi azt olly félelmessé.

Semmi szer sem képes a' pokolvar' tovább kifejlését megakadályoztatni, habár első keztetében alkalmaztassék is; még a' kés, vagy tüzesvas sem. A' betegség a' két utólsó szer' alkalmaztatása' esetében is eléri a' tetőpontot, az üszög' kifejlését. Félre értene engem, ki a' felhozott okoknál fogva azt vélné, hogy én az orvosi szerek' alkalmaztatását a' pokolvar' első szakaszában szükségtelennek tartom. Sőt inkább erősen meg vagyok győződve, hogy a' betegség' gyógyítására, az orvosi szereknek a' pokolvar' első szakaszaiban lett alkalmaztatása legtöbbet segít, 's a' szerencsés kimenetel' eszközlésére ez az egyik feltétel.

Nagyon érdekes *Dr. Vagner*nek Hufeland 1834-ki folyoirata' 10-ik füzetében bár egyedül a' lépfene-carbunculust targyazó értekezése. A' pokolvar' még ezen nemében is, akár magára hagyatott a' betegség, akár kezdetkor fenekestől kivágatott, mégis egészen kifejlett az.

Ha a' most szóban lévő tünemény' okainak kitapogatásába ereszkedünk, azon meggyőződésre kényszerítetünk, hogy egyedül a' pokolvar-méreg' míségében légyenek azok keresendők, mellynek a' méreg nevezethez való jogát alább nehány szóval említendem. Miben álljon a' pokolvar-méreg' ezen különneműsége, igen nehéz megfejteni; csak a' képző-tehetség' megváltozásából lehet azt származtatni, mellynek terménye

Digitized by Google

a' pokolvarméreg. Ez külső feltételek által a' testnek valamelly pontján feltünni határoztatván, mindig ezen belső feltételű mineműségnek megfelelő hatást okozand.

Azért semmi külső sebészi szer nem képes a' pokolvart kifejlésében megakadályoztatni, mert mint következménye azon beteges életműség' folyamatjának, folytatódik kifejlése, mig belső feltételei munkálódnak. A' pokolvar' sajátsága pedig mindig egyesen jelenti a' beteges folyamat' egész hatását, egy pontba halmozza fel azt, 's el nem oszlatása' esetében, sem miségű, sem mennyiségű változást nem szenvedhet, mint azt p. o. a' himlő' helybeli orvoslásánál veszszük észre.

Hogy pedig azon beteges folyamat, mellynek következménye a' pokolvar, munkálódását határ nélkül nem folytatja, hanem a' pokolvar' kiképzésével megemésztődni látszik: nem igen különös tünemény. Mindennap szemlélünk az élet' körében hasonlókat, hol a' termesztő munkálódás, terményének megnemzésével elhal.

Az itt eredendő kérdésre, hogy lehet-e a' most mondottat azon esetekre alkalmaztatni, mellyekben a' pokolvar - méreg (lépfene - carbunculus) kűlsőképen hatott a' testre? a' felhozott tapasztalások szerint igennel kell felelni. A' pokolvar - méreg miséges sajátságánál fogva közvetlenül üszögöt okozván, ez annak magyarázatjára elegendő.

5. *A' pokolvar, tetőpotján, mindig rendes kerek-alakú üszögöt képez, melly kijeleltt határát keresztűl nem hágja.*

A' pokolvar' meghatározásánál legnagyobb fontosságot a' most előterjesztett bélyegző tüneményben helyheztettem, épen ezen nevezetessége és fontossága miatt, melly minden orvosoktól egyiránt elesmértetett, habár véleményök a' pokolvar' természetéről legkülönbözőbb is. A' pokolvaros üszögnek azon különös

Digitized by Google

sajátságát, hogy csak kisebb kiterjedésű kerek-alakú helyet képez, 's a' kijelelt határon keresztűl nem lép; magamnak következően magyarázom.

A' pokolvar-méreg' hatása egy ponton kezdődik, azzal együtt beáll a' leirt visszahatás, melly erős helybeli visszahatással, azonnal egy elválasztó vonal támad az üszög körül, melly a' nevekedő visszahatással mindig szembetünőbb lesz. Az által a' kezdődő üszögnek, mielőtt még természetéhez képest tovább terjedne, mindjárt szük határok vonatnak. Ez okozza azon különnemű tüneményt, melly a' pokolvar' meghatározására, 's ezen czikkely' állítására eszközűl szolgált. Ide járúl még, hogy a' pokolvar mindig egészséges tájon tűnik fel, mellyen tehát a' kifejlő üszög ellen minden irányban a' visszahatás egyformán munkálódik, és innen van, hogy a' pokolvari üszög olly rendes kerek-alakú. Ha az üszög beteges részen fejlik ki, a' természet' gyógyereje csak az egészséges szövetben hozza létre az elválasztó vonalt, 's igy ezen esetben az üszög' alakja a' betéges rész' rendes vagy rendetlen formája szerint, rendesebb vagy rendetlenebb lesz.

Ezen erős visszahatás, nem egyedűl a' pokolvar-méreg által okozott elüszögösödésnek tulajdonítandó; mert ha igy volna, olly visszahatás minden üszögnél lenne észrevehető. É' pedig épen nem igy van; sokkal nagyobb kiterjedésű üszögöt láttam kifejleni és elválasztatni, minden nevezetes helybeli, vagy általános visszahatás nélkül. Patécsos láz után láttam egy fiatal férfinál az egész alsó végtagot térdig megüszögösödni, és a' térdhajlásban elválasztatni, minden nagyobb életműségi zavar nélkűl, csakhogy fájdalmasok voltak a' lobos seb' szélei.

Ezen erős visszahatást tehát egyedűl a' pokolvar-méreg' különnemű hatásában kell keresnünk, melly az üszögöt azonnal létre hozza, 's gonosz indúlatossága által az életműség' gyógyerejét olly mértékben ébresz-

Digitized by Google

ti fel, hogy az aránytalan erőködése által öngyilkosává lesz.

6. *A' pokolvar' bélyeges daganatja nem minden irányban terjed egyformán el, hanem inkább a' test' hosszas átmérője szerint.*

Ezen daganat olly kiterjedésű, és olly állhatatos kísérője a' pokolvarnak, hogy azt külső idomja' tekintetéből üszögös daganatnak is lehetne határozni.

Arról, hogy ezen daganat mint az életműséges visszahatás' hirlelője, a' pokolvar' kórjelei 's tüneményei közt, csaknem első helyt foglal el, czáfolhatatlan lett dolog által győződhetünk meg, melly szerint csak azon esetben lehet a' pokolvar' gyógyítását reményleni, ha a' daganat' eloszlása sikerűlt. Közönségesen azért olly szomorú a' kimenetel a' pokolvar' gyógyításánál, midőn, a' daganat' figyelembe nem vételével, az egész orvosi figyelem csak az üszögös helyekre függesztetik.

Ezen daganat' nevezetességét, elterjedése' tekintetében, már a' czikkely' felírásával érintettem; a' pokolvarról értekező orvosok, csak fájdalmat említnek, melly a' pokolvartól meglepett oldalon végig a' test' egész hosszaságán terűl el; de tetőpontját elérte, vagy már elhagyott pokolvarnál, nemcsak az említett fájdalmak, hanem a' pokolvartól meglepett oldalon, a' test' egész hosszában valóságos daganat is vétethetik észre.

Ha a' pokolvar az arczon támad, a' daganat, a' képet két részre osztó vonalt ritka esetben hágja által, ellenben a' nyakon, mellen által egész a' lábujjakig elterjed; hasonló módon terjed el a' daganat, ha a' pokolvar a' nyakon támadt. Ha a' kézen jő elő a' pokolvar, daganatja egész a' hón alá elterjed, 's onnan lefelé a' szenvedő oldali lábujjakig. Mikor a' pokolvar a' homlok' közepét foglalja el, a' daganat' leirt sajátsága iszonyu idomtalanságtól eltörűlődik.

A' daganat maga feszes, de nem kemény tapintatú, nem mocskos színű, melegsége mérsékelt.

Digitized by Google

A' daganat' leírt sajátságának magyarázatja igen nehéz, és az idegek' elszéledése nem elég a' nehézség' feloldozására.

A' pokolvar' leirása 's bélyeges tüneményei' megfontolgatása után, a' betegség' meghatározása következik arra nézve, hogy a' pokolvart belső vagy külső, helybeli vagy általános betegségek' osztályába kell-e iktatni. Én *a' pokolvart külső helybeli betegségnek nézem*, ámbár annak belső általános okokbóli szarmazását nem tagadom; sőt inkább az okfürkészetben védelmezni minden módon igyekezni fogom. A' pokolvart helybeli betegségnek határozni, következő okok sürgetik:

1) A' betegséget semmi észrevehető tünemények nem előzik meg, mellyek az életműségben történendő különnemü beteges változásra mutatnának.

2) Maga a' betegség' jelenése nincs az életműségben semmi zavarral összekötve, mint más kütegnél: p. o. a' himlőnél, vörenynél, 'sat.

3) A' betegség' lefolyásában semmi általános szenvedés nem lép fel, vagy veszedelemmel nem fenyeget; úgymint: gonosz láztüneméneyk, görcsök, felolvadások, vérzések 'sat. Ha ollyan kórjelek jelennek meg a' pokolvarral, azok bizonyosan egy, a' pokolvarral szövetkezett általános betegségnek vagy megfertőzésnek kórjelei; a' pokolvar' későbbi szakaszaiban pedig az iszonyú daganatnak az agyvelőre, tüdőkre, nagyobb véredényekre 's idegekre való erőmüvi hatásának következései.

4) A' lázas tűneméneyk, 's a' későbben megjelenő egészség' zavarjai, úgy tekintődhetnek, mint a' helybeli felingerlés' következései. Látunk minden nevezetes sebesítésnél, minden nagyobb kiterjedésű megégetésnél láztüneméneyket, 's az életműség' munkálatjaiban felháborodásokat következni; hát a' pokolvar' rendkivüli visszahatásától hogy maradhatnának el? Ellenkezésben volna az életműségröli esméretünkkel

Digitized by Google

's fogalmunkkal; inkább csudálkozásra méltó, hogy a' köz szenvedés a' pokolvarnál gyakran olly csekély.

5) Ha a' pokolvar nem volna helybeli betegség, az ő kíséretében járó láznak egy kitűnőleg megjelelt különnemü bélyegűnek kellene lennie, holott annak hijányával van. Azon esetekben, mellyeket magam láttam, a' láz egy közönséges ingerláznak bélyegét viselte, úgy hogy nem mindig valék kénytelen belső orvosságokhoz nyúlni. A' betegség' kezdetén, az emésztés' műszerei legjobb állapotban találtatnak, a' betegség' későbbi lefolyásában csorvás láz fejlik ki; többnyire sebzési (traumaticus) láz' bélyegével, melly hosonló kórjelekkel jár, mint nagyobb sérelmeknél látszható, csak hogy a' hideg kórszak a' pokolvarnál többnyire hibázik.

6) Ha a' pokolvar helybeli betegség nem volna, tökéletes 's minden rosz következés nélküli gyógyítása, egyedűl külső szerek' alkalmaztatása által, nem sikerűlhetne.

A' pokolvar' helybelies bélyegének bebizonyításában érintettük egyszersmind a' pokolvar' kiséretében feltűnő lázas kórjelek' mineműségeit 's bel erejöket; szükségtelen 's kifárasztó ismétlés' vétkébe esném tehát, ha ezekről még egyszer szólnék. Inkább érintsük egykét szóval azon tünemény' okát, hogy a' pokolvar, olly gonosz indúlatú betegség-létére is első korszakaiban, csekély 's alig észevehető általános kórjelekkel foly le. Annak fő oka, véleményem szerint, a' pokolvar' székében keresendő. A' pokolvar' fészke a' közönséges takarók, 's kiváltkép' azoknak legbelsőbb rétegje, a' *sejtszövet*. A' sejtszövet az alsóbb rendű életműséges képezések közé tartozik, 's nem bir különös tulajdon idegekkel, véredényekkel. Innét következik, hogy betegségei nem hathatnak olly általánosan az életműségre, mint más életműszerek' betegségei; mert a' betegségek' általánosítása csak az ideg' 's

Digitized by Google

véredényrendszerek' különnemü munkálódásuk által eszközölhető. Innét magyarázható minden lázas tüneménynek a' pokolvar' első kórszakaiban nem ritkáni távülléte, 's a' betegség' egész lefolyása alatt a' fájdalmak' kisebb bel ereje.

A' *pokolvar* tehát a' bőrbetegségek' osztályába lesz *beiktatandó*, 's külső tüneményeire nézve *a' kütegek közé.* Ezen kijelelt tekintetben legnagyobb hasonlatossága van az orbánczos betegségek' néhány különnemü fajtáival. De azért a' pokolvart, mint az orbáncznak valami álnemét, semmikép' nem lehet tekinteni, hanem inkább mint egy sajátságos különös kórvilági lényt, az életmüség' bámulandó növényét, melly belső természete 's valójára nézve, egy valóságos üszög. Ezen üszöggel való ugyanazonsága (identitas) miatt a' kórtudományi kézi 's tankönyvekben nem a' kütegek közt, hanem az üszög' külön nemeiről szóló czikkelyben érdemel helyt.

A' pokolvar-méreg.

Értekezésem' folytában olly gyakran éltem a' *pokolvar-méreg* kifejezéssel, hogy következetlenségre mutatna, ha ezen nevezettel való élést nem ügyekezném néhány oksúlylyal, ha mindjárt gyengébbel is, igazolni.

Méregnek közönségesen azon anyagot mondjuk, melly legkisebb adagban legnagyobb hatásokat szül. Ezen olly nagyon feltételes meghatározás, az ásványi 's növényi mérgekre nézve, épen hibás; mert a' nevezett osztályú mérgek, a' legkisebb adatban, semmi hatást nem okoznak (kivévén a' homeopathicus hatásokat). Az állati mérgekre nézve ezen meghatározás inkább helyes, ha hozzá teszszük: hogy mindig ugyanazon hatást okozzák. Ezen tiszta miségű állati mérgek közt, az ebdüh 's kigyómérgeken kivül, a' pokolvar-méreg is teljes joggal foglal helyet; mert az ő hatása is mindig ugyanaz, a' pokolvar' (üszög) kiképzése; 's valami változtatást,

Digitized by Google

mennyiségü viszonyai' tekintetéből, a' természetben ki nem lehet jelelni.

Ezen pokolvar-mérget, csak hatásából esmérjük; mint sajátságos anyagos lényt nem lehet megmutatni. A' pokolvart képező 's környékező hólyagocskákban nem létezhet, mert foglalatjok igen szelid természetü; a' környékező lágy részekben, mellyek tőle illettetnek, legkisebb lebőrlést nem okoz. A' pokolvar-mérget pedig olly jó indúlatúnak nem képzelhetjük:

A' pokolvar-mérget a' varakban hasonlóan nem lehet keresni; mivel a' hólyagocskáknak köszönik létőket; és egyenesen csak kiszáradt hólyagocskáknak tekintethetnek.

Az üszögös csomóba sem lehet helyheztetnem a' pokolvar-mérget; mert ha igy volna, a' pokolvarméreg' különnemü hatása csak addig tartana, mig ezen csomó az életműséggel összefüggésben van, 's a' betegség' kőrjelei annak eltávoztatásával egészen eltűnnének, vagy legalább veszedelmes belerejőkből kivetkeztetnének. De nem ezek a' betegség' elítélése' szabályai, mert mihelyt a' pokolvaros daganat eloszlott, a' betegség' tovább menetelére, az üszög' hamarábbi vagy későbbi elválásának semmi befolyása nincsen, kivévén, hogy a' hátramaradó fekély' gyógyúlása nehány nappal hátráltatik.

Ugyanezen okból a' pokolvart környékező daganatot sem lehet a' pokolvarméreg' tanyájának tartani, mert ezen esetben, sajátságos természetéhez képest, ottan üszögöt okozna. Az pedig soha sem történik, mert az elhagyott pokolvar' utólsó kórszakaiban kifejlődő üszög az életműség' közönséges törvényei szerint következik, a' mint fennebb is érintettük. Még ide járúl, hogy a' daganat soha sem mocskos színü, 's a' külső szerek' egyedúli használására, az életműségre nézve minden rosz következés nélkúl, tökéletesen eloszlik.

Ezen vizsgálatokból e' következtetmény foly a' pokolvarméreg' természetére nézve: hogy azt mint anyagos

Digitized by Google

lényt nem lehet tekinteni, hanem mint személyes, erőbelileg ható mérget, melly egyedül az életműség' különnemű meghatározott beteges visszahatásában tűnik fel. Innét származik a' pokolvar' nem ragadós léte, melly anyagos gerj nélkül alig gondolható.

A' pokolvarméreg ezen tekintetben az ebdűh' ragályával látszik összehangzani, és az emberi életműségben sajátságos iszonyú hatását képes kifejteni, csak nemző tehetségét veszti el, 's örökös nélkül hal el. Ezen több állati mérgeknél észrevehető tünemény világosan mutatja a' nem mindig történendő megkülönböztetést a' ragály és gerj közt (contagium, miasma); sok állati ragály az emberi életműségben gerjjé változik, 's ragadósságát elveszíti.

A' pokolvarnak egészségbe, vagy halálba való átmenetele.

A' betegség' belső természetét, csak minden kórjelek' fontolgatása- 's összehasonlításából, a' betegség' lefolyásából 's kimeneteléből, a' betegség' okaiból, az orvosi szerek' viszonyából lehet megitélni. A' pokolvart mindig egy nagy daganattól látjuk kísérve lenni, és tudjuk, hogy az üszög' kifejlése nem szükségesképen történik olly erős helybeli visszahatással, azért a' pokolvaros daganatot nem az üszög' kifejlésének, hanem inkább a' pokolvarméreg' különnemű hatásának tulajdonítjuk. A' pokolvar' gyógyítása csak akkor sikerűl, ha a' daganat' eloszlatása sikerűlt. Az élet nem veszedelmeztetik, ha az üszög' elválasztása hosszabb ideig nem is történt; ellenben mindig nagy veszedelemben forog, ha az üszög' eltávoztatása után, a' daganat még el nem oszlott. Több illyen halálos esetet láttam az elváltt üszög' ellenére is következni.

Ezen rövid érintésekből szembetűnő, hogy a' pokolvarral járó daganat, a' betegség' létalapos 's legfőbb

Digitized by Google

figyelmet kívánó része. Ezen daganat' az életmüves visszahatásnak következése, és tüneménye; melly, mivel annak hatását csak helybelileg tünteti fel, csak helybelileg jelenhet meg.

A' gerjektől 's ragályokból származott betegségeknél, a' gyógytan szemmel tartotta azon visszahatást, mellyet az életműségben okozának, 's gyógyjavalatát a' szerint intézte el. Senkinek sem jutott eszébe a' pestisnél, hagymáznál, himlőnél egy sajátságos köznemítő, vagy kiválasztó gyógymódról gondolkozni, mert máskép lobellencs, felingerlő, idegébresztő, 's kiüresítő szerek a' nevezett betegségeknél jó foganattal nem használtathattak volna. Csak épen a' pokolvarnál ügyeltek keveset, vagy talán semmit a' helybelileg feltünő visszahatásra. Ezen egyoldalúság' oka tán abban keresendő, hogy a' pokolvar' gyógyítása, mint külső betegségé, többnyire alsóbb rendű 's kimiveltetésű sebészekre bizatott, kiktől a' betegség' felsőbb szempontbóli nézete nem kivánható. A' betegség' minden ijedelmeit az üszögben helyeztették; azért is a' sebészség' minden hős szerei (kés, tüzes vas) alkalmaztattak ezen ördög' kiüzésére; sok esetekben sikerült az üszög' erőszakos elválasztása, de a' beteg meghalt! ‚A' felszürcsölés már megtörtént': az volt a' hiedelem.'

Az iskola azt tanítja, hogy az üszögnek határ húzassék, a' pokolvar' üszögének is határt akartak tehát némellyek vetni, ámbár szembeszökő volt, hogy ezen üszög el nem terjedt. Elfelejtették az orvositudomány' első törvényét, hogy az orvos csak a' természet' szolgája 's magyarázója, azért nem látták, hogy a' küzdő életerő ezen cselekvősége' forrásait kimeríti; tehát inkább, mint sok hasonló esetekben, mérséklést mint felingerlést kíván. Ámbár az üszögöt határozó lobot látták, mégis legerősebb ingerlő szereket alkalmaztattak. Figyelmöket elkerülte, hogy ugyanazon feltételek, mellyek az üszögöt okozták, a' lobot is létre hozták; hogy a' ter-

Digitized by Google

mészet, a' betegséggel együtt gyógyszert is alkotott, csakhogy a' gyógyszer a' betegséggel nem óhajtandó viszonyban áll.

Ezen szűk határú nézetnek tulajdoníthatjuk, hogy a' pokolvar' kimenetelei gyakran olly szerencsétlenek. Illyes esetekben is, ha felszürcsölés állítatik, az, ingerlő szerek által csak elősegítetik. Azért szokott a' makassier nemzet, nyilai' mérgéhez valami fűszert keverni, hogy az által a' méreg' felszürcsölése elősegítessék.

A' leírt daganat tehát a' pokolvarnál a' valódi betegség, mint a' pestisben, hagymázban a' láz. Ezen nézet még több alapot nyér, ha a' betegség' egészségbe lett átmenetelét tekintjük. Míg a' daganat el nem oszlott, a' pokolvar' gyógyúlása nem következik, mivel a' gyógyúlásnak első feltétele a' daganat' eloszlatása.

A' pokolvarra következő halál' okának, közönséges vélemény szerint, a' pokolvarméreg' felszürcsölése tartatik: mellynek bebizonyítására felszámláltatnak az ideges kórjelek, mellyek a' pokolvarhoz lefolyása alatt szegődnek. Ezen ideges kórjeleket eltagadni nincs szándékom, ámbár ezeket egy esetben sem láttam; hanem hiszem, hogy ezeket épen annyi joggal lehet az iszonyú daganattól származó lobláz' tüneményeiből, vagy annak következésében eredt életerő kimerítéséből és felosztásából magyarázni.

Anyagos pokolvarméregnek kellene létezni, hogy felszürcsöltessék, melly méreg leginkább elnemzés által valósítaná létét. Azon esetekben is, hol a' pokolvar' neme a' lépfene-méreg' helybeli áttételéből eredt; észreveszszük, hogy helybeli hatása által megmásítatik, elenyészik (a' ragály' gerjjé változik által).

Az ebdüh-méreg azért okoz olly irtóztató általános visszahatást, mivel semmi helybeli megmásító visszahatást sem fejtvén ki, közvetlenül az érzékenység' 's izgékonyság' közepponti életműszerére hat. Az ebdüh-méregnél a' felszürcsölés' meggátlására, talán a' mesterségesen

Digitized by Google

okozott visszahatás, nem csak kiválasztó, hanem megmásító módon is munkálódik?

Ha a' pokolvar-méregnek az életműség' nedveibe való felvétele volna a' halál' egyedűli oka, az üszögnek a' testtől való elválásával minden veszedelem eltávoztatnék, az üszög' el nem választásával pedig öregbednék: a' mi nem tapasztaltatik. Nehéz volna megmagyarázni nagyon előrehaladt betegségnél, már elvált üszögnél, hogy' történhet gyógyúlás külső szerek' egyedűli alkalmaztatására, ha felszürcsölés által már a' pokolvar-méreg a' test' nedveivel összekeverődhetett volna? Ezen felszürcsölés mikor kezdődik, mi mozdítja elő, mi készteti 's akadályoztatja azt? — Nagyobb tudatlanságát árúlná el, ki a' szürcsölést tagadni akarná, az csak azon arányban, millyenben mint egyedüli oka a' pokolvarnál bekövetkező halálnak tekintődik, 's hol egyenesen a' pokolvar-méreg felszürcseléséről vagyon szó, lett dolgokra alapúlván, el nem fogadhatónak tartom.

Azon esetben megengedem a' felszürcsölést, mikor a' pokolvar a' kézen tanyázott, az üszög már elvált, a' daganat iránytalan orvoslás által genyedésbe ment által. Ezen felűleges üszögnek nincs kijelelt határa, mindig tovább terjed el, olly módon, hogy utóljára az életműség' védő erejét — melly ártalmas idegen anyagokat fel nem vesz, hanem azokat kiválasztani iparkodik — meggyőzi, és így a' felszürcsölés megtörténhet, 's bizonyosan meg is történik. Hasonló módon történhet a' felszürcsölés a' külföld' orvosaitól leírt lépfene-pokolvar' eseteiben is, mert ezek az esetek' többségében a' lépfene-méreg' kisebesedett bőrhelyre való hatásából származván, inkább elterjedő, mint meghatározott üszög' alakjában tűnnek fel. A' ragály' anyaga közvetetlenül a' vérrel keveredvén, ideges felszürcsölési kórjelekkel esmérteti meg általános hatását. Hanem hogy' eshet meg ezen felszürcsölés belső okokból származó pokolvarnál, melly mindjárt határokat nyer, 's majd csaknem minden, az

Digitized by Google

életműséggel való összefüggéséből kilép? nem tudom, de nem is láthattam. Látjuk, hogy az organismus' élete-reje idegen beteg anyagok' felszürcsölését épen nem sietteti; milly sokáig létez egy helybeli bújasenyves fekély, a' nélkül, hogy felszürcsölés következnék? milly sokáig marad néha az ebdüh' mérge a' seben felszürcsölés nélkül? milly sokáig léteznek rákfenés-fekélyek az egész életműség' rokonsenye nélkül?

Ezen lett dolgok' magyarázatja az életműség' általános törvényén alapúl, hogy kiválasztó műszerei nem szürcsölnek fel, p. o: máj, vesék, üterek 's a' t. Egy genyedő felület is, felszürcsölő tehetségit, polaricus viszony miatt, elveszti az által, hogy kiválasztó műszerré vált. Legszembetűnőbb bizonyságot nyujt erre a' bőrrétegi (dermaticus) gyógymód, melly csak azért marad több esetekben hatás nélkül, mivel a' terűlet a' gyógyszerek' alkalmaztatására genyedésbe megy által. A' pokolvar ezen törvény alól kivételt nem tesz, annyival inkább, mivel olly nagy nevezetességű kiválasztó műszerré válik. Az életerőnek ezen erőszakos egyoldalú iránya, ha tartós, azt egészen kimeríti, melly után ezen eldődi az életműség' termődési erejének kihalnak, 's a' kimerített erők felforgott viszonyaikba visszatérnek, de a' halál' csiráját magukba hozzák. Azért a' fekélyek' kiszáradása olly rosz kórjel, melly a' történt felszürcsölésnek jele. Azért genyítenek a' fekélyek ollyan nagyon, nemcsak a' nedvek' elvesztése, hanem még inkább az életerő' elpazérlása által, az érintett folyamat szerint.

Vélekedésem szerint a' pokolvarnál a' halál különbféleképp' következhet 's függ a' helytől, mellyen támad:

1) Ha a' pokolvar arczon támad, a' daganatnak az agyvelőre történendő nyomásától álomkórral, gutaütésel következik halál, mivel a' daganat a' koponya' üregébe is elterjedhet.

Digitized by Google

2) Ha a' pokolvar a' nyakon tanyás, fúldoklás által végzi ki az életet, mert a' daganat a' lélekzés' műszereire is kihat, és a' levegőnek átfolyását akadályoztatja, vagy a' lélekzés' műszereinek érmeczességét veszi el.

3) Ha a' pokolvar a' kézen létezett, a' halál az életerő' kifogyásából következik a' fent említett mód szerint.

OKFÜRKÉSZET.

Értekezésünk' ezen szakasza a' legfontosabbaknak egyike, kidolgozása egyszer'smind legtöbb nehézségekkel jár, mellyeket nevel még az orvosok' vélekedéseinek meghasonlása. Nehányan vitatják, hogy a' pokolvar, a' lépfene-méregnek az emberi testre lett átviteléből származik; mások pedig azt belső okokból származtatják. Már, hogy mellyik vélekedéshez hajlok inkább, kitűntetem. Azonban mind a' két vélekedés' megfontolása 's elítélése lesz vizsgáló igyekezetem' tárgya, melly megtörténvén tulajdon nézetimet érintendem nehány szóval a' pokolvar' okairól.

Meg kell mindenek előtt vizsgálnunk: bírnak-e állati anyagok olly tulajdonságokkal, hogy az emberi életműségbe ártalommal folyhassanak be; vagy általvitethetnek-e betegségek állatokról emberekre? mind a' két kérdésre igennel kell felelnünk, mert számtalanok az ebbeli bizonyságú lett dolgok, mellyek közűl egy-kettőt felhozni elégséges lészen. Igy okoz a' pesztó, ingere által a' bőrön rühet a' szabóknál, melly még inkább behat a' bőrre természeti állapotjában; mint láthatni minden télen igen számos paraszt asszonyt 's leányt befedve ótvaros, sömörös kütegekkel az elő-, 's felkar'

Digitized by Google

belső színén, mellyek a' ködmönöktől származnak. Ezen lett dologról mindenki, kinek finomabb bőre van, könnyen meggyőzheti magát egy juhász bunda' viselése által. Igy láttam egy igen tiszta leányzóra ragadni a' rühet kutyájáról, melly reggelenkint ajtó-kinyitáskor ágyába szokott ugrani. Említethetik itt a' tehénhimlő is. Elliotsan 's Alexander professorok hasonló példákat irnak le a' takonyban szenvedő lovaknak, az emberi életműségre való káros behatásáról. De minek példákat felhozni, holott az irtóztató ebdűh' említése 's már nevében említett származása elegendő.

Most már különösen azt kell megvizsgálni: bír-e a' lépfene-méreg ezen tulajdonsággal, 's ha bír, külső bőr, vagy vér, tüdők, 's gyomor által vétetik-e fel az emberi életműségbe?

Már fennebb a' betegség' leirása' szakaszában, lépfene-pokolvar czím alatt, egy betegség' alakját hoztam fel, hol minden egyes esetben az eldöglött marháktól való megfertőzés bebizonyodott. Illyen esetet hoz fel Morand: midőn két mészáros, útközben megbetegedett marhát vágván le, pokolvart kaptak. Hasonló esetet beszél Thomasin, hogy t. i. egy mészáros, testvérével beteg marhát ölvén le, pokolvarosak lettek. Igy a' folyóirásban „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde, von Carus, Choulant etc.“ egy eset említetik, mellyben több lépfenében szenvedett marhák' levágásával többen megfertőztettek, kik közűl négyen halál' áldozativá lettek.

Hogy ezen megfertőzés még könnyebben történik, ha a' lépfene-méreg kisebesedett bőrrel jő érintésbe, különös bizonyítást nem kíván, mert sok állati anyagot esmérünk, mellyek, sebet érvén, nem ritkán iszonyú hatásuak szoktak lenni. Elég itten a' pathologicus bonczolásoknál történni szokott sértésekre, 's a' kigyó-mérgekre emlékezni. Ugyanazon viszonyban áll a' lépfene-méreg' hatása is, melly sokkal nagyobb 's erősebb, ha a' lépfene-méreg sebre hatott be, legnagyobb pedig, ha hely-

Digitized by Google

beli visszahatást nem okozván, a' vérbe közvetlenül felvétetik. Ide tartozik a' fent említett Oelze doctortúl leírt eset egy juhásznál, kinél a' megfertőzés vakarás által felsebesített helyen történt. Mindenek felett figyelemre méltó, egy barom orvosnak Fischer doctortúl elbeszélt esete Lünneburgban, ki is, hogy a' döglött marha' erintése' veszedelmetlenségét a' parasztoknak mutassa, több helyen megsértett kezét az elromlott léppel dörzsölte, 's három nap múlva rothasztó betegségben halt meg.

A' felhozott nehány példából, mellyeket minden német hirlapból könnyen lehet szaporítani, elegendően bebizonyítatik a' lépfene-méregnek mind egészséges mind kisebesedett bőrre való hatása. Most az a' kérdés lesz vizsgálandó, hogy más úton, t. i. tüdők vagy gyomor által, felvétethetik-e a' lépfene-méreg, 's ezen útakon befogadva, veszedelmeztető hatását gyakorolhatja-e? Ha a' tapasztalást kérdezzük a' ragadós nyavalyák' terjedéséről, eldönthetetlen lett dolgokra akadunk, hogy a' megfertőzés tüdők által is történik. Hogy a' lépfene' ragálya, testvéreinek említett tulajdonai' birtokában légyen, nincs okunk meg nem engedni; és hiszszük, hogy ezen esetben, nem helybeli, hanem inkább általános betegség támad (rothasztóláz), mint Eneaux és Choussier észrevették. Ha már a' rothadt kigőzölgések általánosan ollyan hatást okozhatnak, miért nem történhetnék ez a' lépfenével? mellyben a' rothadás' közönséges bélyegén kivűl még egy különnemű méreg' (ragály) sajátsága is munkálódik.

Kérdésünk' második része, hogy a' gyomor által felvétethetik-e a' lépfene' gerje az életműségbe? azaz: lépfene-kórságban döglött marhák' húsa ártalmas-e vagy nem? erre azt kell megjegyeznünk, hogy az esetek' többségében, illyképen megfertőzött húsnak eledelre való fordítása minden észrevehető kár nélkűl történik. Ezen tagadhatlan lett dolog, némelly állati de kiváltkép' a' ki-

Digitized by Google

gyóméregnek a' gyomor által minden ártalom nélkül való megemészthetésére, egy észképi nagy fontosságú támaszt nyujt. Igy a' Morandtól felhozott esetben azok közül, kik a' lépfenés ökör' húsából ettek, senki sem betegedett meg. Ugyanazt bizonyítja Thomasin a' tőle felhozott esetről, ámbár a' mészáros és testvére, kik a' húst megkészítették, pokolvarba estek. Hasonló esetet említ Duhamel a' franczia akademia' emlékirásaiban. Azon esetekben is, mellyek lépfene-pokolvaros betegséget okoztak, az elhullott marhák' húsa ételre fordítatott, a' nélkűl, hogy észrevehetőleg ártott volna. De azért mégis hibázna, ki a' felhozott példákból általános következést húzna, hogy a' lépfenétől fertőzött hús' megemésztése mindenkor és minden ártalom nélkül eshetik meg. Eldönthetetlen lett dolgok szólnak az ellenkezőről, mellyek közül egyet kettőt légyen szabad felhozni.

„Bertin a' lépfene-carbunculust 200 szerecsennél látta, kik a' lépfenés marhákkal bajlódtak, és húsokból bőven ettek. Hasonló lett dologra találunk Eneaux' és Choussier' a' pokolvarról irt értekezéseikben; Kausch, és más egészségre ügyelő tisztek, az illyen hús' evése után történt gyakori megbetegedésről, és az arra következett halálos kimenetelről hasonlókép szólnak. (Orvosi Tár, 1833) De Capella lépfenés tehén hús' evésére carbunculust látott kifejleni. Arról is vagynak tapasztalások feljegyezve, hogy kutyák 's disznók, lépfenés hús' evése után, betegek lettek.

Ezen lett dolgok minden kétséget elhárítanak, és arra mutatnak, hogy a' lépfene-méreg hatással bír az emberi életműségre; és nemcsak általános megfertőzést hanem lépfene-pokolvart is okozhat. De alá nem irhatom azok' véleményét, kik minden pokolvaros esetben, a' lépfene mérget egyedüli oknak tekintik. Ezen véleménynek leghevesebb védői is olly helyzetbe jőnek, mellyben a' pokolvar' eredetét más okból kénytelenek származtatni. Kitűzött czélom' elérésére elegendő itt csak nehányat

Digitized by Google

megnevezni, ú. m. Boyle, Larey, Hoffmann, Schröder, kik némelly esetben valamelly lég-gerjből igyekeznek a' pokolvar' kifejlését magyarázni. Az én vélekedésem szerint az esetek' többségében, a' valóságos magyarországi pokolvar, a' lépfene-méreg' minden befolyása nélkül származik: melly vélekedésemet előterjeszteni, 's okokkal támogatni alább fogok törekedni.

Az első ellenvetés, melly itten támadhatna, tudni illik hogy az emberi életműség' közönséges el- 's kiválasztékaitól olly nagyon különböző, más nemű, és erős hatású mérget teremni nem képes: csak látszatós. A' barmoknak, mellyeknél a' lépfene előfordúl, épségökben, még egyneműbb el- 's kiválasztékaik vagynak, mint az emberi életműségnek. Az emberben kifejlődik a' pestis, a' himlő-ragály, 's tudjuk milly mérgessé válik az anyatej 's a' nyál, harag 's dühödés által. És igy hát ezen tekintetből, a' pokolvar' magátóli kifejlése sehogy sem ellenkezik az emberi életműség' törvényeivel.

A' második ellenvetés, mellyet a' pokolvar' lépfene-méregtől való származásának védői előhoznak, ez: hogy a' pokolvar akkor leggyakoribb, midőn a' lépfene uralkodik a' marhákon; mi a' lépfene' közvetetlen átvitelére mutat. Ezen lett dolgon semmikép sem akarok kételkedni, ámbár ön tapasztalásaim nem egyezők vele; hanem mégis más következést húztam belőle. Nem okozhatnak-e azon feltételek, mellyek a' barmokban a' lépfenét létesítik, az emberben pokolvart? Zomaticus tekintetben, az ember és marha közt nem ollyan nagy a' hézag, hogy hasonló ártalmas befolyások, hasonló hatásúak nem lehetnének. Ugyanazon törvények szerint támadnak némelly betegségek az embereknél, mint az állatoknál, 's nincs okunk a' pokolvart 's lépfenét azok közé nem iktatni.

A' harmadik ellenvetés, melly a' pokolvar' magátóli eredetének tétetik, az, hogy mindig a' test' fedetlen részein támad, melly tünemény a' lépfene' közvetleni

Digitized by Google

megérintéséből fejthető. Ha a' pokolvar egyedűl a' lépfeneméreg' közvetleni érintéséből származnék, az csaknem kizárólag a' kezeken fordúlna elő. Mert ha a' pokolvarnak a' képen, nyakon gyakrabbi előfordúlását, a' szóba vett vélemény szerint, azon állítással szándékozunk erősíteni, hogy a' nevezett részek a' megfertőzött kezekkel tapintatnak 's érintetnek, és az által a' lépfene méreg a' nevezett részekre áttétetik; nehéz megfejteni, miért nem támad a' pokolvar a' szeméremtesten is, hol a' kezekkel való érintés csaknem elkerűlhetetlen. Vagy miért nem lepi meg a' pokolvar az öreget és gyermeket, kiknél a' lepfene-méreggel való érintésre alkalom adódik, 's hogy kerűli el a' pajkos gyerkőcze az illy alkalmatosságot? Én azt tartom, mint az előbbeni szakaszban is említém, hogy a' pokolvar' mint minden küteg' kifejlésének magyarázatja nagy szerepű feltétel légyen. Vagy talán a' kezek helyett a' lépfene-méreggel fertőzött legyeket állítják a' megfertőzés' eszközeinek, azon ellenvetés' gyengítésére, hogy a' pokolvar nem ritkán ollyan' személyeknél jelen meg, kik soha sem jöttek lépfene-méreggel érintésbe. Ha ez így volna: a' pokolvar fiatalt, öreget, gyermeket, minden különbség nélkűl, megtámadna: mi tudtom 's tapasztalásom szerint nem történt.

A' különnemű pokolvarlegyek' lételét nem szükség sok okkal megczáfolni, mert létök, több mint feltételes, ámbár a' dolgot legszembetűnőbben megmagyarázná; de nagyon hasonló hatásúak a' bogárcsípéssel, 's míségökre nézve is egyenlők avval, csak mennyiségökre nézve különböznek valamit a' visszahatási tehetség által, 's egy különnemű méregnek az életműségre való helybeli hatását képezik.

Valamint minden betegség' úgy a' pokolvar' kifejlésére is különös hajlandóság kivántatik. Ezt kénytelenek vagyunk elesmérni, habár a' pokolvart lépfene-ragályból, vagy valami léggerjből, vagy belső okokból származtatjuk is. Mert különben hol az életműség lépfeneméreg-

Digitized by Google

gel jő érintésbe, minden esetre megfertőzés történvén, pokolvarnak kellene kifejleni; azon esetekben pedig, hol az orvosok a' pokolvart léggerjtől származtatják, az nem szórványosan hanem járványosan fordúlna elő. Ezen hajlandóság' alapját bajos kitapogatni; csak annyit tudunk, hogy egyedűl középidejű személyek esnek pokolvarba, gyermekeknél vagy öregeknél példát nem esmérünk. Az előbbeni szakaszban törekedtünk ezen tünemény' okát kijelelni. Ezen tekintetben a' régibb orvosoknak a' pestisi carbunculusról való észrevételei is megegyeznek véleményünkkel, kik elhatározottan mondják, hogy a' pestisi carbunculus egyedűl véres és epés nedvalkatu személyeknél szokott megjelenni, és igy ollyanoknál, kiknél az izgékonysági 's visszaható tehetség legjobban ki van fejlődve: minek is a' közép életkorban van helye.

A' pokolvar az Alföldön leginkább augustusban és septemberben jő elő; mivel a' légnek misége ekkor többnyire szárazságban 's hévségben alapúl, mellyek által elfajzása elkerűlhetetlenné válik, a' mennyiben ekkor gőzölögvén ki leginkább a' mocsárok, a' már elfajúlt leget megfertőzik. A' szárazság a' lépfene' létre hozására egy a' legfőbb feltételek közűl, mellynek mindenkori második következtetője a' rosz táplálék; tehát a' pokolvarnak augustusban 's septemberben gyakoribb előfordúlásánál a' lépfene' egyik oka a' szárazság munkálódik. De azért nem akarom állítani, hogy a' pokolvar télen nem kerűl elő, vagy hogy a' lég' említett tulajdonsága a' pokolvar' kifejtésére elegendő. Hogy a' lépfene' második oka, a' rosz elromlott aránytalan táplálék sem hibázik a' pokolvar' gyakrabbi feltűnésekor augustusban 's septemberben, mindenki hinni fogja, ki az alföldi életmódot esméri. Az Alföldön a' szegényebb sorsú pusztán vagy tanyákon szolgáló embereknek fő eledek a' szalonna, melly augustusban 's septemberben többnyire már avas, 's avassága közönségesen még kedvesebbé tészi, kiváltkép' ha a' szükséges fűszerek: paprika, foghagyma bő-

Digitized by Google

ségesen hozzájárúlnak. Képzeljünk illy élelmet a' kanikula' fúlasztó hőségében! Az erős férfiúnak szokástól edzett emésztő műszerei derekasan emésztenek, 's áthasonlítnak, illy nemű tápbúl (chylus) az egész vértömeg legnagyobb tüzességet nyer. Ahhoz járúl még a' kanikulai napsütésnek helybeli hatása a' test' fedetlen részeire, ú. m. arczra, nyakra, kezekre, melly erősebb ingere által nagyobb vértolódást okoz ezekre, a' vér pedig olly forró tulajdonnal bírván, a' pokolvart nem ritkán hozhatja elő. Hogy pedig a' vér 's egész életműségi alkotmány, eledelek 's életmód által változásokat szenvedhet, melylyek vagy egyes személyek- vagy egész nemzetekre is elterjedhetnek: sok osztályos bizonyítást nem kíván. Az életműségi elkülönzés, a' magukat növényekkel 's hússal tápláló személyek és nemzetek közt, nagyon szembeszökő, 's nem könnyen hozatik valakitől kétségbe.

Az alföldi életmódra nézve még azon szokás említendő, hogy földink minden eldöglött marha' vagy barom' húsát megeszi, a' zöldes húst elhányja, a' többit eledelnek fordítja. Ezen ártalmas fukarsága' tekintetében az alföldi ember a' legjobb gazda. Az erős gyomor megemészti ugyan ezen úndorító eledelt, de a' vér' megfertőzése sok esetben el nem maradhat. Mindennap látunk felingerlő, elromlott áthasonlíthatatlan eledelek' hatásait az életműségre; látjuk az illyes anyagoknak a' gyomor-áthasonlító erőnek ellenálló hatásukból beteg kiválasztékokat támadni a' bőrön, egy különnemű a' meg nem emésztett anyagnak megfelelő kigőzölgéstől, a' legfertelmesebb kütegekig. Miért nem lehetne tehát a' lépfene-méreg-, vagy más betegségtől fertőzött hús' evése hasonló hatású az emberi életműségre.

Minden esetre legnagyobb figyelmet érdemel, 's vizsgálásunk' tárgya lesz megfontolni: hogy miért nem húz a' lépfene' vagy más betegség' gerjétől fertőzött húsnak megevése sok esetekben észrevehető ártalmas következést maga után; holott más esetekben olly valósúlt ár-

Digitized by Google

talmas, sőt halálos hatásokat is szül? 's honnan van az, hogy illy eledelek' hatása némelly esetekben csak mint külső betegség, máskor pedig mint belső tűnik fel; néha pedig úgy jelen meg, mint a' külső és belső betegségnek szövetkezése.

Nézeteim szerint azon esetekben, mellyekben vagy a' gyomor nagyon el van gyengűlve, vagy hol az el- 's kiválasztó műszerek' munkálkodásai akadályoztatva, vagy épen felfüggesztve vannak: a' gyomorba jött beteges hús egy közönséges megfertőzést okoz, többnyire rothasztóláz' alakjában, különnemű külső betegség' kifejlése nélkül. Tehát az illy igen másnemű eledelt a' gyomor vagy meg nem emészti, 's annak különnemű mérges anyaga ezen kórgóczról kezdi veszedelmes munkálódását az egész életműségre terjeszteni; vagy a' gyomor megemésztette ugyan a' megfertőzött eledelt, 's az áthasonlítás megtörtént, hanem tökéletlenűl, az áthasonlítás' műszerei nem képesek megkívántató cselekvőségöket kiterjeszteni, a' mérges anyagok ki nem választatnak, a' vértömegbe felvétetnek: melly folyamatnak következése egy általános nyavalya rothasztó láz' bélyegével.

Erős személyeknél 's emésztő műszereknél az emésztés, az áthasonlítás, a' nem áthasonlítható anyagok' szükségképi kiválasztásával megy véghez; de, a' vér' hevessége 's a' külső hévség' határa miatt, az életműségben külbőrre történendő kiválasztásokra való nagyobb hajlandóság fejlik ki, és azon esetben, mellyben egy különnemű anyag, a' lépfene-méreg kiválasztandó, e' kiválasztásnak terménye a' pokolvar lehet, az emberi életműség' különneműsége által azzá változtatva.

Azon esetek, mellyekben a' betegségnek mindkét idomja kiképeztetik, a' gerj' külső és belső hatása által legkönnyebben magyarázhatók.

Érintendő azon környűlmény is, hogy Magyarországban, a' lépfene-méregnek az emberekre való ártal-

Digitized by Google

mas, vagy épen halálos hatásának példái ritkábbak, mint kiváltkép' Németországban. Hogy az egyedül a' németországi orvosok' nagyobb figyelmöknek légyen tulajdonítandó, nem hiszem; ez honosinknak erősb testalkotásukban alapúl inkább. Talán Németországban a' lépfene' ragálya erősebb, ezen betegség gyakoribb? Nem tudok példát, hogy nálunk ezen forrásból egy pokolvar' származását is meg lehetett volna mutatni; azon esetek, mellyeket lépfene-pokolvar név alatt hoztam fel, bizonyosan a' pokolvartól különböző betegségek valának.

Nézeteim' összefoglalása a' pokolvar' kórertanítmánya felől.

Felhoztam az orvosok' különféle vélekedéseit a' pokolvar' okairól, említettem hazánk' azon tájakbeli lakosainak testalkotását, hol a' pokolvar gyakrabban előfordul; szóltam a' lég' mineműségéről, az eledekről, az itteni életmódról 's a' t. Mostani szándékom még egyszer ezen környűlményeket összefüggőleg megfontolni, 's tulajdon nézetimet a' pokolvar' eredete felől röviden közleni. Nem mintha vélekedésemet egyedül igaznak tartani, vagy erős és változhatatlan meggyőződésemnek kikiáltani akarnám; sőt vélekedésem' ebbeli ingóságát 's kényfeltételességét jobban érzem, mintsem azt meggyőződésemnek vallanám, vagy másokat magasztalásokkal annak elfogadására kénytetni akarnék. Minden óhajtásom az, hogy a' pokolvar' okaira nézve, a' jutalomkérdés' kívánatinak tőlem kitelhetőkép' megfeleljek, mellynek elérhetése végett foglalatoskodtam sokat ezen szakaszszal, 's ezen munkámnak szüleményei: a' közlött 's még közlendő nézeteim a' pokolvar' *kórertanítmányáról.* Ezen igyekezetemben mások' véleményeit tapasztalásimmal hasonlítottam össze. Nézeteimet, mint mondám, csak véleménynek tekintem, 's csak annak hirdetem, a' tudo-

Digitized by Google

mányos vizsgálódásokban már többször valósult olly reménynyel, hogy néha ellenkező vélekedések által, czélra vezető út' kijelelése eszközöltetik.

Igyekezetünk' legfontosabb tárgya lészen azon kérdés megvizsgálása: hogy kifejlhetik-e a' pokolvar a' lépfenegerj' minden befolyása nélkül? 's annak közvetőleges vagy közvetlen hatása kivántatik-e a' pokolvar' kifejlésére? Ezen kérdés néminemű megfejtése, az e' tárgyban uralkodó homály' eloszlatására világul szolgálhat, azért kimenthetést reménylek, ha az ebbeli fürkészeteket, mellyeket ugyan elszórva érintettem, újra összefoglalva', összefüggőleg áttekintendem, ha mindjárt kifárasztó ismétlések' vétkével terheltetném is.

Minden küteg roszul elrendelt életmódtól, ártalmas ételektől, italoktól, külső ingereknek a' bőrre való hatásukból, különnemű ragályoktól, az életműség' kifejlése' időszakjaitól származik. A' pokolvar is, mint helybeli küteg' más ártalmaktól nem eredhet.

Az állati életműség' beteges kiválasztásai az egészséges vegyítéssel többé vagy kevésbbé eltávozó viszonyban állanak, mellyeknek az életműségre való hatása belerejes különneműségökhez képest mindig ártalmas, 's néha valóban mérges is. — Már az életműség' felolvasztása által, annak elemei kiszabadulnak, 's új vegyítési szövetségekbe lépnek, mellyek mint valóságos mérgek az egészséges életműségbe behatnak. A' pokolvar' kifejlését létesítő kiválasztás, valóságos üszög, azaz, a' pokolvar' első okai, hatásuk által az életet azonnal elölik.

A' jóltévő életerő ezen kivülről bevett, vagy tulajdon életműségében termett másnemű anyagok' jókori kiválasztása által az életműségtől a' veszedelmet elhárítja, ha mindjárt ezen boldogulását a' kiválasztó műszer' áldozatjával vásárolja is meg; mert ha az illyen szerencsés kiválasztás' feltételei hibáznak, az egész életműség, az ellenséges elem' prédájává lesz. A' pokolvar' mérges anyaga' kiválasztása is, a' kiválasztó műszer' vesztével

Digitized by Google

megyen véghez, az életerő természeti ösztön által ezen arányban munkálódik, 's ezen kiválasztást kísérő tüneményeket hozza létre.

Az életműség' feloldozó tüneményei is, vagy egy különnemű feltételnek, vagy az életműség' általános törvényeinek köszönik létöket, 's ezen viszonynak megfelelő irányban tüntetik ki munkálódásaikat. A' pokolvar' tüneményei az életműség' általános törvényeiből nem magyarázhatók, hanem inkább szembeszökő ellentétbe vannak helyezve. Az üszög, el nem oszlott nagyobb fokú, vagy különnemű lobnak egyik kimenetele szokott lenni; a' pokolvar' kifejlésénél az üszög megelőzi a' lobot, a' lob csak következése az életműségi ösztön' igyekezetének 's haláltól való félelmének. Ezen különnemű-ség pedig állandó tüneménye a' pokolvarnak, 's igazi pathognomicus bélyege.

A' lépfene-carbunculus' tüneményei, inkább az életműség általános törvényeire visszavezetendők; már külső alakjok által, mellyekben a' pokolvar' bélyeges ugyanazonságát hijában keresnők, miségű 's menyiségű viszonyoktól való tagadhatatlan függésöket elárulják. Elüszögösödése, aránya, kórfolyamatja nem minden esetben szemléltetnek különneműen, hanem az elüszögösödés' általános tüneményeivel járnak. Azonban a' pokolvar 's lépfene közti rokonság igen nagy, sőt némelly környülményre nézve ugyanazonságra felvíthető, úgymint a' két rokonnak üszög terménye, utolsó származásuk' feltételének ugyanazon kútfőből való eredése által; csakhogy a' pokolvar eredeti, 's a' meglepett életműségből kifejlett nyavalya; a' lépfene-pokolvar pedig utáni, 's állati életműségből az emberre általment kórképez. A' pokolvar mindig egy helybeli betegség' tüneményeit ábrázolja; a' lépfene-carbunculus általános állati betegség' deuteropathicus helybeli bélyegű idomja, 's gyakran visszaesik idiopathicus általános bélyegű betegség' idomjába.

Digitized by Google

Kénytelen vóltam ezen eltéréseket tenni nézetim' kijelelésére, mellyektől vezéreltetve a' kórertanítmányi vizsgálásokban járandok el.

Érintettem a' pokolvar 's lépfene-carbunculus közti rokonságot, 's ugyanazonságot a' betegség' terményére 's kiváltkép utolsó származásuk' egyenlő feltétele' tekintetére nézve; azért mostani vizsgálásomat a' lépfene' okain, 's az emberi életműségre való hatásának többféle módjain kezdem.

A' lépfene-kórság' eredete közönségesen nagy szárazságnak, 's onnan következő rosz tápláléknak tulajdonítatik. Hogy ezen feltételek a' nedvek' vegyülésére ártalmasan hathatnak, következésképen több nemű betegségeket szülhetnek, kétséget nem szenved; hanem hogy ezen feltételek elégségesek légyenek egy olly különnemű betegségnek, mint a' lépfene kórság, létrehozására: a' tapasztalásra hivatkozva meg nem engedhetem. Más, a' levegőben elrejtett ártalmaknak kell munkálódni, más, meg nem fejthető feltételeknek kell hozzájárálni, hogy a' rosz tápláléknak ártalmas befolyása a' marhákban lépfene-kórságot fejtsen ki. A' múlt nyáron (1834) rendkivüli szárazságot tapasztaltunk az Alföldön, a' marha nyomorultan táplálódott, 's mégis a' lépfene-kórságnak híre sem vólt.

A' lépfene-méreg különfélekép hat az amberi életműségre, külön idomja szerint, mellyben az életműséggel érintésbe jut, és a' külön életműségi rendszer szerint, mellyben a' gerj, hatását kifejtendi. A' lépfenés marha' kigőzölgése 's lehelete is töményes állapotban bizonyosan ártalmasan hat az emberre; de mivel arról nincs határozott tapasztalásom, nem szólok róla. Hogy pedig az eldöglött marhánál, ha a' feltételes hajlandóság nem hibázik, a' szállékonynyá vált lépfene-ragály lég' alakjában a' tüdőkbe felvétetik, azokban 's azok által az egész életműségben veszedelmes hatását feltűnteti: kétségbe nem lehet hozni. Mert megfelel egészen azon aránynak,

Digitized by Google

melly szerint hasonló ragályok, elnemzésökre nézve az emberi életműségben munkálódnak. Kivételkép ható ragálynak a' lépfene' gerjét nincs okunk tekinteni, annyival inkább, mivel említett hatását eldönthetetlen lett dolgok bizonyítják.

Tüdők által történendő megfertőzés' esetében ez úgy tűnik fel, mint általános betegség, mint tüdő rothadás, mint rothasztó láz. Mert a' lépfene-kórság' belső valójában, üszög' alakjában jelenő betegségnek ragálya, ezen üszögöt elszármaztatandja, 's mint üszög' csirája kedvező környülmények közt, az üszög' feltételeit teendi, 's üszögöt okozand a' tüdőkben, vagy általános üszögöt, melly kifejlése' kezdetén rothasztó láz' tüneményeivel jár, de előbb az életműséget mindenkor elveszteti, minekelőtte sajátságos kifejlett alakjában megjelenhetne.

Hanem azon eset is beállhat, hogy erős visszahatási tehetség által, hozzá járúlván a' ragály' elnemzésének kedvező, feltételeinek hijánya, a' tüdők által felvétetett ragály az áthasonlítás' folyamatjától meggyőzetik, 's az életműségből kiválasztatik. Ezen kiválasztás közönséges útakon történhet, általános kiválasztó műszerek által többé vagy kevesebbé észrevehetőleg, vagy épen észrevehetlenül; vagy az életműség' gyógyigyekezete olly heves, hogy rendes folyamatján túllép. Most csak a' két legnevezetesebb kiválasztás' műszereire, belekre 's külbőrre befolyó ingerektől, vagy különnemű hajlandóságtól függ, hogy ezen kiválasztás leginkább az egyik vagy másik életműszer által történjék. Ha ezen folyamat a' belek által megy véghez, úgy tüneményei az ezeken történendő kiürütések lésznek; ha pedig ezen kiválasztás a' belek 's külbőr által történik, következése a' csömör lészen: 's ezen kútfőből magyarázom magamnak a' csömörnél a' bőrmirígyeknek az egész test' felületin elterjedő felingerlését 's pöffedését. Ezen vélemény szerint a' csömört eredetére nézve általános jó indúlatú pokolvar' nemének tekinteném.

Digitized by Google

Ha pedig ezen kiválasztási folyamat kizárólag a' külbőrt kórgóczának választotta, a' külső ingerek a' bőrre hatottak, a' pokolvar' kifejlésének kedvező feltételek léteznek 's munkálódnak az életműségben 's légalkotmányban, vélekedésem szerint a' valóságos magyarországi pokolvar is támadhat a' lépfene-gerj pokolvar-méreggé, életműségi 's légalkotmányi feltételek által megmásítathatik. De kiváltkép ezen kútfőből látszanak származni az orbánczos hólyag-képezések, mellyek többnyire pokolvar névvel érintetnek.

Ezen magyarázat azon tünemény által erősítetik, hogy a' pokolvar' feltűnésekor, az életműség' működései legjobb állapotban találtatnak: mi annak jele, hogy a' pokolvar' feltűnésével, minden ártalmas akárminemű 's származású anyag kiválasztatik. Innét ered az a' köz, 's minden esetben valósúlt vélemény, hogy a' pokolvar csak egészséges embert támad meg. Innen magyarázható az előjelek' hijánya a' pokolvarnál, mert az életműségben létező mérges anyag, annak energicus működése által általános hatást szűlni, helybeli kiválasztása által akadályoztatik.

Hosszasabban múlattam azon törekedésemnél, mi által, némelly betegségek', kiváltkép a' pokolvar' kifejlésit, a' lépfene-gerjnek tüdők felvétele által kivántam magyarázni, nem mintha ezen betegségnek létrehozását kizárólag a' lépfene-ragálynak tulajdonítanám; hanem hogy ezen magyarázat' próbájával általános nézetemet a' pokolvar' kifejlése felől kifejtsem, már az akár lépfene-ragálytól, akár más ártalmas, 's az életműségbe felvett, vagy belsejében nemzett gerjtől származzék. Mert véleményem szerint, nem egyedűl a' lépfenés gerjnek a' tüdők által lett felvételétől lehet az említett kiválasztásokat származtatni; hanem minden betegség' gerjétől, minden másnemű ártalmas anyagtól, ha a' tüdők által az életműség' körébe jutott, 's a' kitett feltételek a' külbőrre történendő irányzásnak kedveznek.

Digitized by Google

Ha a' lépfene-méreg a' gyomor által az életműségbe felvétetik, hatása attól, melly a' tüdők által felvétetett lépfene-ayagra szokott következni, nagyon különböző lesz. Az esetek' többségében vagy igen csekély, vagy épen észrevehető sem, úgy hogy méltán támadhatna ezen kérdés: valljon a' lépfenés marhák' húsa megfertőztetik-e a' betegség' gerjétől; vagy ha meg is lett volna fertőzve; a' készítésmód, fűszerek 's főzés által a' gerj vagy nem köznemítethetik-e, vagy egészen elrontatik-e; vagy változatlanúl jövén gyomorba a' gerj nem emésztethetik-e meg tökéletesen, 's választathatik ki az életműség' rendes útain?

Ezen érintett feltételekből magyarázható, miért ártalmasabb következésű, a' gerjnek tüdők általi felvétele mint a' lépfenés hús' eledele? Ide járúl még, hogy a' fertőző anyag tüdők által a' vértömeggel csaknem közvetlen érintésbe jut, és pedig légalakban, mellyben a' gerjek legkifejlettebbek, 's a' tüdőkhöz legkevésbbé másneműek; azokban tehát ingerlést nem okoznak, melly által az életműség' gyógyereje annak kivetésére felébresztethetnék. Ellenben a' gyomor másnemű anyag kivetésit is maga elvégzi önkényes hányás által; vagy, ha a' gyomor' emésztő ereje a' méregénél nagyobb; egy jóltévő hasmenés által a' gonosz ellenség minden kártétel nélkűl kiűzetik. Ha pedig az említett esetek közűl egyiknek sem volt helye, 's a' becsúszott lépfene-méregnek egy kórgócz' feltalálása sikerűlt további kifejlésére az életműségben; azon esetben inkább ideg- mint rothasztó láz' tüneményei szemlélhetők, a' vérnek csak közvetett fertőzésénél fogva. A' csömör, a' fattyú pokolvar, még a' valóságos pokolvar is azon módon, mellyet a' lépfene-gerjnek tüdők általi felvételénél előadtam, vélekedésem szerint a' most említett feltételek mellett kifejlődhet. Ismétlem itt fennebb kitett állításomat, hogy nem csak a' lépfene-, hanem más gyomorba bevett gerjeknek is hasonló hatásokat tulajdonítok.

Digitized by Google

Azon tünemények, mellyek a' lépfene-gerjnek külső közvetlen hatásából a' bőrön támadnak, leghatározottabban szembeszökők, 's azon esetekben nagyon különbözők, ha a' lépfene-méreg ép vagy kisebesedett bőrre hatott. Hogy ezen beteges változások valóságos pokolvar' tüneményeivel csak egy esetben is fel légyenek ruházva; meg nem engedhetem, mert hasonlítsuk össze azon orvosok' állítását, kik csak egy illy nemű betegséget esmérnek lépfene-carbunculus név alatt, egyedül a' lépfene-gerj' hatásából származandót, a' valóságos magyarországi pokolvar' tüneményeivel; kénytelenek lészünk megvallani, hogy azok különböző betegségek.

Azon esetben, hol a' lépfene-méreg egészséges bőrre hatott, ezen hatásnak valami tagadhatatlan hasonlatossága van a' belső okokból származott pokolvarral; de már a' kórjelek' csekélyebb belterje megmagyarázandja annak eredetét. Ezen behatásra közönségesen több pörsenések támadnak, mint a' lépfene-pokolvar név alatt már megjegyzettem. Ideges vagy rothasztó láz csak azon esetben tün fel, ha a' lépfenés gerj belső részekre is, vagy gondatlanság és a' nyavalya' gonoszabb indulatja által az üszög elterjed, 's az életerő' kimerítése illy módon nyilatkoztatja ki magát.

Ha a' lépfene-méreg bőrsebre hat, ezen behatás az esetek' többségében rothasztó láz' kórjeleitől kisértetik; mert a' gerj közvetlenül a' vértömegbe jut, itt elnemzése' folyamatját kifejti, 's a' rothasztó láznak veszedelmeztető bélyegét a' helybeli betegségre is kiterjeszti, és az életműség' feloldozását gyors lépésekkel sietteti. Sőt azon esetben is, ha általános megfertőzés nem történt, a' helybeli fertőzés' tüneményei igen veszedelmesek, minthogy az üszög kijeleltt határok nélkül jelenik meg, 's mindig tovább-tovább terjed, mig az élet' határit át nem hágja.

Magyarországban, 's különösen az Alföldön, a' lépfene-méreg' hatásai az életműségre kissé esméretesek, mivel nagyon ritkák, 's azon esetekben is, hol bekövet-

Digitized by Google

keznek, sokkal csekélyebbek mint külföldön. Ezen tüneményt a' köznépnek, az eldöglött marhák' húsát minden válogatás nélkül étkül fordító szokásából magyarázom, melly húst a' bő mértékű paprika 's hagyma ehetőbbé teszik, kivált, ha hosszas tartás által már romlani kezdett. Illyen eledelhez szokott gyomornak nem könnyen árthat valami fertőzött hús, mivel a' tápláló eledelektől 's bővebb boritaltól megerősödött ember' életereje nem kevés fenyegető veszélyt képes meggyőzni 's eltávoztatni. Én úgy hiszem, hogy az illyen életmódhoz való örökösödésbeli szokás a' betegséges hajlandóságra is befolyással van, 's ennek kell tulajdonítanunk, hogy honosink az illyen hatásokról nem is álmodnak, (a' napkeleti Opiumfaló sem hiszi az egy szemernyi mákonynak lehetséges hatását); vélekedésem szerint a' csömör, hazánknak sajátja, némimemű felvilágosítást nyujt ezen környülményre. A' csömör, a' fennebb említett mód szerint, mint a' most leírt 's nálunk divatozó életmódnak sajátságos következménye látszik feltűnni, 's a' magyarnak, a' minden németországi újságokban közlött lépfene-méreg' hatása felől való tudatlanságát magyarázni.

A' most kitett feltételek szerint, a' lépfene-gerjnek az emberi életműségre való hatása 's a' pokolvar' származása egybeköttetésben látszik lenni, melly feltételek azonban egyéb gerjek' 's ártalmaknak a' pokolvar' támadására való befolyását nem zárják ki. Említém vélekedésemet, hogy a' pokolvar' kifejlése, egy különnemű életműségű folyamaton alapúl, mellynek mibenlétét 's természetét szabad légyen egy két szóval érintenem. Minden állati életműségnek vannak meghatározott egyvelegi 's erőbeli viszonyai, mellyek úgy tűnnek fel mint megannyi elkülönözései egy létalapos idomnak; és igy minden betegség nyer egy, ezen különnemű elkülönözésnek megfelelő idomot, melly mind külső tüneményeiben, mind belső terményeiben (elválasztásaiban) magát nyilvánítja. Minden betegség, mint különnemű alkotású

Digitized by Google

alak jelen meg, mellyben az életműség' elemei legsajátságosabb viszonyokban 's irányokban lépnek egymás közt fel, mint azt a' létre hozott folyamat' különneműsége kívánja. Vélekedésem szerint ezen különnemű folyamat a' pokolvarnál következőkép munkálódik: Az életműség befogad vagy szűl, életkörében különnemű ártalmas anyagokat, mellyek csak bírálás által vétethetnek ki; az organicus életerő képes egy illynemű elítélést létre hozni, minekelőtte még ezen anyagok általános visszahatást okozhattak. A' kütegek (ragadósságukat talán kivéve) többnyire csak illyen elítélések, de nem tudjuk megmagyarázni, hogy a' működő életerő miért okoz egyik esetben hólyag-küteget, másikban kelést, harmadikban sömört, negyedikben pokolvart? Talán azon környülmény, hogy a' pokolvar mint elítélés a' betegség előtt (filius ante patrem) tűnik fel, 's következőleg hatóságának belerejét ki nem merítette, 's az el nem gyengített belerejének különneműségét egyetlen egy helytt központolja. Ezen, ugyan kényfeltételes szempontból, könnyű az erőszakos gyógymód' káros hatásának magyarázatja a' pokolvarnál.

Előadtam azon véleményemet, hogy a' pokolvar' létesítésére, nem csak a' lépfene-gerj, hanem más ártalmas anyagok is befolyhatnak. Törekedtem ezen anyagoknak a' gyomorból a' pokolvar' származására eredő hatásait megfejteni. Még a' lesz vizsgálandó: mellyek legyenek az eledelek közt az illy különnemű ártalmasan ható anyagok' sorába iktatandók? Mert kétséget sem szenved, hogy nem kevesen találtatnak az eledelek közt, mellyek kedvező feltételeknél fogva a' külbőrre sajátságos hatásuak. Ide tartoznak az ostrigától, csigáktól, némellyeknél a' foghagymától származott kütegek, a' rézszínű arcz a' borivóknál, a' savanyú káposzta kütegje a' hószámos asszonyoknál 's a' t. Nem ellenkezik hát a' tapasztalással azon vélemény, melly a' pokolvar' okát némelly ételnemeknek különneműségében helyezteti; mert

Digitized by Google

ha tagadhatatlan, hogy az eledelek különnemű bőrkütegeket okozhatnak, úgy kedvező feltételek között a' pokolvar' létesítésére is szintúgy munkálódhatnak. Az Alföldön közönséges vélemény, hogy a' pokolvar' eredetét, a' paprika', foghagyma', vöröshagyma', szalonna', zsiros étkek' mértéktelen használásának kell köszönni. Én részemről az akármelly nyavalyában eldöglött marha' husának megevését is ide számítnám. Hogy ezen ételnemek a' pokolvar' okai közt nagy szerepet játszanak, könnyelműség volna tagadni, ámbár a' pokolvar' származtatásának magyarázatjára, mint az előrebocsátottakból kitetszik, nem elegendők. Ha a' pokolvar' feltételei mind az életműségben, mind a' levegőben munkálódnak, mellyek nélkül létesítése nekem alig hihető, akkor a' nevezett ételnemek talán magok is elegendők az életműségben egy beteges folyamat' létrehozására, mellynek terménye a' pokolvar lészen, azon mód szerint, mellyet a' lépfenemeregtől fertőzött húsnak a' gyomorban történt hatásánál kifejtettem.

JÓSLAT.

Meggyőződésem szerint az igazi pokolvar, egyike azon kis számú betegségeknek, mellyek magukra hagyatva, mindig halálos kimenetelűek. A' pokolvar tehát a' legveszedelmesebb betegségek közé számítandó, de nem a' gonosz indulatú, csalfa (malignus) betegségek közé; mert egy esetben sem áll ellene czélirányos gyógymódnak, látszatós javalás által soha meg nem csal.

Mivel a' pokolvar magára hagyatva mindig halálos, ellenben a' czélirányos gyógymódnak mindig enged, kitűzendő lön azon határpont, mellyen az alkalmazandó gyógyszerek' munkálkodása megszűnik, 's a' halál' győz-

Digitized by Google

hetetlen hatalma áll elő. A' pokolvar' minden esetében, gyógyszerektől addig várandó a' segedelem, mig a' pokolvar' helybeli bélyege általános betegséggé való átváltoztatásával el nem törlődik; ezen általános betegség még nem fejlett annyira ki, hogy az általános megfertődzés az életerő' tökéletes kimerítése' tüneményeit ábrázolja. Csak akkor távozik a' visszanyerendő élet' reménye, ha a' beteg eszméletét elvesztette.

Ezen állítás tapasztaláson alapul, mert midőn a' pokolvaros daganat iszonyúan növekedik, 's a' kaponya' üregébe is elterjedt, az agyvelőre történendő nyomástól 's bekövetkezendő kiizzadástól az agyvelő' munkálódásai felfüggesztetnek, 's a' beálló szélütés' következésében a' beteg' eszmélete elhomályosodik, eltörlődik: akkor az eltávozó élet már többé vissza nem hivathatik.

Hasonlóan beáll a' halál, ha a' pokolvaros daganat a' lélekzés' műszereire hatva, azokban szélütést okozott, — 's a' lélekzés-folyamat' felfüggesztésével az élet' folytatását lehetetlenné tette.

A' jóslat' arányait bizonyos napok szerint kijelelni nem engedi a' pokolvar' kórfolyamatja, mert némelly esetekben már 3-ik 4-ik napon halálos lehet, más esetben csak 8-ik napon fejlik ki.

Fő tekintetet érdemel a' jóslatra nézve a' hely, mellyen tanyáz: hamarább bekövetkezik a' halálos kimenetel, ha a' pokolvar az ábrázaton, vagy annak közelében támad, csak az imint említett módon; ha pedig a' kézen létez a' pokolvar, veszedelme sokkal későbben közelít, mert ezen esetben a' halál inkább a' pokolvart környékező részeknek genyedése' 's elüszögösödése' következésében áll be, a' történhető ev-felszürcsölés' 's életerő-kimerítés' tüneményeivel.

Ezen, a' pokolvar' támadása helyéről származtatott létalapos jóslati aránynak köszöni eredetét a' kurúzsolók' mestersége, melly által a' pokolvar az arczról a' kezekre húzatik le. Használtatik arra a' terjedő szironták (ranun-

Digitized by Google

culus repens), a' kutyatej; vagy eczetből, sóból, foghagymából való keverék: azzal dörzsölvén a' bőrt, az úgy keresztelt pokolvartól kezdve a' kézig, mellyre a' gonosz lélek mintegy lecsalatik. Elegendő lészen itt megemlíteni, hogy ezen mesterség az igazi pokolvarnál, még a' leghíresebb mesternének sem sül el, 's a' valódi pokolvar, feltűnése' helyén makacsúl megmarad. Mert az üszögöt nem lehet újra feléleszteni, minek történnie kellene, ha a' pokolvar egyik helyet oda hagyná 's másuvá költöznék. A' betegség' azon alakja, mellyel ezen mesterség szerencsével gyakoroltatik, nem más mint pokolvar névvel hamisan illetett orbánczos hólyagok, mellyek ugyan egy helyről más helyre könnyen elmozdíthatók. Ollyast az ügyetlen orvos is gyakran tapasztalhat, ki orbánczra hajlandó, 's már fattyú-orbánczban szenvedő egymiknél bőringereket, hólyaghúzó flastromokat használ, mert akaratja ellen is sikerül neki az egész betegséget az ingerlett tájra leszállítani, de gonoszabb idomban. Itt eszembe jut egy *Scultetiustól* beszélt eset pestisben szenvedő betegéről, kinek az alfelén támadt egy pokolvar, de támadása után csak hamar a' végbélbe húzódott, mellyet az orvosok tűzes vasakkal törekedtek onnan a' test' felületére visszahívni.

A' régi orvosok' jóslata e' vala: a' beteg azon esetben, ha pokolvarát szemlélheti, veszedelemben forog; jó jel pedig, ha a' pokolvar olly helyen létez, hol a' beteg nem láthatja. — Megfordítva ezen jóslat helyes.

Egyetlen egy jó jel csak az: ha a' pokolvaros daganat' oszlatása eszközöltetett, nem tekintvén a' betegség' tartósságát 's helyét, mellyen tanyáz, kórjeleit, mellyekkel fellép.

Digitized by Google

ÓVÓ MÓDJAI.

Bizonyos oknak meghatázozott hatása, csak azon esetekben nem következend, ha azon ok elmellőztetik; azaz, a' pokolvar' ovó módjaira alkalmaztatva: csak akkor tudjuk magunkat a' pokolvar' veszedelmeitől megóvni, ha annak okai előttünk világosak, esméretesek. Már pedig őszintén meg kell vallanunk, hogy a' pokolvar' okait világosan nem esmérjük; és igy helyzetünk ollyan, hogy annak hatásait egészen el nem kerülhetjük. Általános kifejezésekkel meg kell elégednünk, mellyekkel némelly más betegségeknél óvás-módúl élünk, Csak a' mennyire a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' pokolvar némelly vidéknek honos betegsége, azon környülményekre kell figyelnünk, mellyeknek ezen sajátság tulajdonítandó. Ha ezen környülmények az életmódban gyökereznek, arra kell figyelmünket fordítanunk, 's azt vizsgálnunk, mikép' fejlődnek ki a' betegségek, kiváltkép' a' pokolvar?

Eldönthetetlen lett dolognak esmérjük, hogy a' ragadós nyavalyákban elhullott marhák' befolyása ártalmas légyen az emberekre, hogy kiváltkép a' lépfene-gerj olly ellenséges hatású ez emberi életműségre némelly betegségek' okozásában, mellyek idomra 's veszedelemre nézve a' pokolvarhoz igen hasonlítanak. De még az igazi pokolvar' kifejtésére is (mint az okfürkészetben igyekeztem megmutatni) a' felügyelési rendeléseknek arra kell czélozniok, hogy minden illynemű megfertődzött marhákkali érintés elkerültessék. Nálunk ez csak így történhetnék, ha az alföldi embernek barma iránt való szeretete nem terjedne olly messze, hogy annak eldöglése után ne maga nyúzná le bőrét, húsát pedig a' föld' gyomrának átengedné. Vagynak, kik elegendőnek tartják ezen szokást annak magyarázatjára, hogy miért fordúl leginkább elő a' pokolvar az Alföldön, nem pedig

Digitized by Google

felső Magyarországon? Mert felső Magyarországon minden helységben tartatik egy ember (peczér), ki a' döglött marhákkal bán, az Alföldön pedig ez nem igy van. Az illyen ember a' szokás 's szünetnélküli foglalatosság által a' méreg' veszedelmétől kirekesztetik, 's a' szünetnélküli érintés által eltompúlt életműségére munkálódni megszűnik. Ezen óhajtandó írtózás az eldöglött marháktól az Alföldön még soká *pium desiderium* fog maradni.

Mivel az esetek' többségében, a' lépfene csak a' marha' elhullása után jó észrevétel alá, 's a' lépfene-gerj' hatása csak elhullott marháktól származtatható; tehát akkor mindent el kell követni, mi a' mérget képes elenyésztetni. Ezen tekintetben a' chlórméz legalkalmatosabb szer a' föld' gyomrán kivűl, mellynek minden halasztás nélkül átadassék a' megfertőzött test. De mellyik törvényhatóság vihetné azt az Alföldön véghez, hol a' tanyák mértföldekre terjednek el!

Tanácsos olly eledelekben, mellyek a' pokolvar' okozása' gyanújába estek, mértéket tartani: illyen a' paprika, foghagyma, vörös hagyma, szalonna, de kiváltkép az eldöglött marhák' húsa. A' nap' hévségét is jó, a' menynyire lehet, kerűlni.

Mihelyt pedig a' pokolvar' legkisebb kórjele mutatja magát, azt mindjárt szükség figyelemre venni, 's czéliránnyos orvosi segedelmet keresni: mellyre még annál inkább kell ügyelni olly tájon, hol a' pokolvar gyakrabban fordúl elő, vagy olly időszakban, mellyben több pokolvar-esetek vétetnek észre.

Ámbár a' pokolvart általában ragadós nyavalyának nem lehet tekintenünk, és igy a' megfertőzés valamelly pokolvarban szenvedő betegtől nem félhető: mindazáltal sok szomorú hasonlatosságokból ítélvén, a' pokolvar' mérge kisebesedett bőrhelyre illesztve, rosz és veszedelmes hatásokat okozhatna. Azért mindenki, kinek nem kötelessége ollyas beteggel közelebbről foglalatoskodni, kerűljön minden érintést 's közösülést a' pokolvarral;

Digitized by Google

mert, nagy hajlandóság mellett, a' legcsekélyebb ok is képes valami betegség' legkisebb szikráját lángra lobbantani.

GYÓGYÍTÓ MÓDJA.

Ezen értekezés' folyamatjában a' pokolvar-méregről több izben volt szó; igy, a' betegség' meghatározásában az állati méregről tettem említést, a' pokolvar-méreg' hatását, a' méregrőli általános fogalmunkkal összehasonlítottam, 's bebiznnyítottam, hogy a' pokolvar' tüneményei, teljes jóggal méreg nevezettel illesztett gerjből magyarázhatók.

A' pokolvari gyógytan' tárgya tehát állati méreg. A' gyógyító mód' alkalmaztatásánál a' mérgek, és azoknak az emberi életműségre való hatásaik ellen, e' három gyógyjavalat figyelembe veendő:

1.) az életműségbe felvett mérget kivetni, vagy eltávoztatni; vagy ha az nem történhet,

2.) a' felvett mérget megmásnemíteni, elrontani; vagy ha a' méreg máraefel nem található,

3.) munkálódásait megelőzni, hatásait következéseikkel semmivé tenni.

Most rövideden vizsgáljuk még, hogy ezen gyógyjavalatok, összesen vagy egyenkint létesítendők-e vagy sem?

A' mi az első általános gyógyjavalatot illeti, t. i. a' felvett méreg' eltávoztatásának eszközlését, minekelőtte veszedelmes hatásait kifejthetné, arról a' pokolvar' gyógyításánál mindig le kell mondanunk. Mert, nézeteim szerint, ezt minden esetben belső okoktól származtatván, meg nem foghatom, hogy a' pokolvar' folyamatja megszűnjék, míg belső feltételei munkálódnak. A' pokolvar-méreg' hatása helybelileg tűnik fel, 's eltávoztatása kül-

Digitized by Google

ső erőszakos szerekkel teljesülhetne; de ezen működés a' pokolvar' belső folyamatját meg nem semmisítheti. Ha pedig a' pokolvart még úgy nézzük mint elitélést, olly erőszakos cselekvőséggel nagyobb zavart, hevesebb kórjeleket okozandunk, 's ezen sejdítést a' tapasztalás is látszatik igazolni.

Ezenkivül még csak azon esetben jöhetne a' most említett gyógyjavalat' elégtétele szóba, ha anyagos pokolvar-mérget lehetne kimutatni, vagy ha az útat esmérnénk, mellyen az életműségbe jutott, vagy az életműszert, mellyet kórgóczának választott. Kivülről kellett volna e' gerjnek az életműségbe bevétetnie, hogy innen mint kitapogatható anyag, mi előtt hatásait elkezdené, eltávoztatnék; vagy meghatározott jelek által esmértetné meg magát a' folyamat, mellynek terménye a' pokolvar-méreg. Illyen esetben a' termő életműszerre ható kiürítő, vagy a' különnemű folyamatot megmásító szer, a' mérget vagy eltávoztatná vagy másnemítené.

Azért látjuk, millyen tehetetlenek az erőszakos sebészi szerek a' pokolvar' kifejlési folyamatának akadályoztatására; mert minden bizonnyal az igazi pokolvarnál a' hólyagok' kimetszése vagy kiégetése egy esetben sem felelend meg az óhajtott czélnak, t. i. a' pokolvar' kiírtásának. Sőt inkább az alkalmaztatott ingerlés által a' kórjelek még elsúlyosodnak, 's a' veszedelem nevekedik. Látunk csekély orbánczos, keléses pörsenéseket, mellyek ha idétlenül felszúratnak vagy felmetszetnek, a' leg. súlyosabb kórjelektől kísértetnek, mellyek a' pokolvar' tüneményeivel mérkőzhetnek. Felette nagynak kell a' pokolvarnál a' visszahatásnak lenni, mellyek' legveszedelmesebb tüneményei leginkább a' pokolvarméregtől lett aránytalan felingerlésben alapúlnak.

Lélekisméreti tartozásnak tekintem egy olly gyógyigyekezettel ellenkezni, 's meg vagyok győződve, hogy nézetim' elfogadásával senki sem vesztend. Csak azon esetben, mellyben a' lépfene-méreg' bőrre való hatását

Digitized by Google

határozottan ki lehet jelelni, kezd épen feltűnni a' történt megfertőzés; az anyagos lépfene-méreg' helybeli megsemmisítése, mielőtt a' különnemű kifejlés' folyamatját az életműségben elkerühetné, a' carbunculus' tökéletes kifejlésit hátráltathatja, 's veszedelmes következéseit megelőzheti. Elkerűlhetetlenűl szükségessé lészen a' gerj' azon helybeli megsemmisítésén való igyekezet, olly esetben, hol a' lépfene-méreg kisebesedett bőrre hatott, vagy a' fertőzött marha' felbonczolásánál vagy nyúzásánál a' kéz megsértetett.

Mint kell a' mérgesítéseknél szóba jött második gyógyjavalathoz képest, a' mérget vagy másnemíteni, vagy megsemmisítni? a' felelet már nagyobb részint az előbbeniekben foglaltatik. Csak ismételnünk kell itten, hogy a' méreg' azon megsemmisítésének egyedűl a' lépfene-carbunculus' első feltűnésénél lehet helye, csakhogy akkor is abbeli igyekezetünk' foganatja ritkán felel meg óhajtásunknak; az igazi pokolvarnál pedig, ezen cselekvőségünk a' kivánt sikerrel épen ellenkezend.

Nem hagyhatok érintés nélkűl egy gyógymódot, a' nép' gyógytudományából, a' pokolvar 's állati mérgek ellen, melly a' méreg' másnemítése' 's az életműségből eltávoztatása' szándékán látszik alapúlni. Szokták tudni illik a' pokolvart vagy nyers vagy aszalt varasbékával bekötni; a' dühös kutya-harapást annak égetett szőrivel kötik be; scorpió' harapás ellen scorpió-olaj, szúnyogcsipés ellen az összedörzsölt szúnyog használtatik 's a' t. Ezen alkalmaztatások azon vélekedésen látszanak alapúlni, hogy a' mérget termesztő életműségnek legnagyobb rokonsága lévén terményével, azon esetben, hol a' mérges anyag idegen 's a' termesztő tulajdonu életműséggel jő érintésbe, mint az említett népi gyógymódoknál történik, a' méreg nagyobb rokonság' következésében, az idegen életműségből, a' hasonnemű részekre vonulván 's menvén át, igy a' megfertőzést a' testből el fogja távoztatni. A' varasbéka' használásának magyarázatjában

Digitized by Google

még az erőművi gyógytudomány' (medicina mechanica) alapjait kell segítségül hívni. A' dühös kutya' égett szőrének a' mart sebre való alkalmaztatásánál talán a' kreosot' jelenléte fejti meg a' határtalan hiedelemnek egy részét.

Minthogy az illy féle mérgesítéseknél végbeviendő két első gyógyjavalatnak vagy semmi vagy igen kevés haszna lehet a' pokolvar-méreg ellen; egész figyelmünket a' harmadik gyógyjavalat' teljesítésére kell fordítnunk, melly által a' pokolvar-méreg' hatása megelőztetik 's következése elhárítatik.

A' pokolvar-méreg' hatása mindenkor meghatározott üszög, idomtalan daganattal a' környékező részekben; tehát a' pokolvarnál üszög lesz gyógyítandó. Az üszög' gyógyításánál előfordúló általános gyógyjavalatok:

1.) az okok' munkálódásait, mellyekből az üszög származik, semmivé tenni;

2.) az üszögnek határokat vonni, 's

3.) az üszögnek a' testtől való elválását sikeresíteni.

Ha a' pokolvar' tüneményeit emlékezetünkbe visszahozzuk, a' származtatásáról való véleményeket fontolgatjuk; 's ha adott alkalommal a' pokolvar' kórfolyamatját szemmel tartandjuk: meg fogunk győződni, hogy általános szenvedelem' tüneményei talán soha sem fejlenek ki azon arányban, hogy a' pokolvar' kórjeleit egyedűl azokból lehetne következtetni, 's azoknak meggyőzésével a' pokolvar' gyógyítását eszközleni. Azért nem is hihetem, hogy egy igazi pokolvar' esetében is egyedűl belső szerek' használása által ezen czél elérendő légyen.

Az ellenkező véleményt kénytelen vagyok okúl nézni, hogy a' jóslat olly szomorúan hangzik a' pokolvarnál; mert mindenkor nagy volt a' bizodalom a' belső szerekhez, mellyekkel a' pokolvar-méregnek belső részekre terjedését törekesznek sok orvosok megakadályoztatni; azonban olly ellenség ellen foly a' harcz, melly csak ezen küzdés által hozatik létre.

Digitized by Google

A' második gyógyjavalat, az üszög' gyógyításánál, határhúzásban áll. Ezen gyógyjavalatnak elégtétetik az üszög' környékén elválasztó lob' létesítése által, mert magas fokú életfolyamat kivántatik egy olly ellenséggel való szerencsés megvívásra, melly az élet' rendes körében pusztít 's öldös.

Láttuk a' pokolvar kórjeleiből, hogy a' var körül, kiképzés után, egy elválasztó vonal vétetik észre, melly egy pokolvar' esetében sem hibázik, 's a' pokolvar' legkülönnemű bb jelei közé tartozik, annak sajátságos alakot adand; tehát az üszög elleni második általános gyógyjavalatnak sem lehet a' pokolvar' gyógyításánál helye; mert e' gyógyjavalat' czélja, az üszög' elválása, már az életerő által eszközöltetik. Nagy zavart okozna a' lobnak orvosi szerek által való létre hozása, mert az abbeli lobfolyamat' felette nagy hévsége 's cselekvősége, veszélyes bélyegét a' pokolvarnak is költsönözhetné. Veszedelmes következésű lenne az illy cselekvés-mód, 's itten ismét azon szomorú esetek közül egyiknek van helye, hol a' természet félre értett, vagy helytelenül magyarázott igyekezete, iszonyú bosszúálással bünteti a' vigyázatlant.

A' harmadik általános üszög elleni gyógyjavalatnak: az üszög-elválasztásnak a' pokolvar' gyógyításánál, kevés vagy épen semmi helye sincs. Mert mihelyt az elválasztó vonal kiképeztetett, e' gyógyjavalatnak nagyobb részint már elégtétetett. Az elválasztó vonal által az üszög életműségbeli összefüggéséből kilép, 's még környékével fenálló összeköttetése, most már inkább csupán mechanicus, mint életműbeli, melly nem kíván sok segéd eszközöket, hanem hozzájárulandó csekély kézi segedelemmel, vagy maga a' környékező rész' különnemű gyuladása által feloldatik. Ezen gyógyjavalat' teljesítése, a' második gyógyjavalatnak elégtételében alapúl; mert ha amannak elégtétetett, a' harmadik csak látszólag marad fenn. Világosan látjuk a' pokolvarnál,

Digitized by Google

hogy további kórfolyamatjára és veszélyére nézve, mindegy, akár hosszabb akár rövidebb ideig marad az üszög az életműséggel összeköttetésben; és hogy különösen a' veszedelem az üszög' elválásával még el nem hárítatott.

Egyszerű, 's, vélekedésem szerint, meggyőzhető módon iparkodtam megmutatni, hogy az üszög elleni általános gyógyjavalatok' elégtétele, a' pokolvar' gyógyításánál nem elégséges, 's hogy az élet' veszedelmeztetése a' pokolvarnál nem ezen forrásból ered. A' polkovar-méreg ellen való életműséges visszahatás azon lény, melly iránytalan hévsége 's következései által az életműség' életfolyamatját akadályoztatja, vagy az életerőt épen kimeríti. Tehát a' pokolvar' gyógyításánál főkép sőt egyedül ezen életműségi helybeli visszahatást kell szemügyre vennünk 's ellene tusakodnunk. Az egyetlenegy gyógyjavalat lészen, ezen visszahatást 's közvetleni következéseit megsemmisítni. Vagy, ha a' pokolvart elitélésnek szabad tekinteni, akkor ezen elitélést szükséges mérsékelni. Ezen esetnek más elitéléseknél is van helye, mellyek nem ritkán legnagyobb veszedelemmel fenyegetnek, ha meg nem korlátoltatnának.

Ezen visszahatás a' pokolvarnál nagy kiterjedésű lob és daganat által jelenti ki magát. Ezen daganat nem igen forró, nem igen vörös, nem igen fájdalmas; melly jelek arra mutatnak, hogy a' betegség' fő kórgócza olly életműves képeletben létezik, mellyben az életműségi érzékenység 's izgékonyság nem felette munkálódik. Ezen életműséges képezés a' bőr' általános sejtszövete. Csak igy lehet a' daganat' aránytalan csekély fájdalmát, természetes színét 's kevés forróságát megfogni. A' felhozott bonczolások is bizonyítják, hogy a' pokolvarnál az azt környékező sejtszövetben legnagyobb beteges változások találtatnak, bizonyítja azt a' kézen létező pokolvar' kórfolyamatja, hol a' gyuladt sejtszövet genyedésbe, elüszögösödésbe megy által, 's a' többi életműséges ré-

Digitized by Google

szek, izmok, csontok, csak későbben ragadtatnak rokonszenvbe.

Tehát a' pokolvarnál ezen sejtszövet-gyuladás teszi a' gyógyítás' fő 's egyedüli tárgyát; elenyésztésére olly szereket 's olly alakban használandunk, mellyek hatásukat a' közönséges takarók' minden szövetén keresztül, a' bőr alatti sejtszövetig elterjeszteni alkalmasak, melly feltételeket az egyirányos 's szünet nélküli nagyobb melegség' alkalmaztatásában találjuk fel: mi által az alkalmazandó, oszlató, lobellenes szerek, jótévő nagyhatásuakká válnak, és minden esetben kívánatos foganatot eszközlenek.

A' szerek tehát, mellyeket minden pokolvarnál legszerencsésebb foganattal használtam 's jövendőben is használni fogok, következendők: a' (pokol) varra magára, az üszög' leválásának előmozdításáért, ólmos írt (unguentum lythargyri) vászonra vastagon kenve tétetek; a' daganatra pedig forró borogatásokat illatos fűszerek' (species aromaticae) forrázatából hozzáadott ólomeczettel (acetum lythargyri) alkalmaztatok. Ebből áll az egész pokolvar elleni gyógykészületem, mellyet minden pokolvaros esetben a' legkívánatosabb foganattal használtam, 's azt mással soha fel nem is cserélendem.

Leforráztatom az illatos fűszereket, 's leszűretem; ezen forrázatot mindig melegen tartatom, 's egy itczéhez egy kanál ólomeczetet adatok. Ezen keverékbe, a' pokolvaros daganat' területének megfelelő nagyobb darab gyolcsruhák mártatnak, 's kicsavarva vagy nyolczszorosan a' daganatra borítatnak, olly forrón mint a' beteg csak elszenvedheti. Ezen borogatásokat minden 3. 4. 5. perczben meg kell változtatni, és mindig egyforma forrón minden félbeszakasztás nélkül 24 — 48 óráig vagy tovább is alkalmaztatni.

Én ezen borogatásokat minden pokolvaros esetben különbség nélkül alkalmaztattam, a' betegség' kórszakaira vagy helyére tekintetet sem vetvén. Néhány hónap

Digitized by Google

előtt egy esetem fordult elő, hol a' pokolvar a' felső ajak' jobb részét lepte meg, itt is ezen borogatásokat alkalmaztattam a' beteg' minden kára nélkül, ámbár nagy alkalmatlansággal valának összekötve a' száj' szomszédsága miatt.

A' borogatásoknál különösen figyelmezni kell, hogy mindig egyformán melegek legyenek, 's olly forrók, mint csak a' beteg elállhatja; 's hogy a' borogató ruhák a' daganat' egész területét ellepjék, sőt a' daganat' határin túl is terjedjenek. Az ólmos ír minden 3. órában megújítatik.

Illyképen 24—48 óráig vagy addig alkalmaztatnak ezen borogatások, mig a' daganat el nem oszlott, mi 1. 2. 3. nap lefolyta alatt bizonyosan megtörténend. Azután ezen borogatásokat még 2. 3. nap folytatom, de nem ollyan gyakran változtatva; elég, ha minden órában vagy minden két órában újítatnak meg: csak arra kell vigyázni, hogy meghűtés ne történjék.

Az üszög a' daganat' eloszlása után vagy magától elválik, vagy kevés segedelem' hozzájárultával elválasztatik. A' hátramaradt fekélynek nincs semmi különnemüsége; gyógyítatik vagy oszlató írral, vagy szekfűvirágforrázattal, vagy tiszta meleg vízzel; behegedése ólomvízzel, cserhej-főzettel, vagy pokolkővel elvégeztethetik.

Belsőképen némelly esetben, semmi orvosi szert nem használtam, elegendő volt szoros életrénd, 's nyugalom. De az esetek' többségében, már a' gyógyítással járó nyughatatlanság', a' betegségnek félelmet gerjesztő neve', de kivált a' helybeli iszonyú visszahatás' következésében csorvás láz' kórjelei fejlenek ki, hol is a' kiürítő szerek a' legjobb sikerűek. Más esetben a' láz' tüneményei belterjesebbek, kivált ha a' pokolvar az arczon tünt fel: ezen esetben hűsítő szerek a' legjobb hatásuak, u. m. a' borkő, borkősavany; magát a' salétromot is adtam a' felhozott esetben legjobb sikerrel. Ide csatolok

Digitized by Google

még egy kedvező tapasztalást, hogy eddig még minden pokolvaros esetimben belső orvosság' egyszerű rendelésével mindig be értem.

Ha ideges vagy rothasztó láz jelennék meg, természetöknek megfelelő szerek rendeltessenek; ámbár véleményem szerint illy esetekben a' jóslat a' legszomorúabb leend.

Hasonlóképen a' lépfene-carbunculus' leirt eseteiben is a' pokolvar elleni gyógymódot alkalmaztattam, és ezen betegeknek további kimaradások, azon reménynyel kecsegtet, hogy a' hasonló, de nagyobb fokú betegség ellen minden kivétel nélkül sikerrel használt gyógymód, a' kisebb betegség ellen is foganatos hatását meg nem tagadta.

A' pokolvar' nevezett gyógymódjának szembetűnő foganatja kötelességgemmé tette, ezt a' nagyobb közönséggel is megesmértetni: a' mit teljesíteni kivántam, mielőtt még a' Magyar Tudós Társaság' jutalomkérdése megjelent, 's most annál nagyobb örömmel cselekszem azt, mivel az által a' Tudós Társaság' egyik kivánatjának megfelelhetek, ki e' jutalomkérdés' szerkeztetésénél a' pokolvarnak mint egy olly öldöklő betegségnek gyógyítását bizonyosan leginkább szemmel tartotta. Egy csalhatatlan gyógymód' közlésének érdemét értekezésemnek kell ugyan tulajdonítanom; de nem egészen magamnak, hanem idegen érdemnek, minek igazságos elesmérését nyilván ki akartam jelenteni. Mert én ezen gyógymódot készen vettem által; egyedüli érdemem az, hogy mindenkori alkalmaztatásában hasznát, csalhatatlanságát kitapogatni 's meggyőződésemmel támasztani nem siker nélkűl iparkodtam, 's hogy azt mint puszta empyriát okszeres alapokra építeni törekedtem. Megvalósúlnak-e nézeteim a' pokolvar' természetéről 's a' felhozott gyógymód' hatása okairól, itéljék el orvos társaim; de hogy ezen gyógymód minden pokolvaros esetben a' legsike-

Digitized by Google

resbb foganattal alkalmaztatott, azt sokszori tapasztalásam eldönthetetlenül bebizonyította.

A' pokolvar' számtalan gyógyító módjait, mellyek szerte széllel mind az orvosok, de kiváltkép a' nép közt divatoznak, felszámlálni azért múlattam el, mert a' közlött gyógymód' meglepő foganatját tapasztalván, azt többé mással fel nem cseréltem, 's akkép' azok' viszonyairól a' pokolvar' gyógyítására orvosi gyakorlatomban tapasztalást nem szerezhettem. Felhoznak ollyanokat Plinius, Hoffmann, Frank József 's mások; szaporíthatni ezeket az Alföldön minden kurúzsoló' szájából, de még úri asszonyságok is találtatnak, kik csalhatatlan pokolvarelleni gyógymóddal dicsekesznek, 's ezeket nem valami rejtélynek tartják, hanem szives nyájassággal közlik.

Berekesztésül még két kórtörténetet hozok fel legnagyobb rövidséggel; mert egy betegség, mellynek tulajdona a' meghatározott kórfolyamat, 's mellyben az orvosi szereknek alkalmaztatása tiszta empyrious, olly kevés változósággal bir, hogy számosb történeteknek előhordása ugyanazon tárgy' ismétlése által az olvasónak türedelmét elfárasztaná; de egyébiránt is a' számosb kóresetek' közléséből a' beteg' orvoslására, orvos társaimra, 's a' tudományra nézve — a' mi fő dolog volna — nyereséget nem áraszthatnék. Elég légyen tehát itt két példát hoznom fel, annyival is inkább, hogy a' pokolvarok közötti különbség csak onnan ered, hogy a' pokolvar vagy a' kézen, vagy arczon 's annak szomszédságában jelen meg, 's így a' köztük való különbség csak a' helyet, mellyen tanyáz, érdekli.

1.) N. N. húsz 's nehány esztendős asszony, két gyermek' anyja, jó test alkotású 3 nap óta bal arcza' közepén tanyázó pokolvarban szenved; a' pokolvar tető pontját elérte; a' daganat bal oldalon a' nyakon keresztül a' mellig elterjed, feszülés érezhető a' bal láb-ujjakig. A' beteg kénytelen volt lefeküdni, a' láz tetemes, a' bőr száraz, a' fő valamennyire kábúlt, a' nyelés 's

Digitized by Google

lehelés keveset akadályoztatott. A' fájdalmak nem felette nagyok; égetők, feszűlők.

Külsőkép a' szokott szereket rendeltem; belsőbép borkövet, czúkorral bodzavirág' forrázatban. Estvefelé a' betegség' minden kórjelei megsúlyosodtak, a' min megütköztem (mert e' volt a' legelső pokolvaros betegem); de csak hamar észrevevém, hogy a' borongatások nem egészen rendeletim szerint alkalmaztattak. Most jelenlétemben úgy alkalmaztattam, hogy a' bal arczot, nyakat, 's a' mellnek egy részét befednék. Másnap' reggel örömmel láttam, hogy a' betegség megállapodott, 's a' daganat már valamit apadt is. Estve már sokkal kisebb volt a' daganat. Harmadnapra a' daganat nagyobb részint eloszlott; a' borongatások még használtattak, de ritkábban. 4-dik napon az üszög kivált. A' fekélyen semmi különöst nem lehetett látni; a' behegedés igen csekély seb' hátramaradásával hamar megtörtént.

2.) N. N. 30 esztendős tímárt, kihez a' betegség' 8-ik napja' estvéjén hivattam, következő állapotban találtam: jobb karja idomtalan alakú vólt, isszonyúan feldagadva. A' daganat a' kéztől kezdve a' felső kar' közepéig elterjedt, a' kéz majd egészen el volt roncsolva, 's csak a' hüvelyk- 's mutató ujjakat lehete megkülönböztetni, a' többi három ujjakból csak csontok látszattak az üszögös tömegből kiállani; a' kéz' 's előkar' egész terűlete egy összefüggő fekélyes tért képeztek felűleges elüszögösödéssel. Étvágy' hijánya, nagy szomjúság, fájdalmak, álmatlanság, láz.

A' pokolvar' támadásának helye a' negyedik ujjpercz volt.

Rendeltem a' szokott pokolvarelleni borogatásokat, kihagyván az ólmos írt; belsőkép gyökönke-forrázatot Haller savanyú nedvével; italúl vörös bort vízzel.

Azonnal beszéltem egy orvostársammal a' felső kar' csonkításáról, mint talán a' beteg' élete' megmentésére szolgáló egyedűli orvoslásmódról.

Digitized by Google

Milly kellemesen meg valék lepve más nap reggel a' betegséget csökkenésben találván, a' felső kar' daganatját majd csaknem egészen eltűnve, az előkar' genyedező daganatját elapadva, az általános létet is javúlva. A' szerek minden változtatás nélkűl folytattattak. A' daganat mindig jobban apadt, 's négy nap múlva egészen eltűnt. Az üszögös ujjak elhulltak, a' felűleges üszögös helyek nagy kiterjedésű bőrdarabokhan elváltak.

A' nagy kiterjedésű fekély, székfűvirág-forrázattal beköttetik, 's tisztúl nem sokára, azután a' behegedés' előmozdítására cserhéj-főzet ólomvízzel használtatik.

A' hegedés lassan történik, kivált az elhullott ujjak által okozott üregekben, mert a' beteg a' pokolkő' alkalmaztatását semmiképp sem akarta engedni.

Digitized by Google

TOLDALÉK.

Fölfedezése azon halálos pokolvar' orvoslásmódjának, melly leginkább ns. Csongrád, Csanád és Békes vármegyében dühösködve uralkodik:

Mellyet a' szenvedő emberiség iránt viseltető felebaráti részvételből 13. esztendei szerencsés próbatételei után közre bocsájtani kíván a' föntisztelt ns. Csongrád vármegyének egyik hites seborvosa: Steinbacher Gottfrid.

1825.

Nem a' hírvágy vagy a' haszonkeresés, hanem a' felebaráti belső részvétel, 's a' szenvedő emberiségen tőlem mint orvostól kitelhető segedelem iránt való forró kívánság birt engem ezen irásom' készítésére, mellyben én a' szerfelett pusztító, 's leginkább Csongrád, Csanád és Békes vármegyében uralkodó halálos pokolvar' orvoslásmódját adom elő.

Digitized by Google

Hogy ezt előbb nem tettem, egyedüli oka az: hogy én bizonyost akartam írni; már pedig illy orvoslásmódnak bizonyos és foganatos ereje' meghatározására néhány, még pedig szakadatlanul jó kimenetelű próbák kívántatnak. Tizenhárom esztendő' lefolyta alatt vizsgálódva éltem én ezen orvosló szerrel, 's mondhatom olly szerencsével, hogy azon betegek közül, a' kikre ezt alkalmaztam, kezem alatt ezen különben halálos pokolvarban egyetlen egy sem halt meg.

Egész barátsággal közlöm tehát én azt, a' pokolvar' rövid leirásával eggyütt, a' benne szenvedőknek orvoslási haszonvétel, a' beavatott orvosoknak pedig további vizsgálat végett, forróan kívánván: hogy ezen orvoslásnak másutt is szintugy mint e' környékeken, ugyanazon jóltévő 's bizonyos foganatja légyen.

Azon nyavalya, mellyről a' jelen munkámban értekezem 's mellynek magyar nevezete (mint fennebb említém) *pokolvar*, — németül: *Karbunkel*, — görögül: *anthrax*, — latinul: *furunculus pestilentialis*, tapasztalásom szerint leginkább Csongrád, Csanád és Békes vármegyében uralkodik. Ennek szomoru következése a' halál, 's egy esztendő alatt több száz emberek lesznek szerencsétlen áldozatjaivá.

Még kell azonban jegyeznem: hogy ezen ugy nevezett pokolvar igen is nagyon különbözik azon hólyagos tüzes pattanástól, melly noha nem halálos 's kevesebb fájdalmat okoz, ezen a' környéken pokolvarnak neveztetik. Ezen hólyagos pokolvarnak megesmértető jelei ezek: t. i. ez közönségesen a' kezeken 's kézujjakon szokott támadni, 's öt vagy hat nap alatt diónyi nagyságra megnövén összekékül, 's a' karimája vörösre dagad.

A' fenn nevezett betegséggel én a' következendő módon szoktam bánni, ugy mint: felvágván sebmetszőm-

Digitized by Google

mel (lancetta) hólyagát, az ollómmal lenyirom, 's napjában kétszer az alábbi első szerrel bekötöm, 's ezzel az orvoslásnak teljesen vége van. Csak azt kell még ide jegyeznem: hogy az efféle betegnek a' hideg levegőn járni tilalmas.

Egészen máskép mutatja ki esmértető jeleit ama' gonosz fajta pokolvar, az anthrax; mert az ebbe esendő beteg a' pokolvar' kiütése előtt egy, sőt két nappal is előbb magát lankadtnak, leroskadtnak és étkivánat nélkűlinek érzi; megesik mindazáltal olykor-olykor: hogy ezek az előjelek elmaradnak. Többnyire a' homlokon, vakszemeken, arczon, lélekző csőn, 's a' nyak' oldalain; szóval: a' főn 's arczon, támad; harmad napra hasonló a' beoltott 8-ad vagy 9-ed napi himlőhez, minden tüzes karima nélkűl, köröskörűl savóval (serum) teljes, sárgás és egy tollvastagságu bőrhólyaggal (mellynek sértetlenűl kell maradni), a' hólyag' közepén pedig egy feketélő pont látszatik. A' beteg csak néha érez viszketegséget, 's ottan-ottan éles nyilamlás-forma fájdalmat. Majd a' daganat nőttön nő, ezután annyira: hogy a' sérelmes fő egy tiz, vagy több itczés sajtár' nagyságára felfuvódik. Ekkor a' közepén feketélett pont már el kezd terűlni, 's nyolczad napra a' pokolvar' helye egészen fekete lészen, 's a' beteg félre kezdvén beszélni, 11-dik napra (közönségesen) meghal.

Ha az orvos az illy beteghez negyed napra hivatik, a' gonosz fajta pokolvart könnyen megesmérheti, 's az alább megírt melegítő borítgatást (fomentatio) alkalmaztatván tapasztalni fogja: hogy a' pokolvar azon állapotban fog maradni, mellyben azt találta; a' daganat sem fog nőni, a' sebvar pedig nehány nap mulva kezd meggyűlni: ez felvágatik, 's helye a' 3-dik számu orvosi szerrel napjában kétszer bekötetvén, az orvoslásnak 14 nap, legfeljebb három hét alatt, szerencsésen vége van. A' meglett, 40 vagy több évű, jól táplált embernél kénytelen voltam már harmadik napra a' 4-dik számú orvossá-

Digitized by Google

got (belsőkép) használni: ennél nyelvmocsok mutatkozott, a' mi ritkán történt. Illy bánásmód mellett örömmel tapasztaltam: hogy betegem 24 óra alatt jobban, 48 óra után pedig veszedelmen kivül volt.

Az előrebocsátottakból világos: hogy itt minden az anthraxnak igazi megesmerésétől függ, a' mi a' fennebbi leirás szerint olly orvosnak, ki a' himlőoltással csak valamennyire is esméretes, nem lesz igen nehéz; mindazáltal az anthraxxali bánás' tekintetében mégis meg kell jegyeznem: hogy az anthrax néha a' felső 's alsó ajakon is, hova az előbb kiszabott melegítéssel férni nem lehet, szokott támadni: melly esetben én a' 6-ik számu orvosságot lágy melegen egy összegyürt 's gyakran bemártott pamacsban (compresse) szoktam felrakatni.

Mitől 's mi módon támad az a' halálos pokolvar? mind ez ideig semmikép sem tanulhattam ki; a' leg egészségesebb ember is bele esik, 's pedig gyakran hirtelen; mindazáltal (ha szabad ezt közbe vetnem) a' paprikás, szalonnás, és kövér eledeleknek erre nézve nagy befolyásokat gyanítom, noha a' valóságos oknak kinyomozását az orvosi magosabb tudományra bizom.

Minekutána e' szerint én már mind leirását, mind nekem mindig szerencsésen kiütött orvoslását ezen gonosz tulajdonságu pokolvarnak világosan előadtam; nem lészen felesleges (úgy látszik) előadnom több eseteket, mellyek az általam gyakorlott módra vezettek, 's annakutána folyvást próbatételeimet szerencsés következéssel jutalmazták.

Első észrevétel.

N.N. mintegy 48 esztendős korában, midőn épen lakóhelyétől 5 mértföldnyire hivatalosan távol volna, arczájának jobb felén az orr mellett, a' szóba vett po-

Digitized by Google

kolvar egy kis viszketegséggel támadt. A' helybeli seborvos az említett urnak vigasztalására azt csekély pattanásnak magyarázván, olmos (diachylum) flastrommal ragasztja be. Azonban a' nyavalya napról napra annyira terhesedik, hogy az említett úr 9-ik napra haza térni kénytelen; hivatnak engemet, a' veszedelmet látom: 's mi volt mit tenni? Minthogy az általàm kigondolt orvosságról még egészen meg nem győződtem, 's egy gyermekes atyának sorsa szivemen mélyen feküdt, arra határozám magamat: hogy Bell' 1-ső részre 36. szakaszának utmutatását kövessem, egyszersmind orvosi tanácsot tartsak. Hijába volt minden; a' beteg 11-dik napnak estveli 9-ik óráján meghalt.

Második észrevétel.

Ugyanazon holnapban, u. m. septembernek 24-ikén, egy másik embertársom is ugyanazon gonosz pokolvar' veszedelmébe esik: ezzel is Bell' előadása szerint bántam; de ez is 13-ik napra ugyanazon pusztító nyavalyának szánakozásra méltó áldozatjává lett.

Ezen két rendbeli szerencsétlenek' halála olly szivrehatólag érdeklett engem, hogy a' Bell által kiszabott orvoslásmódot elmellőzni 's legelső alkalomkor e' helyett a' magaméval próbát tenni eltökélém.

Harmadik észrevétel.

Ezen nemű pokolvar egy tehetős gazda' kezefején támadt. Már 11 nap sinlett benne, midőn hozzá hivattam. Keze nagyon összedagadva, 's rajta, egy két forintoshoz hasonló kerekségre, az anthrax fekete volt.

Itt alkalmaztattam először az általam feltalált orvoslásmódot, a' melengetős borítgatást éjjelre, 's e'

Digitized by Google

mellett az 5-ik számu belső izzasztót nappalra rendeltem; 's napjában 2 csésze bodzavirág-theát adattam, 's csudálva szemléltem: hogy betegem 24 óra alatt jobban, 48 óra mulva pedig a' halál' torkából egészen kiragadva volt; azonban még néhány hétig az orvoslást folytattam. Megjegyzésre méltó: hogy a' meggyógyultnak 4 ujjai meredten maradtak: a' mit kétség kivül az okozott, hogy közbejövetelemig az anthrax nagyon elhatalmazott.

Ezen szerencsés kimenetelü eset után neki bátorodván a' következett 4 hónap alatt még tizenötöt (mindnyájoknak az anthrax az arczon támadt), gyógyítottam ki, 's még pedig minden rosz következés nélkül.

Miután ezen gyógyításmód napról napra bizonyosabbá lett, legkevesebbet sem kételkedtem azt teljes gyakorlásba hozni; 's valóban: ezzel több százakat életben megtartottam. Nagyobb bizonyságnak okáért a' jelesebbek, 's még életben lévők közül nehányat, kik életöket egyenesen ezen orvoslásmódnak köszönhetik, itt megnevezek, u. m. N.N. vármegyének földmérőjét, akkor 32 esztendőst, ugyanezen vármegye' fő fiskálisának hitesét, a' m. N. N. uraságnál egy irnokot, egy legjobb idejebeli kisasszonyt, 's a' fenn tisztelt m. N. N. uraság' juhász-gazdáját 's a' t.

Mindezeknek 's ezeken felül több százaknak ügyelésem alatt 14 nap, legfeljebb pedig 3 hét alatt, előbbeni egészségök helyreállott: a' minek következésében bátorkodom a' pokolvar' gyógyításának ezen módját a' késő maradékra is által bocsátani.

A' fennebb előadottakon kivül a' pokolvarrali bánásmódnak környülállásosabb előterjesztése nem lehet itt felesleges: A' mint a' pokolvaras beteghez hivnak, azonnali első lépésem az: hogy annak az első számu kenőcsöt, 's a' második számu melengetős borítgatást rendelem; a' kenőcsöt kerekre kivágott ruhácskára, melly a' sebet egészen belepi, jó vastagon mázolva, napjában kétszer, sőt háromszor is, felrakatom. A' 2-dik számu melen-

Digitized by Google

getőt pedig a' két első nap éjjel 's nappal minden negyed órában háromszor újítatom; a' harmadik nap már csak nappal tétetem ezt, 's éjszakára csak az első számú kenőcsöt ragasztatom fel; 's igy bánok a' 4-dik napon is. Ha pedig az 5-dik napra is fennmaradna a' daganat, a' melengetőt tovább is folytattatom: ez azonban ritka eset. Ekkor a' pokolvarnak a' varát ugyancsak szemügyre veszem; 's ha látom: hogy ez körében tág 's lelohadt, előveszem pincettemet, 's vele felemelvén, azt a' tartó bőrhártyától óllóval szépen elmetszem. Ha pedig ezt egyszerre meg nem tehetem, másszor próbálom. A' sebet azután a' 3-dik számú flastrommal napjában kétszer bekötöm, valamint akkor is, ha a' var még le nem vevődött. A' varat erőltetéssel soha sem veszem le, 's másoknak is tiltom. E' mellett a' beteget 4—5 nap ágyban hagyom, 's az 5-dik számú bodza-theát napjában kétszer adatom. A' vizen kivül másféle italt nem engedek. Ha pedig a' daganat, melly közönségesen negyed 's ötöd napra szokott eloszlani, egészen megszünne, akkor betegem előbbeni életrendjét bízvást folytathatja, 's az orvoslás alól kikerül.

Ezen szerencsés fölfedezésem, melly szerint 13 esztendő' elfolyása alatt ezen gonosz természetü pokolvarból, a' nélkül, hogy csak egyetlen egy is meghalt volna, számtalanokat kigyógyítottam: olly gyönyörüségemre, olly lelki megnyugtatásomra szolgált, hogy annál fogva megihleltetvén: jó Istenemhez fohászkodva felfogadám: hogy az ő szent felsége' kegyelméből még hátra lévő napjaim' folyta alatt az ezen nyavalyába esendőket ezután minden különbség nélkül egyedül felebaráti szeretetből, legkisebb jutalom nélkül, fogom gyógyítani, jelentvén egyszersmind azt is: hogy az előfordulandó esetre nézve a' helybeli gyógyszerárost is mindenre megtanítottam, 's e' mellett a' t. t. lelki pásztorokat minden vallási különbség nélkül megkértem arra: hogy ezen pokolvart ugy is jól esmérő közönséget egyenesen az említett

Digitized by Google

patikáriushoz, kinél a' szükséges orvosló szerek mindenkor készen találtatnak, utasítsák.

Gyógyszerek a' pokolvar ellen.

1-ső szám.

R. Ungv. Lythargyri unc. unam.
D. in fict.
Sign. Az anthraxra való.

2-dik szám.

R. Specier. Caephal. resol. unc. tres.
Coque in libris decem aquae fluv. vel fontis
ad collaturam libr. octo.
adde:
Aceti Lythargyri unc. unam.
M. D. in olla.

Sign. Jó melegen, a' mint csak elállhatni, minden fertály órában 3-szor, 7—8 szorosan összehajtogatott viseltes gyolcs ruhát bele mártván, az anthraxra kell rakni, hogy vele a' daganat is beborítassék.

3-dik szám.

R. Uugv. digest. compos. unc. unam.
D. in fict.

4-dik szám.

R. Fructus Tamarind. unc. unam et semis.
Cremor. tartari drach. duas.
Coque per ½ horam ad collaturam unciar. octo.
adde:
Mannae calabrinae.
Salis mirab. Glaub. aa. unc. unam.
Syrupi Rubi idaei unc. unam.
M. D. in V.

Sign. Minden órában fél kávésfindzsával.

Digitized by Google

5-dik szám.

R. Flor. Sambuci unc. unam.
D. pro thea.

R. Aquae flor. Sambuci unc. octo.
Roob sambuci.
Spirit. Mindereri aa. unc. unam.
Camphorae gran. sex.
Syrupi Rubi id. unc. unam.
M. D. in V.
Sign. Minden két órában 2 evő kanállal.

6-dik szám.

R. Aquae rosar. rubr. unc. octo.
Essentiae myrrhae drach. unam.
Aceti Lythargyri drach. duas.
M. D. in V.
Sign. Pamacscsal borongatni lágy-melegen.

Digitized by Google

FOGLALAT.

Lap.

Bevezetés 9

I-ső szakasz.

A' betegség' leirása 15
Az idiopathicus, vagy magyarországi pokolvar 16
Lépfene-pokolvar 29
Fattyú pokolvar 32
Az anthrax 33
Tárágy 34
Üszög 35

II-dik szakasz.

A' pokolvar' természete 35
A' pokolvart bélyegző tünemények . . . 36
A' pokolvar-méreg 48
A' pokolvarnak egészségbe, vagy halálba
való átmenetele 50

III-dik szakasz.

Okfürkészet 55
A' pokolvar' kórtanítmánya 64

IV-dik szakasz.

Jóslat 74

V-dik szakasz.

Óvó módjai 77

VI-dik szakasz.

Gyógyító módja 79

Digitized by Google

A'

MAGYARORSZÁGI

POKOLVAR,

ANNAK TERMÉSZETE, OKAI,

ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

IRTA

CSORBA JÓZSEF,

O. DR., A' PESTI ORVOSI KAR' TAGJA, NS. SOMOGY VMEGYE' FŐORVOSA ÉS TÁBLABIRÁJA, A' M. T. TÁRSASÁG' L. TAGJA.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1837.

Digitized by Google

Multa enim in modo rei, et circumstantiis ejus, nova sunt, quae in *genere* ipso nova non sunt: qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent.

Baco de Augm. Scient. L. 4.

Digitized by Google

VEZÉRSZÓ.

Hogy országunkban is különbféle vidékeken, 's az idő'sorának különbféle pontjain, a' pokolvar különböző alakban 's kisebb vagy nagyobb veszélyességgel szokott előfordulni: azt tapasztalás bizonyítja, de az ész is azon alapoknál fogva tanítja, mellyek után tudjuk, hogy minden vidéknek vannak saját, természeti, és polgári, betegségeket szülő, és azokat különbféle módosítással előtüntető okai.

E' szerint a' végtelen különbségben gyönyörködő természetet kell itt — ha nem az egyes vonásokig és hajlásig is ugy kisérni, hogy egymikről (individuum) legcsekélyebb jeleket leirjunk, — de mégis úgy ábrázolni, hogy egyes tapasztalásunk' háramlata (resultatum) után, a' kérdésben lévő betegségnek, létalapos tu-

Digitized by Google

lajdonságai szerint, olly rajzolatját adjuk, mellyből honi orvosaink, 's némiképen nem-orvosaink is előforduló esetben azt megesmérjék 's okosan gyógyíthassák.

Számos évektől fogva szolgálok olly megyében, hol ezen betegség gyakori, sőt — a' mint amaz orvosi egünkön fénylett 's nem régen elhunyt Ecksteinünk tatanító-székéből mondta vala egykor — *vidéki*; honnan ezelőtt néhány évekkel a' fő méltóságu kormányzó fő hivatalnak is kellett — ezen nyavalyának egész helységet a' közfigyelmet ébresztőleg meglepte kor — tudósítást adnom; 's hol, kivált e' lefolyt nyárban (1834.), messze és népre-terjedten láttam és látták azt minden körülem levő orvosok: azért gyávasággal vádolna lelkem, ha nem szólanék, kinek a' gondviselés illy alkalmat ada, arról a' természet' könyvében olvasni.

Ha előadásomban az irók' közönséges rendét, elosztását nem követtem, sőt talán az olvasó' vagy biráló' nézetét sem érhettem el: bocsánatot kérek, sőt reménylek is; mert az akadémia által feltett kérdés a' *pokolvart*, mint *nemet* (genus) tűzte ki, 's országunkban ennek különböző fajzati jőnek elő, melylyeket az előttem esméretes irók szerint vagy hiánosan vagy ugyanazon fogatokat ismételve lehetne egyenkint külön leirni, a' mint az alább ki fog tetszeni, és egyébiránt is kérdésünkben a' *pokolvar' természete* bizonyosan nem a' kórtudomány' szoros okfejei szerint korlá-

Digitized by Google

toltan volt czélozva (melly szerint a' betegség' természetén csak létalapos jeleinek az ébresztő okok és a' betégség' tüneményei közt álló foglalatját kellene értenünk); azért, hogy annak minden tulajdonságait jobban előszámlálhassam 's értekezésem világosabb és hasznosabb lehessen, egyszersmind ezen fogat alá csúszni szokott szemlélődéseket, időről időre változni szokott képzelődéseket kerülhessen; annak bővebb előadását történeti és nevezeti tekintetben, alakját, helybeli jelenségeit a' vele járó láz szerint irom le: hogy igy ezen érzéki adatokból, kivált az okokról szóló fejezettel, hol aljazatáról is lesz szó, összekötve, annak *természetét* az ész láthassa; sőt eredetét, és az életerőre hatását, mellynek reflexusa magát láz által nyilvánosítja, vévén nézet pontul, más hasonló betegségektől különbözését, és, a' mennyiben a' közönséges fogatoktól a' gyógyítás' körében egyes esetekhez közelíteni kell, felosztását is adom; egyébiránt az egyes betegségek historiáját, mint a' logica synthesisre csak anyagot adó kutfőt, vagy elmellőzve vagy csak igen röviden érdekelve.

Orvosi tudományunkban a' felosztás, noha némelly szabályok szerint történik is, inkább az iró' gondolkozásától függ, mint a' természetben létező okoktól, hol nem annyira szoros korlát, mint csak lejtő (nuance) különbözteti valamelly *nemi* betegség' *fajzatait*. Azért az élet' viszonyai közt olly sokszoros bilincsekben csüg-

Digitized by Google

gedező tudományunkban azon égi 's vigasztaló tulajdonát mindegyikünk megengedi a' másiknak, hogy ködös körünkben, a' közönségesebb 's létalapos vonatok szerint adott leirás után, egyes esetekben, kiki maga szemével láthasson, és igazságkereső ösvényén maga lábán járhasson.

Digitized by Google

I.

A' POKOLVAR' TERMÉSZETE.

A' pokolvaron értem azon saját tulajdonságú, gyuladt kelést a' bőrön, melly feldagadván vörössé, kékessé, violaszinüvé, és szén-feketévé válik, a' gyuladt udvaron apró kása-, vagy borsó-, sőt magyoró - nagyságu hólyagocskák emelkedvén, az üszögösödésre különös hajlandósággal; magában a' kelésben viszketést, feszülést, tüzes égetést érezvén a' beteg, a' láznak különbféle mértékü létalapos jeleivel (cum esentialibus febris symptomatibus diversi gradus).

Bővebb előadása.

a) Történeti és nevezeti tekintetben.

Mióta az emberi nemzet e' földön lakik, több betegségek' sorában, ritkábban vagy gyakrabban, bizonnyára előfordult a' pokolvar is, a' mint a' levegő' hatásának — különösen nagyon melegnek — a' bőr ki volt téve, 's a' mint a' levegőnek is önerejü élete ezen betegség' származására hajlandóvá tette, elszórva

Digitized by Google

vagy népre-terjedten a' föld' lakósit. Azért világos említés van erről Celsusnál, Galenusnál, Paulus Aeginánál, Pliniusnál.

Nálunk Magyarországon is a' legrégibb iróktól fogva van erről említés téve, és a' falusi nép esméri azt, — mint minden más, ugy a' magyar köznép is hajlandó lévén a' betegség' eredetét a' jó vagy gonosz lélektől származtatni — rege szerint ezen bőr-betegség boszorkánytól, vesztéstől, öntéstől származik; azért hivják *pokolvar*nak, nem — a' mint némellyek akarják — *pokolvár*nak. Munkásságom' körében azonban számtalanszor örömmel hallom a' nép' szájából a' *fekete hólyag*, *üszögös kelés*, *mérges pattanás* neveket is. Deákul — a' görög ανθραξ-tól — pruna (szén), mások Celsus után *carbunculus*, sőt némellyek a' kelés' tetején mutatkozó hólyagocskáktól *pemphigus* nevet megtartván, ezt még a' szerint czímezik melléknévvel, a' mint ez vagy amaz tartományban volt alkalmok szemlélni, gyógyítni, leirni; igy: *carbunculus* v. *pemphigus hungaricus*, *polonicus*, *septemtrionalis*, *gallicus*, vagy görögösen *anthracophlyctus*; némellyek: *anthracia*, *anthracosia*, *anthracoma*, *carbo*, *carbunculus*, *rubinus verus*, *codisella*, *granatismus*, hozzá tévén vagy elhagyván a' meglepett hely' nevét, p. o. *carbunculus mammae*, *oculi*, *palpebrarum*; mások a' kelésnek jobbra vagy vészélyre elválni nagyobb hajlandóságát tekintvén: *pustula* v. *vesicula maligna*, *gangraenosa*; végre némelly különböző irók — a' mint alább kitetszik, vélekedésem szerint: hibásan — *ignis persicus*, *pustula Esthoniae* névvel nevezik ezen betegséget.

Valóban azt hiszem, hogy ez is mint más betegség a' Pandora' szelenczéjéből eleitől fogva elhatott az emberi nemzetre a' szerint, a' mint kivált az éghajlat' melegsége és a' levegőnek sajátsága annak divatozását elősegítette; innen lettek azon sokféle nevek. Hajdankori hőseink, mint Hippokrates, Celsus, világosan és mint igen közönséges dol-

Digitized by Google

got említik ezt: nevezetesen az első (*Hippocr. de morbis popul. Liber* 1-*us Aegr.* 9-*us*) egy kórtörténetet beszél el *), mellyben, noha ő a' betegséget meg nem nevezi, a' pokolvarra csalhatlanul reá esmérünk. "Criton — ugymond — Thasusban egyenes testtel sétálván, lába' hüvelykén erős fájdalmat kezdett érezni. Azon nap lefeküdt, borzadva, szorongatva, kevessé hevülten, éjjel félre beszélt. Másnap renyhe daganat foglalta el az egész lábot, a' boka-tájon vereslő és feszűlt. Fekete hólyagok, forró láz; eszelősködött. A' végbélen csupa epe, 's elég nagy mennyiségben, ürítetett ki. Kezdettől másod nap megholt". Ugyanaz más helyen (*De morbis pop. Libro* 3-*o pag.* 151.) nyilván megnevezi **): "Nyáron sok pokolvarok, és más nagy hólyagok, mellyek *rothadás*nak neveztetnek". Az utóbbi (*Libr.* 5-*o. Cap.* 28.) bővebben leirja ***): "Alig van a' pokolvarnál gonoszabb. Jegyei következendők: vörösség, mellyen kevessé felemelkedett hólyagocskák vannak, leginkább feketék, néha szederjesek, vagy halaványok; ezekben ev látszik foglaltatni; alatt színök fekete; maga a' test száraz, 's keményebb mint természetesen kell lennie; körül mintegy var vagyon, és ezt gyuladás környékezi; azon helyen a' bőrt sem lehet felemelni, hanem az alatta lévő hushoz mintegy hozzára-

*) Critoni in Thaso erecte obambulanti pedis dolor fortis a magno digito coepit. Decubuit eadem die, horridus, anxius, parum subcalescens, nocte desipuit. Secunda die tumor laxus per totum pedem et circa malleolum subrubens cum distentione. Pustulae nigrae, febris aucta insaniis. Ab alvo vero mera, biliosa, satis multa prodibant. Mortuus est altera ab initio die.

**) Carbunculi per aestatem multi, et aliae, quae seps vocantur, pustulae magnae.

***) Non aliud carbunculo pejus. Ejus notae hae sunt: ruber est, superque eum non nimium pustulae eminent, maxime nigrae, interdum sublividae, aut pallidae; in his sanies esse videtur infra; color niger est; ipsum corpus

Digitized by Google

gad; az álom elnyomja; néha borzadás vagy láz támad, vagy mindkettő. 'S ezen rosz mintegy gyökereket vervén terül, néha hirtelenebben, máskor lassabban; haladtában fölül is megfejérszik, későbben megkékül 's körűlötte parányi hólyagocskák támadnak, és ha a' gyomor- vagy torok-tájra esik, az életet rögtön eloltja. Nincs jobb azonnal kiégetni. 'S ez nem is bajos, mert nem érez, mivel azon hus kihalt."

Ugyanilly módon fordul ez elő az Aeginai Aetius Paulusnál stb., kiknek irásaikkal sok századokon keresztül a' közép idő, egyéb tudományok' hanyatlásával együtt, mint más tekintetben is, megelégedett vala; 's csak azzal érték meg, ha az *antrax*-ot vagy *carbunculus*-t legfeljebb mint a' napkeleti pestis' kórjelenségét említik, a' mint azt Sprengel után tudhatjuk, midőn az 1348 és 1350 esztendőkben egész Azsiát és Európát pusztította, és fekete halál (*schwarzer Tod, atra mors*) név alatt még a' nemorvosoknál is az örökké zöldelő borostyányos olasz költö' Laurájának sem kedvezett nyavalya historiai 's poetai leirások tárgyává lett. Sőt a' tudományos horizonra világot lövelett 15-dik században inneni időben is csak a' 18-dik század leve olly gondos és figyelmes, hogy ezen kék hólyagos betegséget, még a' régiekkel is vetélkedve 's azoknak irásaikat birálva vizsgálgatták és leirták. — Ekor kezdték ennek nem csak külső formá-

---

aridum, et durius quam naturaliter oportet; circaque quasi crusta est; eaque inflammatione cingitur; neque in eo loco levari cutis potest, sed inferiori carni quasi affixa est; somnus urget; nonnunquam horror, aut febris oritur, aut utrumque. Idque vitium subteractis quasi quibusdam radicibus serpit, interdum celerius, interdum tardius; supra quoque procedens inalbescit, dein lividum fit, circumque exiguae pustulae oriuntur: et si circa fauces stomachumve incidit, subito spiritum saepe elidit. Nihil melius est, quam protinus adurere. Neque id grave est; nam non sentit, quoniam ea caro mortua est.

Digitized by Google

ját, hanem természetét is vizsgálni 's buvárkodva fejtegetni, valljon ez, a' mi elszórva vagy népre terjedve néha látszik, különbözik-e attól, a' mi napketi pestises betegeknél megjelenik? 's a' fekete-hólyag tulajdon nemű betegség-e vagy csak kórjele másnak? valljon mi okozza ezt? és valljon ragadós-e ez vagy nem?

E' tekintetben a' francziák' érdemeit különösen meg kell esmérni; nevezetesen a' többek közt ezen század' utólsó negyede szülte Thomassin' koszorúzott munkáját (*Sur le charbon malin, ou la pustule maligne. Paris* 1780.) — Eneaux' és Chaussier' értekezését (*Precis sur la pustule maligne Dijon* 1785.) — Gautier' vizsgálódását (*Considerations générales sur la pustule maligne et sur les causes de cette phlegmasie gangreneuse. Paris* 1810.) — Ugyan Párisban Bayle vítatta azt oskolai módon 1812-dik eszt., hogy ezen betegség ragály nélkül is származhat, különben azon tulajdonságokkal birván; és Napoleon' orvosa Larrey, kinek a' tábori zsarolások miatt sok nyomorúságot volt alkalma látni, környülményes leirást, és egyes beteg' történeteit is, eleven ecsettel adott erről nekünk. Környülményesebben irja ezt le a' világszerte elhatott hires *Dictionaire des sciences Medicales Tom. XLVI.*

Ez után ügyeltek a' munkás németek is, és örök oszlopot érdemlő Nestorunk Hufeland' Journáljában több helyeken vannak erről esmértetések, mint elszórt vagy vidéki betegségről. Irt erről Bernstein *Med. chir. Abhandl. über den Carfunkel. Frankf. a. M.* 1812, *és Langenbeck.* — De levilágosabban és legtöbb figyelmet valamint fordítva ugy ébresztve adja ezt Rust *Magarina*' több darabjaiban, — 's ugyan ő irja ezt le, a' multakat birálva, alphabet rendben irt nagy munkájában, melly illy czím alatt: *Theoretisch-praktisches Handbuch der Chirurgie, mit Einschluss der Syphilitischen und Augenkrankheiten* etc. 1830. *Berlin, Wien.* — Sőt az oskolai kézi könyvekben is adnak ma már az anthraxnak bizonyos helyet rend-

Digitized by Google

szeres rothasztó charakterü gyuladások' sorába iktatva, mint p. o. Hildenbrand, sőt a' tömött Jatrike is *Vol.* 2. a' daganatok' (oncoses) sorában. Számtalan említés van erről a' *Salzburg. med. chir.* folyóirásban.

Korunk, mellyben a' napnyugoton és keleten dühösködő Bellóna több nyomorúságok közt a' betegségeknek, nevezetesen a' ragályosoknak is, szülője sok alkalmat ada a' nyavalyák' természete' vizsgálására, és a' saját nemü ragályoknak természettudomány szerint meghatározásukra; mi tanulhattuk meg: mi az egész, mi a' fél ragály (contagium perfectum, inperfectum); mi esmérhetjük szorosabban a' pokolvar' természetét is, kik még azon fennforgó kérdésről is olvashatunk, valljon van-e atyafisága a' nálunk szórványos v. járványos pokolvarnak azzal, melly a' keleti dögkórban mutatkozik?

Korunkban ügyelnek erre a' gyógyító orvos' körén túl a' kormányszékek is; 's innen van, hogy a' fels. kir. helytartótanács minden köz hivatalú orvosoknak (physicusoknak) hivatalos utasításban adta már 1796-b. hogy ezen betegségre ügyeljenek; mintha sejdítette volna a' bölcs kormány ennek, melly csak elszórva 's igen ritkán fordult elő, egyszer még talán népre-terjedtségét, veszedelmes atyafiságát.

E' lefolyt esztendő időjárási tekintetben is (a' nagy hirű csillagvizsgáló *Albert Ferenczünk* után szólván) nevezetes vala, 's felejthetetlen fog maradni. Rendkivűli hévség, nedvességbeli hiány 's aszály valának általánosan az 1834-dik esztendő' időjárása' bélyegei.

A' kevessé hideg telet (mert — 6° — 8° Reaum. alább nem volt sem jannariusban sem decemberben; ellenben + 6 — 12 körül többször volt ugy, hogy Sz. Pálnap tájban fák virágoztak, méhek repkedtek) követé a' száraz igen szeles tavasz, ugy hogy martius' 19-d. táján a' szélvészek miatt szinte utazni sem lehetett. Erre jött a' hasonloúl nagy szárazságu és soká tartott nagy melegségü nyár, mert hévmérőm többször mutatott + 30°;

Digitized by Google

's ugyan száraz és meleg volt az ősz is, mert septemberben, octoberben, novemberben a' hévmérő + 21° és + 5° közt volt, csupán octob. 27-d. vala egyszer az 0 alatt, 's novemb. 20-d. egészen — 4°.

"Egészen felhőtlen vala az ég 12, egészen borult 40 nap. Eső esett (egész esztendőben csekély) 84, hó 21 napon. Köd leplezé a' völgyeket 110-szer. Jégeső csak kétszer, égi háború 19-szer tapasztaltatott. Az első villámlás ezen esztend. majus' elsőjén szemléltetett, az utólsó égiháboru october' 17-d. történt. Az esztendő' legmelegebb hónapja julius volt, a' leghidegebb december, ámbár a' hévmérő leglentebb febr. 11-d. állott; *általánosan az esztendő' közép hévsége egész fokkal álla fönnebb, mint máskor nálunk lenni szokott.* A' szelek közt egész esztendőn által az éjszaknyugoti uralkodott, ez 401-szer fútt, a' többi szelek közül az éjszaki 214-szer, déli 210-szer, napkeleti 15-ször, nyugoti 22-szer, d. k. ny. 15-ször, e. k. ny. 59-szer, d. ny. 121-szer. Szélvész vala 18, szélcsend csak kettő. A' legkeményebb szélvész mart. 11-kén és decemb. 24-én dühösködött. — Az egészen rendkivüli tünemények közül csak azon földrengést kell említnem, melly octob. 15-én reggeli 7 orakor hazánk' 's a' szomszéd Lengyelország' nagy részét általfutotta, és sok helyeken pusztításának elég szomorú nyomait hagyá".

Hippokrates' szavai szerint a' nyár' követője, 's — ha meggondoljuk a' mostani reánk sugárlott physikai esméretek' világánál — a' levegő' ön-élete' és alkrészeinek minemüsége' változásának okozatja lévén a' népnél — mint más betegség is — a' pokolvar: az, ezen rendkivűli időjárásu évben, rendkivűl gyakori volt vidékünkön, ugy hogy már majus' végén, juniusban, noha ritkán, előfordult a' kék hólyag; a' betegek vele még fenn jártak. Juliusban már a' láznak minden jeleivel, noha még elszórva, ágyba estek a' betegek, és a' megüszögösödöt részt házi vagy patikai szerrel több hetekig kellett gyogyíta-

Digitized by Google

niok. Agustusban az illy betegek' száma megszaporodott, hogy ritka nap volt, midőn az orvost illy beteg fel nem kereste, nagy forróságban, nyughatatlanságban, szorongatásban; mert a' nép közt is elterjedt azon hir, hogy az a' fekete hólyag ragadós és halálos. Igaz pedig, hogy 20 — 30 között halt meg egy, ha orvoshoz folyamodott, 's különösen ollyan, kinek ábrázatján, nyakán, tehát közel az agyhoz kelt az a' hólyag; de mivel más esztendőben az illyennel fenn szoktak járni, 's legfeljebb egy nap feküdtek, 's csak házi szerrel is, p. o. kovászszal, sült veres hagymával, paprikás szalonnával, meg szokták vala gyógyítani; most pedig a' legerősebb férjfi is 12—24 óra alatt lábáról leesett; a' tag, méllyen a' szeder-fekete hólyag kelt, felette nagyra dagadt, rubin vagy meggy-veres széles udvarral, 's némelly beteg meg is halt; azért falusi embereink az orvost megkeresték, ugy hogy a' többek közt egy orvosnak 20 — 30 betegje is volt illy betegségben.

Én magam is augustus' 20-kától fogva nov. közepéig 20-nál többet orvosoltam, és az egész megyében orvosolt mindenik orvos, 's mindenik vallja, hogy ezen évben járványos volt. Voltak köztök a' legszebb növésü, jól táplált fiatal legények, öregek, futkosó gyermekek, (csecsemő csak egy, ki meg is halt), asszonyok, — 's többnyire mind feküdt 5 — 7 nap; azután pedig az üszög által kifekélyesedett helyet genyesztő 's forrasztó írokkal 1 — 2 hétig kellet kötözni. Mindazáltal olly belterjjel nem tapasztaltam, mint 1828. augustusban, midőn J. kis faluban — melly magas dombon esik, alatta széles kiterjedésü mocsáros erdők vannak, 's népessége 600 — 14 nap alatt 40 beteg volt, ugy hogy egy háznál az apa, anya, gyermekek szenvedtek benne 3 — 4 hétig, 's azután vége lett. De most az egész vidéken még nov. innen is — noha már ritkábban — előfordult: ugy F.-szon láttam a' következett januarius' végén (melly ismét igen lágy volt) egy cseçsemőnek lábszárán 's karján,

Digitized by Google

ki meg is halt. Ugyan K.-ti 60 esztendős, különben jó alkotásu ember a' nyaka' csigáján hordozta ezt hozzám minden 3 — 8-d. nap, mig meg nem gyógyúlt.

b) *A' pokolvar' alakja* (hypotyposis).

A' bőrön, annak inkább mezítelen részén: a' kézen, lábon, ábrázaton, nyakon, kezdődik egy pont vörösödni, viszketni, feszűlni, kevessé fölemelkedni, dagadni; ugyan ezen ponton ömlik ki egy kis köleskása-forma pörsenés, eleinte nem igen fáj, de 12 — 24 — 48 óra mulva a' beteg égető fájdalomról, kiállhatatlan viszketésről panaszkodik, ugy, hogy azt az együgyü beteg többnyire felcsipi, felvakarja; a' vörösség, keménység, daganat különbféle fokra és nagyságra emelkedik, de mindenkor kerék; némellykor egy krajczár-, egy tallér- sőt egy tenyérnyi nagyságu, kivált az ábrázaton 's annak a' járom-csonton feljül eső részén kelve az egész főt is ellepő; a' vörösség eleinte a' rózsa-, azután gránát-, vagy meggy-színig különbféle, mig a' pirosnak minden lejtőit mutató udvarnak közepén azon első kása-forma pörsönet setétes, kék, fekete, lencse-, borsó-, mogyoró-nagyságu hólyaggá válik, midőn vagy azonegy emelkedik feljebb, vagy több aprók származván egybefutnak, 's igy azon kerek, szürke vagy fekete foltot mutatják, mellynek környékén a' vörösség és gyuladás messze hat. — Ha ezen hólyagot fölmetszük, vagy magától fölfakad, belőle savós-vöröses nedv feccsen ki (melly eleve nem olly égető, mint a' régiek hitték, és a' bőrt, mellyre foly, nem ingerli); — látszik, hogy a' bőr mélyebben szenved és az megüszögösödött *) fekete vart mutat (honnan talán a' *pruna* név); némellykor alólról szivárog kifelé — kivált ha a' körszélről befelé nyomogatjuk — egy

*) Valamint a' gangraena és sphacelus szót az újak méltán synonymáknak veszik: ugy én is az üszög és fene közt különbséget nem teszek.

Digitized by Google

vagy több kerek, önkint származott vagy metszés által okozott lyukakon a' véres ev; a' hám kisebb vagy nagyobb darabokban köröskörül lefoszlik. Némellykor pedig, a' mint a' hólyagból önként vagy mesterség által kifoly a' nedvesség, azonnal a' gyuladt rész száraz bőr-keménységü és feketeségüvé lesz (mumificáltatik), honnan némelly orvosok amazt nedves, ezt pedig száraz pokolvarnak is hivják. Láttam olly esetet is, hogy az illy kelés körül nagyobb tájon elöntötte a' bőrt köleskása-módra a' kiüteg; sőt láttam, hogy más illy üszögösödő hólyag is keletkezett mellette. A' hol a' környülmények kedvezők, ott kerekdeden, csak házi szerre is (mert a' köznép valamit, p. o. sült vöröshagymát vagy kovászt, paprikát stb. mindig használ) elválik a' kemény fekete bőr 7 — 14 nap, evesedés alatt darabokban lehull, aztán, a' beteg' helyezetéhez képest, elébb vagy utóbb, jó geny következvén, bebőrösödik, főkép a' husos részen; sőt láttam olly esetet is, hol a' kék-barna hólyag korán felmetszetvén 's helyben erős ingerlő szerekkel kötöztetvén, belső czélirányos szer is adatván, 2 — 3-ad nap a' hólyag alatti rész tiszta pirossá vált, 's csak mint felüleges seb, p. o. mint az erős hólyaghuzó tapasz után szokott lenni, gyenge irra néhány napok mulva meggyógyult. Máskor, kivált a' hol csontosabb az ezen bajtól meglepett rész, p.o. a' homlokon, a' láb-, vagy kéz-fejeken, ujjakon: ott mumia-módra úgy oda szárad az üszögös bőr, hogy minden szorgalom és gyógyszer mellet is 2 — 3 hétig is hordja az aszú bőrt a' beteg, mig ahhoz értő, ollóval vagy késsel, azt le nem vágja. Közönségesen az üszögösödött mintegy mumificált, a' belső és az alatta lévő részhez erősen ragadó var körül, származik vörös udvar, melly különbféle szineken — zöldes-, kékesen — átmenvén, hólyagocskákkal megtelvén, hasonlóan megüszögösödik, némellykor pedig az *elválasztó vonalat* alkotja, a' tagnak különös elromlása nélkül, hacsak inat nem ér. Ellenkezőleg, főkép

Digitized by Google

olly részen, hol kövér sejt-szövet sok van, mély pusztításokat, a' vérerek' emésztődését, poshadó feloldozásokat tesz, szélesebben is terjed, midőn az őrlobvonnal a' természettől gyáva hatással tétetvén, több-több részt lep meg ezen üszögösödő gyuladás, mig végre nagyobb küzdés után csakugyan vagy az elválasztó gyúladt kör korlátolja a' helybeli halált, vagy — ha nem — ennek következésében az egész egymi áldozatja lesz a' rothasztó láz minden jeleivel az eleve kicsinynek látszott bajnak. Különös tulajdonsága azon elhalt barna bőrnek, hogy késsel alig lehet metszeni, rugós és feszes, szíjas tulajdonsága miatt, 's ha scarificaljuk, az elevenig nehezen hatván által rajta a' kés, ugy szivárog át rajta a' vér; különben szinére nézve egészen hasonló azon égetéshez, mellyet égető hamag (lapis causticus chir.) a' bőrre vastagon téve okoz. Legszembetünőbb azon pusztítás, mellyet okoz, ha az ábrázaton, ajakon keletkezik; mert a' pofán, szemöldökön, homlokon a' tarjagos vörösség orbáncz-módra elterjedvén a' kezdet' pontja körül, hol a' hólyagocska mutatkozott, mintha kikerítezték volna, kerekded, 's — ha az ajakon — olly hódforma kisebb 's nagyobb csonkítást okoz.

Mindezen jelenségei mellett a' pokolvarnak eleinte magát a' láz nem nyilványosítja, 's ez szokta a' beteget könnyelmüségre, az orvosokat kevés figyelemre vinni. Noha, ha élesen szemléljük a' dolgot, nem lehet képzelni, hogy önrészeire ügyelő életerőnk illy veszteségnek, helybeli halálnak készülését ne sejdítné, 's az ellen törekedését a' véredény-rendszer' mozgása, visszahatása által ki ne fejezné. Minden feszült képzelődés nélkül tapasztalásból szólok: az ember, kivált a' szegény zsarolt paraszt ember, kinek ez a' kéjletben élő rangú felett tulajdona, kisebb bajra, lázra testében nem igen ügyel, 's igy orvosa sem; — én többnyire minden betegeimet meg szoktam kérdezni, hogy' érzette

Digitized by Google

magát ezen pattanás előtt? 's alatta? többnyire mind azt vallja, hogy az előtt már 1 — 2 nappal lankadt volt, és az étel jól nem esett. A' láz (febris) létalapos jelei közt a' kedvetlen közérzés (coenesthesis), a' bágyadtság nem olly állandó-e mint a' sebes érverés? — De én, mikor már a' hólyag fölemelkedik, még egy beteget sem láttam, sebes érverés, forróság, szómjúság, bágyadtság, és így láz nélkül, csakhogy az a' legalsóbb foktól a' legfelsőbbig különböző. Ugyanazért azt mérészlem mondani, hogy a' pokolvar láz nélkül soha sincs, tekintvén azt azon betegben, ki azzal fennjár, egész a' legveszedelmesebbig, ki az ideges láz' minden jeleivel a' halál' révén van, — mellynek legalsóbbját a' fennjáró pokolvaras betegben, legfelsőbjét a' rothasztó lázban, sőt a' keleti dögkórban vélem kinyomva lenni.

Egyébiránt a' láz mikor fejlik egészen ki? mikor fajul roszabbá és roszabbá? az a' beteg' különbféle alkotásától, helyezetétől, 's magának a' pokolvarnak helyétől, a' mint az a' nemesebb élétműhöz, névszerint az agyhoz, közelebb van; végre és nagy mértékben azon októl függ, melly kivált anyagi 's erőnyi tekintetben — mint p. o. a' lépfene' elragadása által — a' betegséget okozta.

Közönségesen az eredeti hólyagocska' megjelenése után az első éjjel nyughatatlan a' beteg 's nappal bágyadt, huzódozik, a' kásaforma pattanás körül égetésről, 's általában kedvetlenségről panaszkodik. A' következő 2 — 3 nap különösen estve felé növekednek ezen kórjelek. A' bőr száraz, forró lesz, az érverés némellyeknel szapora, tele, feszes, némellyeknél összehuzott, lassú: a' nehéz lehelés, a' vavanyú ital' kivánása, étvágytalanság mindenikkel köz; a' szék többnyire szorúlt, a' vizelet kevés. A' szerint, a' mint az üszögösödés terjed, növekednek az említett kórjelek belterjökben, ugy hogy félre beszélést, álomkórt

Digitized by Google

(sopor), inrángatódzást, 's halált is láttam ezen környülményekben. *)

Egy legnevezetesebb új iróval, Schröderrel, tapasztalásom 'után mondom, hogy ezen láz' bélyege csorvás, epés, ideges, rothasztó; de világosabban szólván, kezdetben 's a' betegség' alsó fokán, szelidebb minemüségénél *epés*, nagy fokán 's veszedelmesebb tulajdonságánál *rothasztó* szokott lenni.

Valljon ezen láz nyomatos (typicus)-e? van-e crisise? alább fogok rá felelni, hol a' láznak a' helybeli üszögösödéssel összeköttetése, okozati idomja fog előfordulni; itt elég légyen azt mondanom, hogy estvére mindig megnehezbüléssel (exacerbatio) mutatja magát a' hetedik napig, 's azután bizonyos kiürítésekkel, p. o. izzadással, bővebb vizelettel, hasmenéssel, némellykor oká-

*) Több szomoru esetek közt 'nevezetes ez: A.-di földes úr' gazdasági hajduját R. orvos dr. barátom augustus' 19-ikén lakhelyünkre behozatta, midőn látná, hogy a' járomcsont felett a' szemfedél felé baloldalon származott pokolvar négy naptól fogva, mikor a' betegeknek rendelt, semmit sem javul. A' tallérnyi fekete 's megüszügösödött folton tul köröskörül kivált a' homlok felé olly nagy volt a' vörös daganat, hogy szemét nem tudta a' beteg kinyitni; mindazáltal, midőn vizsgáltam, láttam, hogy a' szemgolyó ép. Épen azon nézetpontból, mellyet alább a' gyógyítás alatt elő fogok adni, rendeltünk neki külső és belső szereket. Azonban harmadnap' reggelén — mondják a' körűle lévők — igen nyughatatlan volt, 's midőn szemléljük előttünk, rángatódzni kezd félbldalra a' beteg, 's míg róla tanácskozunk, fogait is csikorgatja; probálunk neki mindjárt folyó szert adni, kanállal, 's csak szorongatások közt nyelheti; egyszóval látjuk, hogy a' legveszedelmesebb görcsökben szenved a' beteg; — valamit az ész és szorgalom tehet, semmit el nem mulattunk, pioczázást, érnyitást, klisztért opiummal stb. hiába próbáltunk, — a' beteg másnap regelre meghalt.

Digitized by Google

dással, könnyebbít a' bajon maga a' természet is, az üszögösödés is ugyanez időre korlátoltatván: a' mit még bátrabban lehet várnunk, ha az egymi' törekedését az értelmes orvosi segedelem előmozdítja. *)

*) Nem szükség itt az epés vagy rothasztó lázat szorosabban bélyegezni, mert orvos azt ugy is esméri, nem-orvosnak pedig az, a' mit mondék, elég.

Digitized by Google

II.

A' POKOLVAR' OKAI.

A' legtöbb irók azt hiszik, hogy legközönségesebb oka a' pokolvarnak a' lépfenében szenvedő szarvas marhákról jövő ragadvány; 's hogy ez kétféleképen történhetik, sok vitatás után, abban többnyire mindnyájan megegyezünk. Igy származik az a' döglött marhák bőrét lenyuzók' kezén vagy képén a' döglött marha' nedveinek azon részek' érintése által, kivált ha a' bőr meg van sértve, vagy csak véd-hámjától meg van is fosztva. De származhat a' pokolvar az emberen akkor is, ha az említett dögös marhának körében forogván (melly kivált Humboldt' tapasztalása szerint egynehány lábnyira minden állatnak sajátja) a' vesztegetettt levegőtt szivja tüdejébe; sőt — a' mint Hufeland' 's a' salzburgi folyóirás' észrevételeiből láthatjuk, 's minden nemzeteknél divatozó egészségi politika rendeletekből is tudjuk — származik az, ha az ember az olly dög marha' husát megeszi: a' mivel különbözik némelly más ragadványoktól, mellyeknek ártalmas voltát a' gyomor' nedve elemészti. De származik az illy anyag nélkül is eredetikép az emberben, a' levegő' járványos tulajdonsága 's az esztendő' részei szerint, a' mint valakinek arra személyes hajlandósága van, — a' mi a' szolgákban, a' mezei munkával, meleg nyárban az élet' terhével küzdő szegény

Digitized by Google

emberben nagyobb, ugy hogy azt nálunk csaknem nép-betegségnek lehet nevezni.

Hogy ez vagy amaz étel' nemének volna reá különös befolyása, nem hiszem, — legfeljebb talán annyiban, hogy a' zsiros étel az emésztést nehezítvén, és az epés lázt elősegítvén, közbevetőleg (mediate) okozhatja a' pokolvart. Igy lehet valamennyire azon esméretes állítást, mintha a' sok szalonna-étel okozná a' pokolvart némelly vidékeken — a' mint azt N. megyéről is hallottam vala —, valamelly, de csak kevés figyeletemre méltatni; mert én későbben azon különbféle eredetü néppel biró (mivel vannak benne tótok, sokeczek, külföldről későbben beköltözött németek, törökkel fajzott ráczok 's legtöbb magyarok, sőt vannak zsidók is) vidéket megesmértem és azt nem tapasztaltam; sőt a' szolannával már vallásuknál fogva különbféle módon és mértékben élőknél, még a' zsidóknál is, kik a' disznót Mózses' tilalma szerint itt sem eszik, láttam a' pokolvart. Az ételnél nagyobb befolyása van a' bőr' mocskosságának, melly, kivált pásztorainknál, olly nagy mértékben közönséges.

Ama' származás-módot Rust említett munkájában Larrey, Boyer, Moraud, Schröder után több pontokban vitatja, mellyeket itt előhozni feleslegesnek tartok, annyival inkább, mivel — a' mint fönnebi szavaimból is sejdítni lehete — én az illy elragadásnál, legalább hazánkban, a' pokolvarnak sokkal bővebb kutfejét a' levegő' járványosságában keresem. Épen azon hatása a' levegőnek, melly az állatokban a' lépfenét szüli, miért ne okozhatna az emberben pokolvart? midőn e' kettő — az állati müvek' törvényét, a' vegyületét 's a' bőrön jelenő vérkiömléseket, keléseket tekintvén — olly atyafiságos, hogy azokat, vélekedésem szerint, csak azért nem lehet talán ugyanegynek mondani, mivel a' barom' alkotása erősebb, az emberi kénynek alá vet-

Digitized by Google

vé; az ember pedig finomabb testi tulajdonokkal birván szabadon él. *)

Mindazok, kik a' levegő' járványossága' illy hatását elegendő figyelemre nem méltatják, többnyire megakadnak nyomozódásaikban; 's a' ragályt akár testi érintés, akár a' levegőnek bizonyos körig fertődzése által meg nem mutathatván, kénytelenek a' feltételes '*hát ha? ha csak*' segítségéhez folyamodni. — Igy p. o. Rust (midőn előbb több hires férfiak, nevezetesen Bertin, Eneaux, és Chaussier után a' helybeli elragadást épen ugy megengedi, mint az evés és lehelés általi származást, kivált illy marha döggel bánni szokott nyúzók és szerecsenyek' példája után, hiszi) azt mondja: "A' mi a' ragálynak a' tüdőbe beszivását és az arra másodszorosan (secundarie) következő pokolvar' jelenését a' test' külső szinén illeti, ugy az a' most felállított nézetet **) elrontaná és a' dolgot ismét a' *régi homályba* döntené, ha az előhordott carbunculusok nem ollyanok voltak, mint millyenek a' rothasztó lázban, és a' keleti dögkórban szoktak lenni; és ha az említett szerecsenyek, minekelőtte a' lépfenés beteg állatok' husát megették, már elébb — a' marha-levágáskor és bonczoláskor — testök' más részeivel nem érintették azt: mi olly eset, melly akkor is történhetett, midőn az egészség-tisztviselők (Sanitäts-Beamten) a' ragadványt a' húsételnek tulajdonították." Már könnyebb lett volna mondani, hogy, minekelőtte ettek volna az illy beteg marhák' husából a' betegek, a' légy a' dögről beléjök oltotta a' pokolvar' mérgét; mert ez a' régi állítás nem lehetetlen, noha előttem kétes, már csak azért is, mert atyafi

*) Nagyon érdekes e' tekintetben Veith Immanuel bécsi egyetemben barom-orvoslás' volt igaztójának munkája.

**) Nézete szerint t. i. Rust a' pokolvart mindig csak beoltás által származónak (*idiopathicus*) kivánná tekinteni.

Digitized by Google

azon költői képzettel, hogy a' levegőben repkednek tulajdon bogarok *furia infernalis* név alatt *), mellyek' csipésétől származik a' pokolvar.

Igy kész az ember — csakhogy képzelt igazságát védje — más' hitelességét, kinél pedig neki több nincs, kétségbe hozni! igy vala kész ez a' különben jeles iró a' hajdankort *homálynak* nevezni! pedig bár olvassa meg akárki az ő három fejezetét, melly alá a' pokolvart megkülönböztetve, ragadványosra, egyszerü szórványosra, és dögkórosra (*carbunculus contagiosus* — *pestilentialis simplex* — *sporadicus*) osztotta, mi különbséget fog találni? avvagy *annak alakja*, *aljazata*, *gyógyításmódja*, *létalaposan* *különbözik-e*?

Azon kivül, hogy az olly elosztás' pontja a' logika' törvényével nem egycz, mert a' szórványos is lehet rosz indulatu és ragadó, azt kérdem: lehet-e a' származás' tekintete itt elosztás' pontja? mit, valamint ön magunk' származását — a' mi pedig eredeti képe a' teremtő természet' műveinek —, homály fed, 's a' mi másutt sem szokott elosztás' alapjául szolgálni a' természet' tudományában. — Emlékezzünk vissza a cholerára, melly nem rég dühével az egész világ' figyelmét magára vonó, 's mellyet hasonlóul csak a' ragálytól akartak legtőbben származtatni; nem inkább a' levegőtől, égi és földi okoktól — a' járványosság' fogatában kifejtve — származott-e az? mindazáltal ugy, hogy bizonyos föltételek alatt ragadós is lehetett. Emlékezünk vissza a' vérhasról; félszázadnál tovább folyt pörre, valljon ragadós-e? mig most tudjuk, hogy némelly környülmények és feltételek alatt igen is az.

Mind észképi szemlélődéseim, mind az írók' tekintete, mind ön tapasztalatom után megengedem hát, hogy

*) Mivel ezt különösen hitték Esthoniában, a' pokolvar egy fajzatát *esthoniai kólyagnak* is nevezték.

Digitized by Google

a' pokolvar lehet helybeli beoltás, 's beteg marha' husa' megevésének okozatja; 's ugyancsak lehet az, valamelly tájék' természeti és polgári helyezetéhez képest, *vidéki* (endemicus); sőt, mint ez évben vala, lehet az kisebb nagyobb belterjjel a' levegő *járványossága' szüleménye* (epidemicus), 's lehet az a' láz' legkisebb és alig észrevehető fokától a' nálunk előforduló legveszedelmesebb rothasztó lázzal, szint' ugy mint a' keleti dögkórral (melly kettő bélyegére 's gyógymódjára egy) összekötve, ugy pedig, hogy az *mindig egy nemü betegség*, mint másutt, ugy hazánkban is.

Im' a' keleti dögkór alatt *így* irja azt le korunk' Hippokratese *Hildenbrand* (*Instit. med. Tom. IV. pag.* 464.): „A' keleti dögkór második, harmadik, negyedik napján a' bőrnek viszketése vagy olly érzése után, mintha tővel böknék, keletkeznek a' pokolvarak, melylyek nevöket az égetés' és irtózatos fájdalom' érzésétől nem kevésbbé veszik, mint a' holt-szén-fekete szintől, mellyet az üszögösödés miatt kapnak. Legelsőben kicsiny, a' bolha-csipéshez hasonló hirtelen szélesedő pontok jelennek meg, mellyekben hólyagok emelkednek átlátszó sárgás nedvvel telve: ezek mintegy tizenkét óra mulva, vagy későbben is, megrepednek és igen csipős ev foly belőlök; a' hely feketévé lesz, mint ha égető szerrel égettetett volna, melylyé az alatta lévő bőr egészen elhalva, és jeles mélységre minden érzéstől megfosztva, válik; körűlete az üszögös varnak vörös, dagadt, és belterjedten fáj, melly naponkint tovább terjed, és alapja, mellyen ül, szembetünőleg felemelkedik, a' honnan a' pokolvarak üszögös daganatokat mutatnak, melylyek többnyire mogyoró-nagyságuak, sőt némellykor (Schraud) a' tyuktójást is felülmulják. A' pokolvar határozott helyt nem lep meg, hanem majd a' nyakon, mellen, hason, majd a' végtagokon származik; majd egy, majd több, 3 — 4 — 12, külön-külön, vagy né-

Digitized by Google

mellykor összefutva." *) Miben különbözik ez a' pokolvar a' mienktől? miért ne tartanánk hát Hippocratessel, Celsussal? kik a' pokolvart csak eseti jelei után nem különböztették meg? miért ne éreznénk Hildenbranddal általában, ki azt mondja említett értekezése' végén: „Russel öt különböző alakját állítja a' pokolvarnak; Orraeus két faját engedi meg, a' nedvest és szárazt; Buday a' carbunculust az antraxtól el akarja választani. De mind ezen vékony elválasztások és csak véleményi különbségek semmi tekintetet sem érdemlenek".

Valóban Bayle-nek, ki az 1810-dik évben a' párizsi akademia előtt épen illy gondolkozással elfogulás nélkül irt, 's azt állítja, hogy ragadás nélkül is eredetileg származik a' pokolvar, több figyelmet adhatnának földiei; mert ezen nézet az, melly rendszerhez hajlás nélkül a' dolgot ugy veszi a' mint van. — Régi honi irónk

---

*) Secunda, tertia aut quarta morbi die post pruritum, aut sensum in cute, quasi acubus pungeretur, exsurgunt *carbunculi*, sive *anthraces* (a graeco ἄνθραξ, carbo) qui suum nomen depromserunt a sensu ustionis et doloris atrocis non minus, quam a colore nigro, extincti carbonis instar, quem pedissequi sphaceli causa contrahunt. Comparent omnium primo maculae parvae pulicum morsibus haud absimiles cito latescentes, in quibus vesiculae adtolluntur, larice limpido flavescente turgidae; istae post duodecim circiter horas vel etiam tardius rumpuntur, ac acerrimam fundunt saniem, superstite plaga atra, veluti cauterio inusta, in quam subjecta convertitur cutis, emortua prorsus, ac ad notabilem profunditatem omni sensu privata; rubet vero tumet ac intense dolet ambitus escharae sphacelosae, in dies latius serpentis, ipsaque basis, cui insidet, notabiliter elevatur, unde carbunculi tumores praestant gangraenosos, qui plerumque magnitudinem nucis avellanae adtingunt, quandoque tamen, molem ovi gallinacei superant (Schraud).

Carbunculi determinata loca non occupant, sed modo in collo, pectore vel abdomine, modo in extremitatibus

Digitized by Google

Pápai Páriz Ferencz is *) azt mondja: "A' pokolvar is majd azon eredetü (mint a' vérkelés) csakhogy égettebb, sürübb, és forróbb vérből lészen: melly nem csak kiüt a' testen, hanem azt ugyan veszti, rothasztja. Elsőben ez ollyan mint az égéstől való csattanás, fekete, vagy mintegy hamú - szinü, és varas, azután csakhamar kereken felcsucsosodik és körülötte a' hus ugyan ég, és forr. Egygyütt jár vele a' gyomor émelygés, hányásra erőltetés, szűdobogás, esze nélkül valóság, és néha elájulás: mellyek annak mérges voltát jelentik. Ez néha a' mirigygyel együtt jár (mellyről fennebb a' pestisről való részben szólottam), néha pedig a' nélkül is akármikor megesik" stb. Sőt a' már sokszor emlitett Rust is, dicsért munkájában, a' pestises pokolvar' fejezete alatt azt mondja: "Közönségesen dögkóros betegségek közé számlálunk minden járványos és vidéki lázakat, ha azok olly rosz indulat által mutatkoznak, hogy az emberi nemre nézve pusztítókká válhatnak 's igy olly halandóságot okozhatnak, millyen semmi más járvány- vagy vidéki betégségnél nem tapasztaltatik. Azért illy értelemben minden *ideg- és rothasztó láz járvány* — már ez akár kiütegekkel jelenik meg, akár csak más betegségekből, p. o. gyulasztó vagy epe-lázakból, következik — bizonyos környülményekben dögkór' fokára fajulhat, és akkor ollyan helybeli tüneményeket mutathat, millyenek a' keleti és napnyugotindiai dögkórban jelesen tapasztaltatnak. Más részről a'

---

oriuntur; nunc solitarii, nunc numero plures, tres, quatuor, usque duodecim, segregati, vel et hinc inde confluentes. — — Cel. *Russel* quinque diversas statuit carbunculorum formas, *Orraeus* duas admittit species, carbunculum humidum et siccum; *Buday* carbunculum ab anthrace diversum esse vult. Omnes tamen hae subtiles distinctiones et merae arbitrariae differentiae, nulluis momenti sunt".

*) Pax Corporis 358 lap. 17.

Digitized by Google

szórványos, elfajult, lázas betegségekben is tapasztalunk olly jelenségeket, mellyeket nem kételkednénk épen amazokhoz számlálni, ha egyszerre több személyeket lepnének meg, olly éghajlatban és olly év-részben, hol a' dögkór nem ritka tünemények közé számláltatik." *)

Hát miért osztogassuk mégis többfélére a' pokolvart? miért menjünk mindig mások után, — qua itur, non qua eundum est. **)

Aljazata (régi magyar szóval: *fészke*), honnan belső tulajdonsága 's természete (kórtudományi alapok szerint szólván) szorosan függ, mindenkor a' bőr 's az alatta

---

*) Im Allgemeinen zählt man zu den pestartigen Krankheiheiten alle epidemischen und endemischen Fieber, wenn sie sich durch solche Bösartigkeit auszeichnen, dass sie für das Menschengeschlecht verheerend werden, und daher eine Sterblichkeit zur Folge haben, wie sie bei keiner anderen epidemischen oder endemischen Krankheit beobachtet wird. In diesem Sinne kann daher jede Nerven- und Faul-Fieber Epidemie, gleichviel, ob sie in Verbindung mit Exanthemen vorkommen, oder sich erst aus anderen Krankheiten, z. B. aus Entzündungs-, oder Gallen-Fiebern, herausbilden, unter gewissen Umständen sich bis zur Pest steigern und dann einzelne Localerscheinungen darbieten, wie sie bei der orientalischen und westindischen Pest vorzugsweise beobachtet werden. Andererseits werden nicht selten bei sporadischen ausgearteten fieberhaften Krankheiten solche Erscheinungen beobachtet, die man nicht anstehen würde, eben dahin zu zählen, wenn sie mehrere Individuen zugleich in einem Klima und zu einer Jahreszeit befielen, wo die Pestkrankheiten nicht zu den seltenen Erscheinungen gehören.

**) 'A' derék Hildenbrand *Orvosi oktatásaiban T. IV.* velem egy értelemben van, midőn anthrax, carbo, carbunculus, pustula maligna betegségeket 's azután ezeknek fajzatit adja elő, és nem tart a' francziákkal 's más legtöbbekkel, kik (*Encycloped. der medic. Wissenschaft.*) a' pustula malignát az anthraxtól el akarják választani.

Digitized by Google

lévő faggyumirigy a' sejtszövettel egyetemben. Még pedig, vélekedésem szerint, faggyumirigy a' kórgócz (focus morbi), 's onnan terjed az irhán (corium) és takonyhálón (rete mucosum Malpighi) keresztül a' gyuladás, ugy, hogy mikor a' hám vagy felbőr (epidermis) hólyagocskába emelkedik, már ez az alatta lévő beteg müvelet' következése, 's épen azért izzadják a' betegesen ingerlett hajcső edények a' sárgás-vöröses nedvet, formálván azon hólyagot, melly eleinte átlátszó, azután pedig részszerint a' benne sűrüsödő nedv', részszerint az alatta lévő rész' üszögösödése, és igy barnává valása miatt kékké, feketévé válik. Igaz, némellyek azt mondják, hogy az oltás által okozott pokolvarban kivülről befelé hat a' betegség oka, és igy a' betegség' is; és azt vélik, hogy épen ezen fogat az, mellyben a' szórványos (sporadicus) szelidebb pokolvar különbözik a' ragályostól (contagiosus malignus) rosz indulatutól. De valljon a' származás-mód szül-e itt is létalapos különbséget? valljon az oltás által közlött kóranyag okoz-e addig következést, mig a' hajszáledények' visszahatása, 's igy az egész organismus' önlétét fentartani czélzó működése — a' mi magát lázban fejezi ki — fel nem ébresztetik; és szül-e más tüneményt? A' tehén-himlő' oltása p. o. mint remekképe az álló ragálynak (fixum contagium) helyben csak néhány napok után mutat következést, midőn a' beszivó edények által a' test' részeiről tovább-tovább a' közép rendszerekre hatván, magát 7 — 8 — 9-dik nap lázzal fejezi ki. Igy helyben akár oltás, akár a' levegő' befolyása által, akár pedig a' testben előre járt hibás vérvegyületnek 's a' láznak következéseül formálódván a' fönnebb leirt pokolvar, átmegy saját hajlandósága szerint üszögösödésbe, fenésedésbe, melly némellykor nedves, többnyire száraz, a' mi csak eseti különbség. *Mivel pedig alakját leginkább a' bőrön nyilatkoztatja, én is — mint némelly mások — hajlandó vagyok azt a' kiütegek'* (*exanthema*), *még pe-*

Digitized by Google

dig a' kólyagosok' sorába tenni, melly bélyegére nézve mindig nagyobb kisebb mértékben rosz indulatu lévén, beoltása által más individuumra is terjedhet, ugyanazért a' félragályos (semicontagium, contagium impefectum) betegségek' sorába teszem. *)

Miben áll a' kiütegnek 's a' gyuladásnak természete, névszerint, értekezésem' tárgyának az üszögösödésre olly nagy hajlandósága? azt az orvosi tudomány' kifejtődzése, különbféle időszakaszai 's tudományos nézetei szerint hosszasan lehetne vitatni; de félvén az állítmányoktól, röviden csak azt mondom, hogy maga a' gyuladás a' hajszáledények erőnyi és anyagi változában áll, mellynél fogva az egészséges állapotban csak szinetlen nedv-gőzt vinni szokott edények vérrel — hibás állományu vérrel — telnek meg; az üszögösödést pedig épen a' fagyyu-mirigyek' életmüvességéből, a' beoltott éves anyagnak mindenkorí tapasztalás szerint vezédelmes hatásából, 's a' járványnak sajátságából — a' mi a' vér' vegyületét ezen saját betegségre határozza — lehet kimagyarázni. Mert valamint legtöbbnyire a' helybeli üszögösödés és rothadás valamelly belső bár alattomosan és hirtelen folyó forrásnak következése; mindazáltal nem lehet annak eredeti származását is tagadni, már akár a' hirtelen eltiprott ideges erőnek; akár a' nedvességek' torlásának, 's igy az edények' életrugósága' elvesztésének kelljen azt tulajdonítani.**): mert Schönleinnel értek, ki szerint (*Allgemeine und Specielle Therapie* 1833.) az edények' szélhüdése üszögösödés. Hogy némellykor száraz, némellykor nedves az üszögösödés,

---

*) Quaevis producta colliquationis uti mucus acris, pus, ichor etc. etc. — naturae humanae adeo inimica sunt, ut — — — analogum liquationis processum provocent. Hildenbrand Inst. med. T. IV. p. 115.

**) Licet genesis sphaceli et sepseos localis plerumque praecedenti cuidam processui phlogistico, quandoque tamen

Digitized by Google

az a' betegség által meglepett rész' szövetétől, életmüvi 's physicai tulajdonságától és igen sokat ezen kiüteg' folyamatjától 's a' vele-bánástól függ, de olly figyelmet — mint még nem rég csak Frank' idejében is vélték — nem érdemel ezen különbség; mert az üszögösödés helybeli halál lévén, már az életműtelen dolgok' körébe esik, hol a' halál, a' természet' törvénye szerint majd szén- majd viz-elemet hoz elő (száraz és nedves üszög). A' nagy tapasztalásu Larreg általánosan mondja, hogy a' belső októl származott üszög száraz, a' külsőtől nedves szokott lenni: melly állítást megerősíteni látszik azon mindenkori tapasztalat, hogy a' pokolvar leginkább származik nyárban, nagy melegben, mocsáros helyeken, 's midőn a' levegőt az eső 's menydörgés nem éleszti, midőn tehát vér éltető léggel (oxygenium) nem eléggé frisítetik meg, vagy az előre járt epés sőt rothasztó láz által valóban nagyobb mértékben megromlott. Általánosan pedig mindenkor igaz marad azon kórtudományi okfőben gyökezezett tétel, hogy erre is *hajlandóság* szükséges; mert nem minden ember kap pokolvart, ki lépfenés beteg marhával bánik; nem minden, ki meleg nyárban a' verőfényen tölti idejét; nem minden, ki mocsáros bágyasztó levegőben él; nem minden, ki bőre' tisztaságára nem ügyel.

Különbség. Meg lehet az adott alak' 's okok' fontolása után különböztetni:

a) A' nyárban közönséges izzadási perstől (mellyel kezdetben korán valami hasonlatossága van) az által, hogy a' kezdő persenés csak egyedül van, hogy ez csak hamar hólyaggá fejlik ki, — amaz pedig sokadmagával jár, viszket, de majd elszárad 's korpa formán lehull.

---

adeo praecipitanter et dolose ingredienti ut medici attentionem effugiat, adscribi debeat; nihil tamen obstat, quominus etiam primitiva ejus admittatur origo etc. etc. Hildenbrand T. IV. pag. 584.

Digitized by Google

b) A' vérkeléstől vagy — mint a' nép nevezi — csurjás, völgyes keléstől, mellyel legtöbb hasonlatossága 's atyafisága van, különbözik: hogy ebben a' hólyag nincs, hanem szélesen terjedő vörösség, 's abból emelkedő csucsos daganat; hogy ez genyedésbe megy, mellyből sürü törött vér is foly ki, fökép nyomás alatt, de legszembetünőbb benne azon sürü geny, mellyet a' magyar *völgy*nek, a' német *Kern*-nek nevez.

c) A' vizráktól (noma, cheilocace, *Wasserkrebs*) — melly a' pokolvarhoz utolsó időszakaszában, kivált az ábrázaton és ajakokon pusztításra nézve hasonlít — különbözik, hogy a' vizrák csak az ajakokon és pofán van; még pedig belülről kezdődik 's ugy lyukasztja által az ábrázatot, vizes daganatot mutat a' foghús' daganatjával, vérzésével és a' száj'büdösségével, ugy hogy a' fogak is inognak, kihullanak; 's végre azzal: hogy ez leginkább a' sorvadozó, görvélyes, gyenge gyermeket lepi meg.

d) Az üszögös orbáncztól (erysipelas gangraenescens) különbözik azzal: hogy itt a' bőrgyuladás szélesebben terjedő, a' vörös szín eleve, ha ujjal megnyomjuk, halványodó, és az üszögösödés az orbáncznak csak ritkább kimenetele, midőn az a' már beteg személyben következik, — vagy a' közönséges orbáncz' lefolyása alatt mostoha környülmények miatt, mint a' romlott levegő, nagy gyengeség, vagy a' veszedelmes indulatu járvány alatt, millyet már az orvosi történetirás ignis volaticus, ignis sacer, ignis S. Antonii név alatt feljegyzett, előáll.

Ugyan a' hólyagos orbáncztól (erysipelas bullosum seu pemphygodes) meg lehet különböztetni a' pokolvart: mert az orbáncz' szélesen terjedő vörösségében több hólyagok — nagyobbak kisebbek — vannak, 's ezek tiszta nyirkkal telnek meg, épen mint a' hólyag flastrom után 's többnyire első vagy második nap elpattanván csak felületes varakká válnak, 's azután későbben lehullnak.

Digitized by Google

e) A' fölfekvési üszögösödéstől (gangraena ex decubitu) különbözik, hogy ez a' rosz indulatú láz' folyamatjában (melly helybeli sértések, csont-törések miatt kórházban fekvő betegeknél esetikép is kifejtődhetik) azon részeken áll elő, mellyeket a' fekvő test nyom, p. o. a' váll-lapcsonton, a' keresztcsonton, a' tomporán; és noha ez is, mintegy lencse, hólyag szokott lenni, de az nagyra nem emelkedik, mindjárt eleve sürübb nedvvel telik meg, udvara nincs, és a' gyuladt bőr hamu színü szürke, melly kifekélyesedik.

f) A' kórházi fenétől (gangraena nosocom.), hogy ez mindig a' már jelen lévő fekély' elfajulása által következik, 's tehát a' bőrnek egészséges szinén soha sem kezdődik. Ugyanazért, a' mint Rust is mondja, azt azzal nem lehet felcserélni, és *) midőn Thomson igy szól: kezdődik némelly esetekben egy kis gyuladt pattanás', vagy hólyagocska' formájában, a' nélkül, hogy azon résznek, mellyen mutatkozik, legkisebb előbbi sértését is lehetne észrevenni; és midőn Gillepsie előhozza: hogy a' legyek' csipése okozza a' kórházi fenét; vagy hogy minden szembetünő ok nélkül egy kis pontocska, mellyből, midőn azt felvakarták, egy kis véres viz folyt, a' lábon vagy lábszáron szármozott, és ezen fene ugy fejtődött ki: — akkor azt a' pokolvarral elcserélték.

g) A' bizserkór üszögösödéstől (necrosis ustilaginea, raphania) — melly hasonlóul nép-betegség, 's mellyről az

*) Wenn Thomson sagt: er beginnt in einigen Fällen in Gestalt einer kleinen entzündeten Blüthe, oder eines Bläschens, ohne dass man irgend eine vorherige Verletzung des Theiles, an welchen es sich zeigt, wahrnehmen könne; und wenn Gillepsie anführt: dass die Stiche von den Muskito's Anlass zum Hospitalbrande gaben; oder dass ohne irgend eine auffallende Ursache ein kleines Pünkt-

Digitized by Google

Orv. Tár 1831. 5. füzetben is olvashatni — különbözik, hogy ez *mindig* végtagokat, nevezetesen az alsókat lepi meg, 's az üszögösödést napokig, hetekig előzi meg azon tagok' zsibadása, tompa fájdalma, mozdíthatlansága, mintha szélhüdés érte volna; hogy azon tagok vörös-dagadtak szélesen, 's a' mellett hidegek; az üszögösödés hirtelen következik, nagy részen terjed mélyen egész a' csontokig hatva, felfelé a' térdig 's feljebb a' czombig is, — hacsak kedvező környülményekben az őrlobvonal (demarcationslinie) határt nem tesz.

Végre ugyan illy közönséges és szembetünő jelek által mindenki megkülönböztetheti a' pokolvart azon üszögösödéstől, melly legelső leirójáról *Pott*-ról visel nevet, — valamint attól is, mellyet öregek' üszögösödésének (necrosis, sphacelus, gangraena senilis, melasmus) neveznek; mert azon kivül, hogy ezen két, egymáshoz atyafi 's egymástól csak a' legujabb irók által elválasztott betegség előpósta jelekkel 's éles fájdalommal, vagy némellykor szélhüdő zsibbadással, van összekötve; továbbá hogy az üszögösödés külső alakja és terjedése 's lefolyása is különbözik a' pokolvarétól: mondom, azon kivül megjegyzésre méltó, hogy ezek vagy csak igen vén, vagy a' gyönyörüség' szédítő ingerei által elgyengült személyeket, és igy leginkább jóllétben, gazdagságban élőket, lepnek meg, — a' pokolvar pedig szegényeket.

A' *perzsiai tüz* névre kell még megjegyeznem, hogy e' nevet igen hibásan adják némellyek a' pokolvarnak; mert ez a' férfi vesszőnek a' buja közösködéstűl származó üszöge 's egész Europában olly ritka, hogy még a' nagy tapasztalásu és különbféle éghajlatokban félszáza-

---

chen, aus welchen, wenn es aufgekratzt wurde, ein wenig Blutwasser lief, am Beine oder Fusse entstand, und sich so dieser Brand entwickelte, so wurde derselbe entweder mit der Pustula maligna verwechselt.

Digitized by Google

dig orvoskodott Swediaur is azt mondja róla: "Valljon a' perzsiai tüz ugyanazon ragálytól jő-e, mint a' mi bujasenyvünk, vagy mástól: nem tudom. Vagy talán ugyanazon betegség, a' mi *soudan*-nak neveztetik: a' tapasztalatok' hiánya miatt nem allíthatom". De ha az utazók', névszerint Hornemannak, Afrikában tett észrevételét tekintjük, különböznek ezek; mert a' bujasenyv, mellyet ott is franczia betegségnek hivnak, higany' (mercurius) készítményeivel, szárcsa-gyökérrel (sassaparilla), gajak-fával (guajacum) gyógyul, a' soudan pedig erre nem: az ellen csak sósavas szikagot (soda muriat.) használnak.

Minekelőtte gyógymódját adnám elő, hogy az olvasó azokat, mellyeket értekezésemben eddig mondtam, röviden szemlélhesse, egyszer'smind az is, ki gyogyítani akar, a' közönséges adatokat a' természetben létező egyes esetekre — mert *genus* csak az emberi észnek elválasztás (abstractio) által készült tulajdona, 's ellenkezőleg gyogyítás-tárgya csak az egymi' betegsége — könnyebben alkalmaztathassa: im' tudományos képletet (schema) adok. Vészem pedig azt azon betegségnek mint tüneménynek okaival összeköttetésétől, továbbá a' láznak — melly az életerő' önlétét fentartani törekedő, és az egésznek bármi változásában is résztvevő működésének reflexusa (árnyékképe) — a' helybeli bajtól, vagy megfordítva, ennek attól való függésétől; még pedig ezt annyival örömestebb tészem, mivel a' gyógyításban ezen vezér-csillag vezet emgem is a' józan' orvoskodás' utján.

Digitized by Google

Pokolvar:

1) Helybentámadt, önnálló (idiopathicus seu primarius), melly ébresztő okával egy helyet foglal; p. o. midőn a' bőrt ingerlő okok, millyen a' meleg, a' nap' tüzött sugára, vagy a' pokolvaras ev: a' lépfene-ragály egyenesen a' mezítelen bőrre hat:

a) olly mértékben, hogy vagy igen kicsiny vagy épen semmi lázt nem lehet tapasztalnunk *);

b) nagyobb hatással az élteműre, hogy a' láz a' helyben keletkezett pokolvart követi.

2) Kórjeles, másodsorbeli (symptomaticus, secundarius), midőn a' láz előre járt, 's a' helybeli üszögösödő pattanás arra következett, még pedig a' betegség' közönséges tüneményeinek kisebbülése nélkül:

a) a' nálunk közönséges nagyobbfoku epés, és rothasztó lázaknál;

b) a' keleti dökkór' lefolyása alatt lévő, melly nem csak a' logikai egység miatt ide tartozik, hanem azért is, mert lefolyása 's gyógyítása ugyanaz, a' mi a' nálunk előforduló pokolvaré nagyobb rothasztó lázzal kapcsolva, 's igy különbsége csak eseti, a' mint azt mindenkori figyelmes orvosok vallották, de már Riverius (*Opera medica universa Francofurt.* 1669.) legvilágosabban kifejezte: "At carbunculi et parotides etiam in febribus malignis erumpunt, sed quae summum malignitatis gradum adeptae sunt, et ad vere pestilentium naturam proxime accedunt".

3) Letételes biráló (metastatico criticus), midőn az előrejárt láz' következésében, a' vérnek hibás ve-

---

*) E' volna az irók' *anthrax benignus*-a, mellyet sokan, a' dolgot felülegesen tekintők, nem is akarnak pokolvarnak tekinteni.

Digitized by Google

gyülete miatt küzdő életerő a' veszedelmes anyagot mintegy a' bőrre leteszi — a' *betegség' enyhülésével* *).

*) Nem képtelenség ez, sőt a' tapasztalás megerősíti: igy irja Rust is: — — So auch, dass das durch das Einathmen in die Lunge gebrachte Gift ein bösartiges Fieber hervorbrachte, welches sich durch stinkende Ausleerungen und durch Brandflecken auf die Oberhaut endigte, und dass manchmal die Natur nach wiederholten Anstrengungen das in der thierischen Oekonomie gleichsam zerstreute Gift gesammelt habe, um es in irgend einem äuserem Theile abzusetzen, wo dann Carfunkel oder (secundär) Brand entstanden sey.

Digitized by Google

III.

A' POKOLVAR' ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

A' köz értelem is azt javasolja, hogy a' mennyire lehet, az ember magát a' kórság-ébresztő okoknak ne tegye ki, azaz *óvja magát*: e' szerint tanácsolni lehet a' mészárosoknak, pásztoroknak, bőrnyuzóknak, baromorvosoknak, sőt a' vargáknak, szűcsöknek 's gyapjuválogatóknak (Wollsortirer): hogy midőn a' marhák valahol hirtelen 's csak 1 — 2 napi betegség után, kivált nyárban, 's a' legerősebbek döglenek, ott vigyázva bánjanak az esett marha' bőrével, husával, gyapjával, — és sértett kézzel soha se nyuljanak hozzá *); utána pedig jól megmosódjanak szappanos vizzel, sőt eczettel vagy olly mosódzóval, melly áll egy-két nehezék chlór-mésznek egy messzely vizzel vegyületéből. Különösen meg kell

*) Bővebb esmértetése a' lépfenének talán nem ide való: hála a' kormánynak! van arra országunkban elég ügyelet a' tisztviselőség és orvosok által, hogy azt szemmel tartsák 's megesmérhessék. Azt még sem hallgathatom el: hogy ezen betegségben a' bőr alatt nyirk 's vér kiömlések vannak, mellyek zacskós-forma daganatot mutatnak, ugy hogy, ha hozzáérünk, a' bőr mint a' pergamen ropog; a' bonczolás pedig bizonyítja, hogy a' vér megromlott, fekete, rothadásra indult; a' tüdő fonnyadt, igen sötét vörös, üszögös; a' kép puha, feloldozott, a' tapintás alatt szétmálló.

Digitized by Google

tanítani a' népet, hogy álgazdálkodásból az orvos' tanácsa, az elöljárók' rendelése ellen az illy marha' husát meg ne egye, se a' kutyáknak enni ne hagyja, hanem azt mennél mélyebb gödörbe beássa. Mindazáltal a' bőrt lenyuzhatja vigyázva, 's csak azután vagy igen magasan, szellős helyre, kell terítni; vagy, a' mi jobb, 4 — 5 napra lugba áztatni; vagy, a' mi legjobb, tímárnak tüstint általadni.

Mivel pedig csakugyan a' bőr' tisztátalansága látszik hajlandóságot ébreszteni a' pokolvarra, felette hasznos volna a' föld'-népét, kivált juhászinkat, kanászinkat, tisztaságra, nyárban fördésre, szoktatni: és mivel a' nyár melege a' vért a' savító (oxygenium) alkrésztől megfosztja, 's annak nagy szenesedését, és igy rothadásos indulatját okozza; azért az érett hűtő gyümölcsfák' szaporítását — millyen a' meggy, cseresznye, ribizli, alma, körtvély — jó volna előmozdítni; jó volna a' köznépbe már a' falusi oskolában némelly egészség-tárgyazó oktatást cseppegtetni, hogy a' mértékletességet mindenkor szeme előtt tartaná, de kivált nyárban, midőn a' gyomor gyengébb mint télben; jó volna, ha pásztorok is tudnák, miért kellene mint marhájoknak ugy magoknak is a' nagy melegben árnyékot keresni; áldás követné különösön azon földes-urat, azon törvényhatóságot, ki a' fels. kir. helytartó tanács' atyai rendelését: hogy a' munkás népre, kivált nagy melegben, ügyelet legyen *), sikeresítené, némelly azon kicsiny számnak jó példájokat követve, kik a' jobbágyban is embert tekintvén, ur'-dolgán annak tikkadt erejét főtt étellel, borral ingyen élesztik, vagy legalább vizébe eczetet, kénsavanyt a' kellemes savanyúságig adnak.

A' levegő' járványos befolyását közvetetlenül elkerülnünk nem lehet, mivel az elől elzárkoznunk képtelen-

*) Rusticae plebi svadetur, ut sub laboribus in aestu magno, aquam communen, aut decoctum hordei cum aceto pro siti exstinguenda bibat. 1781. 21. Julii.

Digitized by Google

ség, sőt mindnyájunkal köz az, Hippokratesnek mondása szerint: "Communis igitur febris ideo communiter omnes invadit, quod eundem spiritum vitiosum omnes adtrahant." Mindazáltal az említett életmód ezen külső (objectiva) oknak befolyását is gátolja, kisebbíti; onnan van, hogy nem minden ember kap pokolvart (mint más járvány betegséget is) ugyanazon levegő-körben is.

Az óvó gyógyításhoz számlálom én azon lehuzás' (derivatio) modját, melly országunk' némelly vidékein a' nép közt van, és időről időre átmegy, 's mellyről már a' főkormány' 1787-dik évi utasításában van szó, hogy a' veres-egyházi plebánus gyakorolta, 's késeőbben 1796 esztendőben ismét hirdettetik, hogy Kecskeméten Burkus Sára nevü asszony a' physicus' nyomozására, és sürgetésére az előljárók előtt felfedezte azt. Tudniillik midőn nemesebb helyen, p. o. főn, szemen, ábrázaton, nyakon, vagy mellen látszik kezdődni a' pokolvar, akkor ezen asszony szirontáknak (ranunculus) — vagy, (a' hogy' ott, talán hibásan, van nevezve) sarkantyufü' fájának; a' mint vélem, inkább torzsikának (ranunculus sceleratus, melly vizi méreg, *lator koldus*, *sebesítőfü* név alatt is esméretes) mint terjedő szirontáknak (ranunculus repens) — him szálait *) ó hájjal összetöri, az után a' kezdődő pokolvart azon vegyülettel megkeríti, 's onnan azzal lemegy-vonást téve azon tagra — p. o. kézre vagy karra —, mellyre akár, arra köti azon vegyületet, háromszor, egyiket-egyiket 12 óráig hagyván rajta: 's igy a' nemesebb helyen elmulik' 's a' hova volt kötve a' szirontás ó háj, ott keletkezik a' pokolvar.

A' köznép' babonáját, és a' varázslók' mutogatását elhallgatva, annyi ebben csakugyan lehet igaz, hogy midőn kisebb hibás vérvegyületnek következésében csak

*) A' mint a' babona akarja: kilenczet, — numero Deus impari gaudet. *Virg.*

Digitized by Google

alig érezhető lázzal mutatkozik a' pokolvar, illy lehuzás az emberi test' ellenkezési (antagonistica) törvénye szerint lehető; noha én nem próbáltam. Vannak nekünk bizonyosabb ingerlő szereink, mint p. o. a' hólyagflastrom, boroszlány - (mezereum) héj ; inkább ezt kellene nekünk orvosoknak próbálnunk, ha nem félnénk a' természet' mozgását, mintegy biráló czélzását, zavarni, — 's ha nem félnénk, hogy igy, a' jóra czélzó működés' zavarása által, még nemesebb részekre tévedhet a' rosz nedv' letétele, a' mint azt Orvosi Tár' 1833-dik évi 4. füzetében is jelesen megjegyezve láthatjuk: "E' nemű pokolvart szokták az asszonyok sós eczetbe mártott foghagymával, vagy boglár-virág (ranunculus pratensis) által tett helybeli dörzsölések által, a' testnek nemesebb részeiről más tagokra elszármaztatni, és ottan aszalt szilvának, varangyos békának, vagy paprika-, bors-, és puskapor-vegyítéknek reá kötésével elfojtani. Ezen asszonyi pecsmegelés, sokszor jó kimenetelü ugyan, hanem néha az illy hirtelen elfojtás által a' pokolvarban már elkészült romlott csipős nedv, a' fölszivás' utján, az egézséges részekre visszatérítetik, és ottan roszabb kimenetelű bajokat szokott szülni. Egy illy esetem volt 1829-dik évnek őszi havában: egy 10 esztendős leánykának bal lába' fején hasonlón nyomatott el a' fent leirt nemü pokolvar, minden hátramaradt fekély nélkül, azért a' szivó edények által a' hólyag' nedve, a' mélyebben fekvő lágy részekre, nevezetesen a' lábszár- és czomb-idegekre vitetvén, azok' felizgatódzása által tetemes gyuladásokat okozott, mellyeknek következésében a' leányka' lábikráján és czombján négy egymástól különözött tályog formálódott, és ugyanannyi számú helyeken, a' bennek már megérett genynek kifolyatása végett, kellett metszéseket tennem". *)

*) A' kórtudományi esméret egyébiránt gyenge lábon áll ezen értekezésben, mert különbféle időszakasziban látta

A' *gyógyító mód* a' pokolvar' időszakaszihoz képest mind külsőkép (helyben), mint belsőkép (a' táplálás' utján), az egészre hatólag különbféle, kivált a' jelenlévő láz' bélyege és belterje szerint.

Igy, kivált ha a' kezdődő pattanás bizonyosan a' történt beoltás' következése, némellyek a' késsel kerek kimetszését javasolják. Én pedig nemcsak azért, mivel — a' mint Schröder is mondja — igy azt más pörsenetekkel felcserélhetnők, és a' beteget szükségtelenül kinoznók; hanem a' fenneb mondottak szerint sem javaslom ezt: mert — a' mint magam kifejezém — ha oltási anyagtól van is a' pokolvar, de mikor már fejtődzésébe jő, felpattan; részt vesz abból az *egész* is, vagy legalább nem tudjuk, meddig hatott az szét a' beszivó edényeken; és igy vagy igen nagyot, vagy igen kicsinyt metszene ki késével az orvos: illy bizonytalanságnak pedig sem a' beteg sem az orvos ki nem teszi magát. 'S éppen azért nem hagyom én helyben, a' köröskörül kimetszést, még akkor sem, ha már a' pokolvar egészen kifejtődött, sőt üszögösödésbe ment is. A' chirurgus' késében nem bizunk már mai időben annyit, hogy akármi üszögösödésben az őrlobvonalat (demarcationslinie) ő tegye, hanem várjuk azt a' természettől, 's ha élesen tekintjük azoknak irásaikat is, kik az illyen metszést tették: az üszögösödést nem gátolták meg, sőt történet-előadásukban az üszög' elválásáról 's varáról beszélnek.

Igy kevés vagy semmi hasznot nem várok én a' száraz vagy nedves köpölytől, ámbár azt, mint hajdan Avicenna, ugy nem régiben Gay de Chauliac igen ajánlották; mert még a' beoltás' esetében sem olly világos a' fertöző' anyag érintése, mint p. o. a' viz-iszony ragálynál, hol a' dühös eb' foga' sértése vezeti az orvost,

---

's irja le a' pokolvart; 's innen gondolja azt három nemünek lenni.

Digitized by Google

és ennél is csak az első időpontban rögtön a' harapás után lehet sikere ezen seborvosi munkálatnak.

Ugyanazért én négy rendeletnek (indicatio) kivánok a' pokolvar' gyógyításában eleget tenni: 1) az üszögösödést megelőzni vagy legalább mennél inkább kisebbíteni; 2) ha már csakugyan üszögösödésbe ment át a' pokolvar, annak terjedését gátolni; 3) az üszögösödésre ugy hatni, hogy az minél elébb elváljon nemcsak köröskörül, hanem az alatta való részektől is; és igy 4) a' már megtisztult fekélyt begyógyítni.

1) Hogy az üszögösödés gyuladásnak, pangásnak következése — nevezetesen az előadattak szerint a' pokolvarban, annak illy kemenetelre különös sajátsága szerint—, azon, reménylem, senki sem kételkedik. Azért, ha a' pokolvar különös okoknál fogva lett, ha még csak fejtődzésében van, *ha láz előre nem járt*, 's még akkor sem mutatkozik, midőn illy időszakaszban 's illy tulajdonsággal az orvos a' beteget látja, 's ha ez nem sorvadozó, vizkórságban lévő, hanem eddig jó egészséggel birt: ugy lancettával vagy ollóval a' kásaforma pattanást, sőt a' hólyagot is, bármelly nagy legyen is az, jó felvágni; ha a' vörösség körűle nagyobb, kékesebb, tarjagot jó a' bőrbe mind a' hólyag' helyén, mind köröskörűl metszéseket (scarificatiot) tenni, vagy pioczákat rakni, hogy helybeli vérürítés történjen. Azután lehet hideg, jeges vizzel borogatást tenni (csakhogy, a' mint említém, elég egészséges és minden vér-hibás vegyület' — dyscrasia — gyanuján kívül lett légyen a' beteg); sőt, mivel az eczet saját tulajdonságával is ajánlja magát, én eczetet kevessé megsózva szoktam illyenkor burogattatni a' kezdődő pokolvarra. Mert illyenkor még üszögösödés nincs: és a' hólyag alatt levő bőr 24 — 48 óra alatt az illy szorgalmatos burogotásra megtisztul, eleven piros szint vesz fel; vagy, ha barna maradt is, de az üszögösödés korlátoltatik 's a' fájdalom eltünik. Valóban lépcsőnkint következik a' helybeli halál, 's az

Digitized by Google

üszögösödés is, a' mint azt már a' régiek is sejdítették, midőn a' gyuladás' legnagyobb fokát, melly az üszögösödéssel határozik, gangraenának, és a' már előállott üszögösödést sphacelusnak kivánták nevezni; és állhatatosan hiszem tapasztalásom után, hogy — a' mint Hebreard legujabban helyesen előadja — a' fenyegető 's már érzékeink előtt mintegy feltünő üszögösödést sokszor meg lehet gyógyítani: én láttam több izben, hogy a' szederjfekete és érzékenységétől megfosztatott rész természetes szinét 's élettulajdonát viszakapta.

Egyszersmind illy esetben, mivel gyomorsárt vagy epét tapasztaltam mindig lenni, gyenge hánytatót, vagy legalább savanyú italt, p. o. czitromos, eczetes, vagy borköves vizet — a' mint kiki izlése szerint ihatja — rendelek, 's ugyancsak könnyü zöldséges, gyümölcsös étkeket javaslok.

A' kinek módja 's kedve van, illy esetben rendelhet *Aq. vuln. Thed.* burogatónak, vagy *kozmás faeczetet.*

Igen rosz szokás az a' népnél, hogy illyenkor a' hólyagtól meglepetett részen felül a' tagot kereken által kötik (azon balitéletből, hogy ez által annak mérge tovább nem terjéd): illy szorítás által a' vérforgás gátoltatik, és a' gyuladás nagyobbá, roszabb indulatuvá válik.

2) Ezen legfontosabb időpontban is, veleményem 's tapasztalásom szerint — noha a' metszés (scarificatio) ellen általjában sokan buzgólkodnak, és esmérős orvos-társaim közt is sokan már illyenkor minden legkisebb vérzéstől félnek — a' vigyázva teendő metszést ajánlom, 's, én azt szoktam tenni: lassankint kell a' szíjaskerek fekete bőrt átmérőleg közepén kétszer keresztben átmetszeni az elvenig: a' mit, csendesen vivén a' kést, annak éle is megéreztet velünk, de a' beteg maga is felkiált: *ezt már érzem.* Azonban, kivált hol alatta nevezetes véredények vagy idegek vannak, nagy vigyázást ajánlok, ámbár nem állapítok is ellenrendeletet,

Digitized by Google

(contraindicatio), mint azt némellyek teszik. Ha a' garasnál, huszasnál nagyobb az üszögös bőr, még a' két átmetszés között több apró bökődő metszéseket is lehet tenni.

Igy utat készítünk a' gyógyszereknek, hogy azok a' bőr' edényeire jótékonyul hathassanak, és az üszögösödést, a' test' önhatalma' (auctoritas) czélzásával kezet fogva, minél elébb korlátolják. Én sem azokkal nem tartván, kik általánosan csak a' természettől várják már illyenkor a' gyógyulást (cura exspectativa), és semmit, vagy — a' mi ismét csak annyi — homoepathice tesznek valamit; sem azokkal, kik mindent csak a' mesterségtől várván, a' természetnek, kivált az őrlobvonal' képzésében, hatalmát elfelejtik: én — mondom — illyenkor a' metszések után erős eczetben, sósavanyban; vagy — ha az nincs — jó erős sós vizben mártott; vagy — ha kivált a' metszés alól genyedséges ev több szivárog ki, ha az üszög' beesett széle tompaságot (torpor) mutat — gummi arabicum' nyálkájában feloldozott kánforral bekent tépést rakok; vagy azt kánfor - porral behintem, és a' fekélyre száraz tépést rakok; vagy gyenge ruhát, melly a' szivárgó nedvet felszivja, bővebben teszek, és mérsékelt szorítással bekötöm.

Egyszer'smind, ha még hányás nem történt, azonban a' beteg étlenségről, főfájásról panaszkodik 's *hasmenése* nincs, sőt talán széke szorult: adok neki két szemer hánytató borkőt, különben hánytató gyökérből (ipecacuanha) 20 — 30 szemert; ha pedig már ez akár önkényt akár mesterség által megtörtént, és a' láz' bélyege változott, adok neki savanyú italt: adom az 1) alatt említett szereket; vagy, a' hol lehet, ezen orvosságot:

Rp. Aq. dest. fl. Tiliae unc. sex.
Salis ess. Tart. scrup. unum — duos.
Tart. emet. gr. unum — semis.
Syr. Rubi idaei unc. unam.

Digitized by Google

úgy hogy minden 1 — 2 orában vegyen a' beteg, környülményéhez képest 1 — 2 kanállal. A' hashajtókkal, még ha talán az altest' tisztátalansága mutatkoznék is, igen vigyázva bánok, és csak a' legszelidebbeket, kőrös-mézet (manna) vagy tamarind pépet, borkőt (cremor tart.), választom.

A' fönnebbi bekötést 8 — 12 óra mulva ismétlem, és ha 1 — 2 nap alatt az üszög nem gátoltatik, sőt terjed, a' pokolvart körülvévő viola-szinü udvar megújul, 's benne talán apró pattogzások is jőnek elő, 's a' beteg gyengül: hozzá nyulok az ugy nevezett égetőkhöz (caustica). Ez azon pont, mellyben a' sokfélék közül nehéz választani: igy, ha csakugyan igaz, hogy a' menynyiben lehet, az égető sajátságával ne ártson, ugy a' tüzes vassal (Celsustól fogva mostanig igen dicsért eszköz) égetés legjobb volna, ha reá adnák magokat betegeink. Azt igy kellene tenni: az elholt, üszögös részt késsel keresztül metszeni, de annak körén túl az eleven bőrt nem kell bántani; azután a' fekete szíjas darabokat aljoktól ollóval vagy késsel elválasztani, száraz tépéssel nyomogatva az alját kitörölni, a' tüzes kupos vasat az eset' fontosságához képest egynéhány perczenetig rajta tartani, végre csak tiszta tépéssel bekötni. Ha 8 — 10 óra mulva, felbontván a' kötést, a' var tiszta fekete, egy darabban az egészséges részig terjedő; a' körülte lévő daganat apadt; az égető, saját, mintegy összehuzó fájdalom szünt; a' pokolvar körül levő udvar eleven-piros, nem setét tarjagos: akkor az égetést ismételni nem szükség. Egyébiránt, mivel ritka bizodalom, hogy a' beteg tüzes vassal égetni hagyja magát, — és akkor, mikor a' pokolvar a' képletben (schema) tett említés szerint kórjeles, vagy letételes biráló: ez szügségtelen, sőt haszontalan is; azért igen helyén van — Larrey szerint — a' metszés után tömény kénsavat (*ac. sulf. concent.*) az üszögre cseppegtetni, 's az edényeknek illy ingere által a' biráló gyuladást elő-

Digitized by Google

állítani. Másoknak jobban tetszik a' sósavas dárdacs (*butyr. antimon.*), másoknak az égető hamag (*kali caust.*) másoknak az öntött fojtósavas ezüstag (*lapis infern.*). Másoknak a' terpetin olaj, vele a' pokolvar' körét kenegetvén, elég volt. Sokan pedig azt mondják, név szerint Dupuytren, és én is tapasztaltam, hogy a' bemetszegetés után a' terpetin ír (*unguent. digestiv.*), kivált egy kevés kánforral vegyítve, vagy még jobban a' storax ír, elég a' czélra; 's még mások azt, hogy faeczettel, chlor-mészszel kell a' pokolvart kötözgetni, 's erre még a' roszabb indulatú is meggyógyul. A' pokolvart meleg burogatókkal párolgatni, még pedig minden valogotás nélkűl, majd bódítókkal, millyen a' bürök (*cicuta*), beléndek (*hyosciamus*), majd illatosokkal, millyen a' székfü (*chamom.*), virnáncz (*ruta*), zsálya stb., szokás: ez, ha észszel nem történik, káros. Ha tehát a' helybeli baj tompaságot, érzéketlenséget mutat, udvara halavány vagy zöldes-kék, akkor az illatos burogotás; ellenben ha a' fájdalom éles, körűlete tüzes piros, akkor a' bodító burogotás lesz helyén. *)

---

*) Valamint értekezésem' más részében, ugy itt is ide számlálom nálunk a' rothasztó lázzal, 's a' meleg éghajlatokban a' *keleti dögkórral*, járó pokolvart; ennek valamint kórtudományi nézetek szerint létalapos különbsége nincs, ugy gyógyításában is azon elvekre kell ügyelni, mellyek szerint itt elő hordom a' gyógyszereket, és ebben is a' láz bélyegére, a' beteg' individualis helyezetére ügyelnek minden józan orvosok; bárha a' helybeli gyógyításban különbözni látszanak, a' mint azt Hildenbrand szavai is, a' dögkórrul (typhus pestilentialis) szóló tanításában, világosan kifejezik: "A' pokolvarban (carbunc.) hasznosak az illatos burogatások eczetből, sósavas hugyagból, kánforos légből, vagy kinahéj' főzetéből, mellyeknek czéljok, hogy az üszögösödés' és eves feloldozás' veszedelmes és további hatása gátoltassék. Midőn az elholt rész' elválása nem jól történt, a' franczia orvosok a' syriai dögkórban a' bemetszéseket hasznosaknak találták."

Digitized by Google

A' belső szerekre nézve: egyik iró' 's gyogyító' tekintetén sem kételkedem; elhiszem, hogy az individuum' helyezete 's a' pokolvar' helybeli jelenségei szerint az orvosnak itélete, gyakorlati tapintása ezekből választhat, 's a' működő természetet gyogyításában segítheti, és belsőkép — a' mint *a' láz' bélyege* kivánja — majd az említett szereket, majd annál erősebbeket; a' beteg' ereje' hanyatlásakor székfü', kálmosgyökér' forrázatját savanynyal vagy kánforral; kappanőr-gyökér' vagy kinahéj' főzetjét a' therapia' okfejei szerint ád, 's nem kétlem, hogy, mint én is sokat illy alapoknál fogva meggyógyítottam, ugy más is —; de ellenben mint nekem is haltak meg betegeim a' pokolvarban, ugy másnak is.

Meg kell még említnem, hogy a' hely, mellyet a' pokolvar elfog, nagy módósítást okoz sokszor mind annak jelenségeiben 's lefolyásában, mind gyógyításában: igy a' főn, kivált a' halántékon 's a' fülhöz közel, mindig ideges lázjelek fejlenek ki; azért az ébresztők egész a' moschusig könyen szükségesekké válnak. Ellenben ha a' mellen a' szivhez közel, kivált vérmes személyekben, támad, és így gyuladásos láz fejti magát ki, úgy nem csak helybeli vérkiürítés, hanem (noha ez ritkább eset) érvágás is lehet szükséges. Illyenkor történik meg, hogy nagy has-szorúláskor klistérrel vagy egykét calomela-adaggal kell a' széket vigyázva megindítanunk; vigyázva, mondám, mert ellenkező bélyeget könnyen felölt az illy láz, 's hirtelen halál következik.

Ezen időszakaszban és illy alakjában szokta a' nép a' pokolvart főtt szilvával megpaprikázva, borseprűvel, sárga répából kiszült péppel, sokszor jó sikerrel kötözgetni; azt mindazáltal sehol sem láttam, a' mit Dr. Ries a' salzburgi orvosi ujságban, ez előtt egynehány évvel, földieink' kinevettetésére irt, hogy t. i. pokolvart a' köznép, kivált Szekszárd' táján, disznó ganéjjal gyógyít-

Digitized by Google

ja; népünknek panacaeája a' sült vöröshagyma, kovász, növénylevél; nevezetesen: a' hol keménysége van, ott sült vöröshagymát, hogy *érjen meg a' tályog*; a' hol büdös evesédés van, ott kovászt, vagy az említett murokrépa-pépet, hogy *tisztítsa*; a' hol mérges sötét-vörös daganat van, ott fű', p. o. csudafa', maszlag' (*datura stram.*) levelét, vagy nti füvet, hogy *mérgét szívja el*; szokta közönségesen használni.

'S vannak csaknem minden faluban javások, jó asszonyok, kik viaszból, olajból, kánforral; néha czinoberrel is vegyítve, flastromot készítnek 's ingyen osztogatnak a' pokolvar ellen is.

De imé csak irásom' folyamatjából is láthatja minden olvasó, hogy ez nem olly kicsiny baj, millyennek némellyek gondolják, és azért legjobb, édes hazámfia! ha illyes bajod van, azzal orvost keresni, ki, most már minden megyében 's járásban, főkép' a' köznép' tekintetéből, rendes hivatalban lévén, tudni fogja, mit tégyen.

3) Az elmondott szérek' okos választásá által a' természet a' kelés' kezdetétől fogva, 5 — 7 — 9 napra közönségesen elválasztja a' helyben elhalt részt, és körös-körül repedés 's ezen túl eleven piroság látszik a' bőrön, és az uszögös rész csak szálok által ragad még a' többivel össze: illyenkor már többnyire a' küzdés és láz is csendesedik. Ha tehát valaki hamarítani akarja az elválást, az üszögös bőrt csipővassal (volsella), vagy horroggal (hamulus), felemelvén, azt ollóval elválasztha; csakhogy inkább hagyjon rajta apró üszög-részeket, mint sem illyenkor az elevent bántsa, 's az edényeket vérzésbe hozza; mert az illy bánásmód érzékeny fájdalmakat okoz, — 's az illyenkor már kezdődő genyedés legjobban elkészíti a' válást.

4) Illyenkor lesz helyén az oszlató ír (*ungv. digest. s.*) magában vagy kánforral, a' mint eleven vagy lassú a' hus-szömölcsök' termesztése: mellyek, ha a' természet' czélja szerint eléggé nőttek, csak tiszta száraz tépéssel vagy olmos

Digitized by Google

szárító szerre, millyen az *ungv. album*, kiszáradnak *) és a' bőr beheged, a' fekete részek' elválása után 7 — 14 nap, a' beteg' kedvező vagy mostoha környülményeihez, nevezetesen a' gyógyítás' minemüségéhez képest, a' forradásos sebhely fenmaradván. Illyenkor már ritkán kell belsőkép más orvosság, mint egy kis gyomorerősítő, tápláló 's könnyü eledelekkel együtt. Némellyek javasolják még, talán nagyon is általánosan, a' gyógyuláskor a' beleket hashajtóval kitisztítni, és a' bőrt tiszta meleg, vagy szappanos, sőt büdösköves fördővel egyszer kétszer megmosni.

---

*) Én leginkább szoktam a' kiszárításra ezt használni:

Rp. Olei olivar. unc. duas.
Cerae albae liquefac. drachmas duas.
Camphorae scrup. unum — drach. unam, a' mint a' fekély' szine nyálkásabb vagy elevenebb.
Florum zinci drach. semis — unam.
Liquef. M. D. ad fictile.

S. Reggel estve kötni vele a' fekélyt.

Digitized by Google

Digitized by Google

89100015999
b89100015999a

ÁRA [redacted] KR. C. P.

20.

Digitized by Google